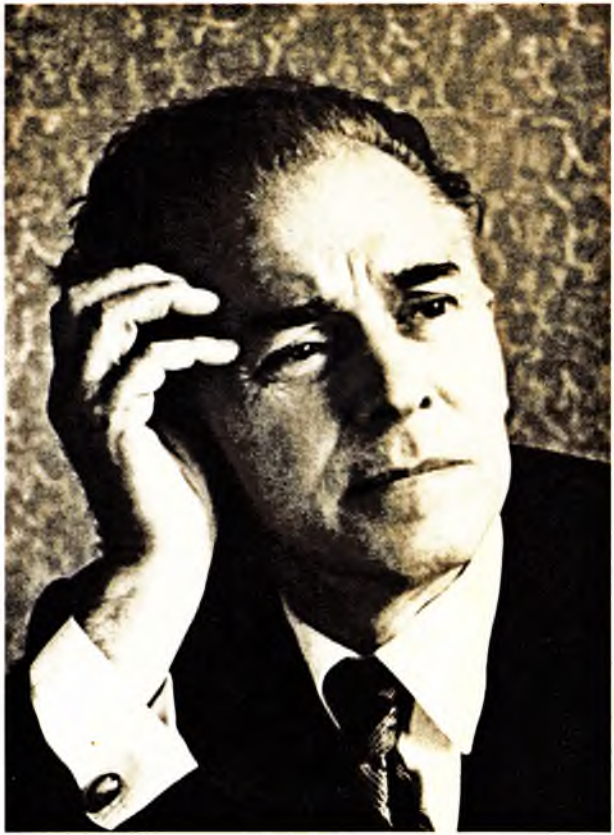

ПАВЛО ТИЧИНА

ПРО МИСТЕЦТВО І ЛІТЕРАТУРУ

ПЕД

ПАМ'ЯТКИ ЕСТЕТИЧНОЇ ДУМКИ

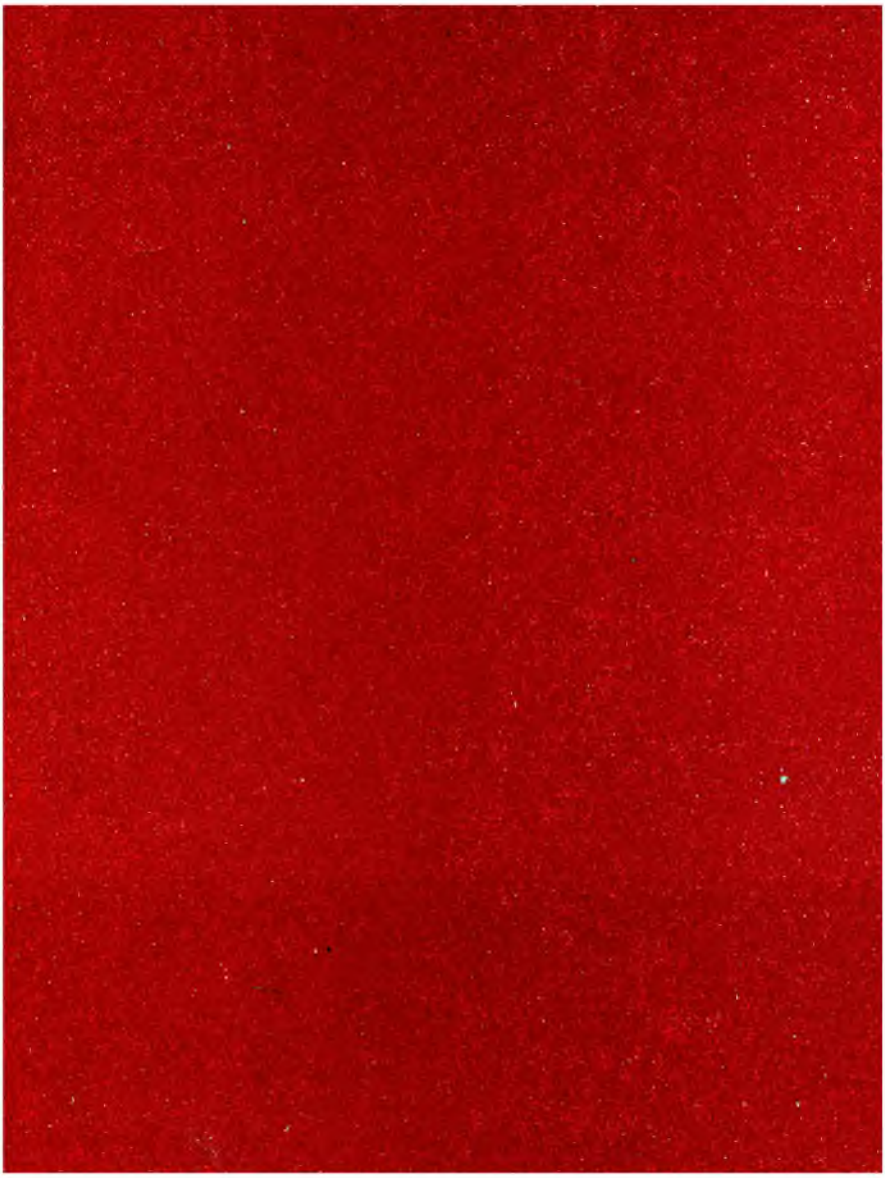

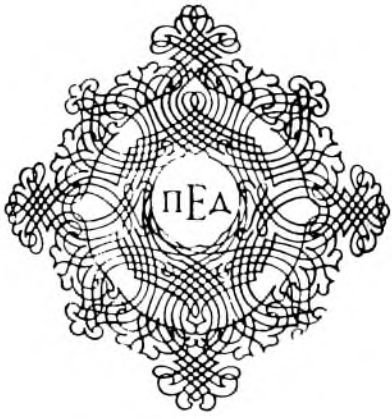

ПАВЛО ТИЧИНА

ОЦИФРУВАННЯ КНИГ
hurtom.com

ПАМ'ЯТКИ
ЕСТЕТИЧНОЇ
ДУМКИ

ПРО МИСТЕЦТВО І ЛІТЕРАТУРУ

ЗБІРНИК

КИЇВ
«МИСТЕЦТВО»
1981

ББК 83+У2
8+У2
Т93

В книге собраны статьи и поэтические произведения классика украинской советской литературы П. Г Тычины, в которых отображены его эстетические взгляды, характер его становления как гражданина и художника, одного из фундаторов метода социалистического реализма, поэта-новатора, исследователя украинского, зарубежного и советского многонационального искусства, убежденного и последовательного интернационалиста.
Сборник рассчитан на исследователей-искусствоведов, критиков, литературоведов, учителей, студентов — всех, кто интересуется советским искусством и литературой, эстетическими взглядами писателей, творчество которых рождено Великим Октябрем.

Упорядкування, вступна стаття
та примітки
кандидата філологічних наук
Л. М. КОВАЛЕНКА

Рецензент
кандидат філологічних наук
П. П. КОНОНЕНКО

Т $\frac{10507\text{-}181}{M207(04)\text{-}81}$ 561-81 0302060000

© Видавництво «Мистецтво», 1981
Упорядкування, вступна стаття,
примітки, іменний покажчик

В українському радянському мистецтві важко знайти іншого діяча, який би став поруч з Павлом Григоровичем Тичиною за широтою, різноманітністю і глибиною його наукових, філософських, естетичних, культурних, мистецьких зацікавлень.

Чверть століття тому славетний радянський літературознавець О. Білецький сказав: «Світова слава Тичини росте і міцніє на наших очах»[1]. Ще 1922 року видатний польський письменник Я. Івашкевич назвав у журналі «Скамандер» українського поета «геніальною особистістю». Через п'ять років чеський поет Й. Гора писав у журналі «Кмен», що Тичина є «найбільшим сучасним поетом України, а можливо, й Росії». Нині твори Тичини перекладені на десятки мов народів СРСР і світу, популярність його набирає дедалі більших масштабів.

Упродовж усього свідомого життя автор «Сонячних кларнетів», «Плуга» і «Партія веде» не тільки постійно прагнув осягнути здобутки людської думки, а й сам виступав високоталановитим творцем або ж інтерпретатором у таких важливих галузях, як література, музика, живопис. З роками на перше місце вийшла поезія, але Тичина ніколи не поривав також і з музикою та живописом: грав на багатьох інструментах, малював, досліджував ці види мистецтва. В його творах — поетичних, наукових, публіцистичних — знаходимо силу-силенну надзвичайно цікавих суджень, які дають змогу пізнати суть ідейно-естетичних поглядів поета і які не втратили своєї цінності і сьогодні.

На формування естетичних уподобань автора «Сонячних кларнетів» найбільший вплив мало оточення, в якому він народився, виростав, набирався перших життєвих вражень, міцнів духовно. Це був насамперед соціальний і побутовий комплекс укладу українського села кінця XIX — початку XX століття з усіма його традиціями і суперечностями, породженими змінами, що відбувалися під впливом наступу капіталу, а водночас і зростанням громадянської та національної свідомості трудящих мас. Величезну роль у духовно-революційному озброєнні мас відіграла поява партії нового типу — соціал-демократичної на чолі з В. І. Леніним. Не дивно, що за досить короткий час розвиток свідомості трудящих виріс настільки, що привів до вибуху першої російської революції 1905 року.

Навчання Тичини у чернігівській бурсі та духовній семінарії відбувалося у складних умовах розгулу реакції після поразки революції і на-

[1] Білецький О. І. Від давнини до сучасності.— К.: Державне видавництво художньої літератури, 1960, т. 2, с. 6.

ростання нової революційної хвилі. До того ж він весь час перебував у стінах ретроградних, заскорузлих учбових закладів, де все робилося, аби вихованці якнайменше мали живої, правдивої, новітньої наукової і політичної інформації. Однак натиск життя був уже таким сильним, що й клерикальні установи не могли ізолюватися від подиху могутнього визвольного руху. Кращим доказом тому може служити поява серед тодішніх чернігівських семінаристів таких людей, як більшовик М. Подвойський з його політичними побратимами. Вплив їх на «бурсаків» та молодших однокашників, у тому числі й на юного Тичину, був надзвичайно великим. У цьому ж ідейно-естетичному річищі проходило і контактування Тичини з письменником М. Коцюбинським — високоосвіченою людиною, батьком чотирьох майбутніх комуністів, переконаним і послідовним революціонером-демократом.

Але повернемося до витоків у формуванні естетичних поглядів майбутнього поета-академіка. Першими мистецькими враженнями у нього були народна пісня, музика, вишивка, різьба по дереву, роботи сільських богомазів у рідних Пісках. Вони залишили у його свідомості слід на все життя. Адже «те, що промовляло до тебе в дитинстві, те, що над колискою тобі по-рідному співало й щебетало, ніколи потім уже не забувається і в дозрілому віці твоєму» [1],— писав пізніше поет.

Чим же естетично (звичайно, у нерозривному зв'язку з громадськими та етичними ідеями) жили Піски на зламі двох століть? Насамперед піснею. Вона прийшла до Тичини у ранньому дитинстві, збагатила його духовно, дала перші уроки розуміння світу, допомогла відчути красу і силу слова, а водночас і музики, ритму, гармонії. Мати співала над колискою. Батько любив співати і грати на гармошці. Односельці, особливо парубки й дівчата, співали на весіллях, різних святах, вечорами на вулиці. У школі учителька С. М. Морачевська організувала хор, в який зразу ж вступив Павло.

З кожним роком перед юним Тичиною розкривалися нові й нові таємниці, багатства усної народної творчості — у пісні, думі, прислів'ї, казці. Вони збагачували уявлення про духовне життя народу, його історію, своєрідність художнього мислення, взаємин між людьми. І чим глибше проникав він у сутність фольклору, тим з більшою пошаною ставився до нього. Адже звідси починалося найголовніше, те, що вирішить його долю — поета і музиканта. Без народної пісні і народної музики не було б ні «Сонячних кларнетів», ні Тичини — керівника хорів, ні Тичини — дослідника й популяризатора фольклорних надбань України. З роками приходить чітке і всебічне розуміння ролі народного мистецтва для розвитку культури взагалі і його власної творчості зокрема. Пісню він назве «найкращою, щирою виразницею народних дум і сподівань» (VI, 46). Про народну творчість скаже: це «найцінніше для поета (йдеться про Ш. Руста-

[1] Тичина П. Твори в шести томах.— К.: Дніпро, 1962, т. 6, с. 406. Далі, посилаючись на це видання, вказуватимемо у дужках тільки том (римською цифрою) та сторінку (арабською).

вели.— *Л К.*), найголовніше (V, 88). А в учителя свого найбільшого — великого Кобзаря — «геніально злилися в одне море: і література писана, й література усна — творчість народна» (V, 186).

В селі, а ще більше у Чернігові, Тичина знайомиться також з піснями двох братніх східнослов'янських народів — російського та білоруського. Розширюється, так би мовити, і жанровий діапазон його фольклорних знань. У статті «Про Григорія Верьовку» він згадуватиме, що, завдяки репетиторові (за всіма ознаками йдеться про Подвойського.— *Л К.*) «ми багато навчилися народних пісень (українських, російських, білоруських), і особливо пісень революційних, бо це ж, повторюю, діялось в самий 1905 рік і в роки наступні»[1]. Так відбувалося проростання перших паростків інтернаціоналізму у свідомості юного Тичини, прилучення його до чи не наймасовішої форми нового, революційного мистецтва — пісні, спрямованої проти самодержавства. Значення цих фактів у біографії поета важко переоцінити. Фольклорні уподобання утверджувалися також міцною традицією, що існувала в передовій українській літературі,— від Котляревського і Шевченка до Лесі Українки і Коцюбинського.

Не дивно, що незабаром молодий поет починає записувати пісні від рідних, знайомих, письменників, незнайомих людей. Любов до пісні робить його помічником хормейстера у театрі М. Садовського, літописцем капели К. Стеценка під час мандрівки її по Правобережній Україні, диригентом хорової капели при бібліотеці імені М. Гоголя у Києві, перекладачем російських, чеських, моравських пісень. Сприйняття пісні було в Тичини не пасивно-споглядальним, а завжди творчим і активно популяризаторським. Сліди впливу української пісні простежуються від перших його віршів і до останніх. З пісні він часто брав і окремі образи, і засоби, і ритмомелодику. Головне ж — Тичина умів пройнятися духом пісні, її колоритом, досягти тієї співзвучності загальнонародних ідей і фольклорних засобів, за якої твір набирав істинно народного звучання.

Глибоко цікавився і прекрасно знав Тичина також казку, думу, загадку, прислів'я та інші різновиди українського й російського фольклору. Вони наклали помітний відбиток і на його творчість: свого часу він написав казки «Микита Кожум'яка», «Іваснк-Телесик», «Думу про трьох вітрів» і т. д. За принципами народної загадки побудовано багато оригінальних метафор у збірках «Сонячні кларнети», «Плуг», «Вітер з України» та ін. Від фольклору йде зацікавлення кобзарством, відгомін пантеїстичних мотивів у ранній ліриці, своєрідний культ сонця, зрештою зачатки атеїзму, який досить рано утвердився у свідомості поета.

Художня трансформація Тичиною народної думи і казки йшла шляхом актуалізації їхнього змісту, наближення їх до ідейних завдань сучасності. Казка допомагала поетові зближувати події різних часових площин, активізувала його фантазію, наближала розповідь до читача завдяки добре знайомим йому, читачеві, засобам. Дума надавала творам

[1] Тичина П. Читаю, думаю, нотую.— К.: Радянський письменник, 1974, с. 46.

більшої епічності, специфічно українського колориту, який міцно прив'язував події і героїв до національного грунту. Своєрідна «фольклоризація» творчості Тичини відіграла першорядну роль у демократизації форми його поезій, надавши їм яскраво вираженого національного забарвлення. До речі, одною з причин різкого осуду поетом різних формалістичних угруповань і напрямків, у тому числі й панфутуризму та імажинізму, було ігнорування або ж активне заперечення ними художньої сили і перспективності усної народної творчості.

З великим пієтетом і чудовим знанням її ставився Тичина і до народної музики. Пісенність його творів нерозривно пов'язана з їх музичністю, яка своїм корінням сягає народних джерел. Це ж можна сказати і про основні принципи змалювання ним пейзажу, де барви і деталі нагадують твори народних живописців (недаром поет так любив картини М. Примаченко) яскравістю кольорів, простотою композиції, витонченою «наївністю» світосприймання. Суто фольклорні засоби Тичина блискуче, дивовижно гармонійно поєднав з чисто літературними і досяг тієї органічності їх єдиного звучання, яка під силу тільки великим, геніальним митцям. «Художню індивідуальність Тичини,— слушно зауважує відомий дослідник його творчості Л. Новиченко,— характеризує передусім оригінальний синтез досягнень „книжної", літературної, поетичної культури з фольклорним началом» [1]

Мистецький світ Тичини не можна зрозуміти без врахування музичних зацікавлень поета. А вони були в нього надзвичайно інтенсивними і постійними упродовж усього життя. Вже згадувалося про місце народної музики у творчості Тичини. Ще в ранньому дитинстві, можна сказати, в колисці, його заполонила гармонійність звуків, які поруч із барвами найбільше говорили його душі, через них він насамперед і пізнавав навколишнє. Абсолютний слух дозволяв Павлові чути набагато більше і краще, ніж чули його однолітки.

Від батька — сільського дяка — він знайомиться з першими творами церковної і світської музики. Шкільний хор розкрив йому нові обрії пісні. Навчання у бурсі та семінарії позначене активною участю юного Тичини в роботі різного роду хорів: спочатку як рядового хориста, а згодом і як регента. Про цей час можна говорити як про становлення професійної музичної майстерності Тичини. Він не тільки співав, а й грав на кларнеті та гобої, а згодом оволодів також грою на фортепіано, бандурі, став досвідченим хормейстером. Тичина був чи не найкращим знавцем музики в середовищі українських літераторів. Потяг його до цього виду мистецтва всіляко підтримували старші висококультурні друзі — М. Подвойський та М. Коцюбинський.

Таким чином, пізнання світу майбутнім поетом відбувалося і через музику, що позитивно відбилося і на його літературній творчості.

Музика посіла почесне місце в естетичних уподобаннях Тичини. Її

---

[1] Новиченко Л. Поезія і революція.— К.: Дніпро, 1979, с. 110.

неможливо відірвати від двох інших злютованих частин специфічно тичининської мистецько-світоглядної тріади — слова та барви. Через них він пізнавав навколишнє, а водночас і всіма трьома користувався для реалістичного відтворення дійсності. На музичну освіту Тичини мала вплив і церковна музика, твори Д. Бортнянського і А. Веделя. Але його серцю близькою була не релігійно-містична оболонка цих творів, а уміння видатних композиторів передати глибину і правдивість живих, земних людських почуттів. У час навчання в бурсі та семінарії Тичина знайомиться з творами Бетховена, Глінки, Чайковського, Римського-Корсакова, Монюшка, Лисенка та багатьох інших класиків світової музичної культури. Прекрасно він був обізнаний і з новітньою музикою — російською та зарубіжною. Зацікавлення нею з роками зростало, часто переходячи і в особисте знайомство з деякими із композиторів (М. Леонтович, Я. Степовий, К. Стеценко та ін.). Багаторічна дружба з Г Верьовкою та А. Фі іпенком — ще один доказ відданості поета музичній стихії.

Що ж найбільше імпонувало Тичині у музиці? Це здатність її передати найтонші порухи людської душі, безмежну гаму переживань, її «безкордонність», широкі можливості єднати людей різних рас і національностей Поет завжди підтримував правдиву, реалістичну музику, тісно пов'язану з народною піснею і танцем. І навпаки, категорично відкидав формалістичне штукарство, натуралізм, безпредметність, індивідуалізм. Не дивно, що Тичину так вабило кобзарство, фольклорні ансамблі, народні хори. Багато дає для розуміння його позиції стаття «Остап Вересай», написана поетом 1940 року. В ній підкреслюються заслуги кобзарів — продовжувачів героїчних традицій своїх попередників, які «сміливо свій голос підносили проти осоружного панства», І картаються ті кобзарі, які «спускались до порожнього брязкання в струни, до побутовщини, розваги» (V, 200). Ці положення стосуються усієї музики, її творців і популяризаторів. Як і завжди, Тичина на перше місце ставить соціальне, громадянське у її змісті та функціонуванні.

Музика в тій чи іншій формі — від використання її жанрових різновидів до специфічної лексики та ритмічних ходів — присутня у більшості творів поета. Має цілковиту рацію музикознавець В. Юдіна, коли відзначає, що «палке захоплення Тичини музичним мистецтвом, його творча одержимість звучанням (за слуховими сприйняттями) народжували безліч багатих музично-звукових поетичних образів, сповнених живописного забарвлення (за зоровими сприйняттями). Всі ці чинники надихали поета на глибоке втілення його філософських думок у поетично-музично-звукову дію, на відтворення поетично-музичних художніх форм у поєднанні з яскравою словесною інструментовкою» [1].

В літературознавстві давно вже утвердилася думка про нерозривність музично-живописних начал у поезії Тичини. Ця її синтетичність

---

[1] Юдіна В. Музика в житті Павла Тичини.— К.: Музична Україна, 1976, с. 59.

була не випадковою. Вона виросла із своєрідності світобачення, художнього мислення поета. Разом з музикою і, сказати б, майже на рівних правах з нею жив у його свідомості, розвивався, давав свої творчі плоди і живопис. Підліткові Павлові пощастило: помітивши його потяг до малювання, вчителька С. М. Морачевська вміло заохочувала здібного учня до роботи олівцем і пензлем. Віра її в його обдарування була такою глибокою, що вона до кінця життя берегла картину моря, намальовану Тичиною ще в дитинстві.

В семінарії захоплення поета живописом набуло нової якості — систематичного, серйозного ознайомлення з мистецькими скарбами минулого й сучасного та вивчення малярської справи під керівництвом художника-професіонала М. Жука. Вчителя і учня єднало багато чого: любов до мистецтва, до рідного слова (М. Жук писав вірші, навіть друкував їх), демократизм у поглядах, прагнення до істинної краси. Саме Жук і познайомив юного поета з Коцюбинським. Зближував їх і нахил до символізації та декоративності, які добре відчуваються на полотнах Жука і в ранніх віршах Тичини, в тому числі й «Сонячних кларнетах».

Сильне враження на майбутнього поета справляли картини передвижників, з якими він познайомився ще в дитинстві. Його захоплювали полотна І. Рєпіна, В. Сурикова, І. Шишкіна, І. Айвазовського. Добре знав він і тогочасне українське образотворче мистецтво. А що вже говорити про пізніші роки, коли Тичина став відомим поетом — мав можливість побачити твори славетних художників у музеях України та інших міст нашої країни і за рубежем. З багатьма митцями він був особисто знайомий, а з О. Шовкуненком його зв'язувала багаторічна міцна дружба. І завжди, навіть у найтяжчі часи (наприклад, у дні війни), поет продовжував малювати. Хай ця його творчість не набула такої масштабності, розмаху й глибини, як робота в галузі літератури, але відданість їй була безумовно плодотворною.

Характер мистецьких уподобань Тичини, його оцінки художників, нарешті, його власні малярські роботи дають підстави твердити, що, як і в музиці та літературі, так і в образотворчому мистецтві він досить послідовно сповідував естетику реалізму, рішуче відкидав не тільки хворобливі витвори декадансу, гасло «мистецтво для мистецтва», а й псевдоноваторство новітніх течій, формалістичні виверти 20-х років, голе естетство, поверховість і верхоглядство. Лише слугування художніми засобами народові, правдиве відображення найсуттєвішого у житті, людській психології, історії, в природі може забезпечити творам безсмертя, любов і шану нащадків. І в цьому випадку для Тичини найвищим авторитетом був Т. Г. Шевченко. В доповіді «Сила „Кобзаря"» виголошеній 1940 року на сесії Інституту літератури АН УРСР, присвяченій сторіччю з дня виходу в світ невмирущої книги, він говорив про великий вплив геніального революціонера-демократа не тільки на літераторів, а й на представників інших родів мистецтв. «...Пісні „Кобзаря", які узяв Шевченко у народу,— підкреслював Тичина,— знову ж до народу й повернулись. І це нам, письменникам, як і всім творцям взагалі, повинно стати за приклад велн-

кий, за найкращий дороговказ: писати так, творити так, щоб думи твої зливалися з народними» (V, 171).

У Тичини, як ні в кого з українських поетів, колір був тісно пов'язаний із звуком, музикою. Він сприймав світ ніби двома рівносильно-паралельними розтрубами чуттів і так само намагався передати спостережене «музично-живописними» засобами. В одній із щоденникових нотаток від 25 вересня 1940 року є щодо цього надзвичайно показовий запис: «Гудок паротяга у нашій уяві офарбовується у білий колір, колір блакитний або ж зелений. Гудок електрички — рипучий , як оглобля, прямий — поки що ніяк не офарбовується в моїй уяві». Але в кожному випадку поет прагнув свою здатність саме так сприймати навколишнє використати не на підкреслення персональної винятковості, не на ускладнення засобів художнього пізнання світу, не на суб'єктивізм, а на якомога глибше (хай часто і не просте, важкувате для непідготовленого читача), реалістичне відтворення навколишнього. Зрештою, подвійна (музична і звукова) асоціативність у поезії Тичини була не стільки виявом його суто індивідуального сприйняття світу, скільки об'єктивним показником безперервного зростання, збагачення асоціативних можливостей людини.

Залюбленість Тичини у слово і музику не могла не привести його до театру — і драматичного, і опери. Ще в бурсі М. Подвойський почав прилучати хлопчаків до чужого церкві лицедійства. Як згадував пізніше поет, «я, не одриваючись, дивився „Ревізора" Гоголя» (запис десь наприкінці 1958 — на початку 1959 р.). «А через рік,— продовжує він записувати,— ми вже свій „театр" завели у себе в Троїцькому монастирі. Із простинь поробивши завісу й куліси, ми грали „По ревізії" Кропивницького (я виконував роль Гараська), „Як ковбаса та чарка..." (виконував я роль Шпоньки). Взагалі, мені комічні ролі подобались, і я, змінивши голос, витворяв таке, що всі за боки брались...»[1]. Так відкрився ще один талант юного Тичини. До речі, хто знав поета ближче, той не буде здивований цим, бо іноді стриманий у розмові і вельми делікатний Павло Григорович міг так майстерно спародіювати, «перекривити» когось із письменників або діячів культури, що не можна було не засміятись.

Переїхавши до Києва, Тичина тривалий час працював у театрі М. Садовського помічником хормейстера та в Київському державному театрі імені Т. Г. Шевченка завідуючим літчастиною. Безпосередня участь у підготовці та проведенні вистав відкрила перед ним чимало професійних таємниць театрального мистецтва, спонукала до перших драматургічних спроб, а головне — поглибила його знання театру, утвердила назавжди пошану до нього. Пройшовши школу народного театру Садовського, Тичина на все життя залишився палким прихильником реалістичної сценічної інтерпретації класичної і сучасної драматургії. Але водночас він ніколи не обмежувався сліпим наслідуванням традицій навіть тоді, коли вони були освячені іменами великих режисерів і акторів. Постійні і наполегливі шукання нових шляхів художнього освоєння дійсності завжди

[1] З архіву поета.

імпонували авторові «Сонячних кларнетів» і «Плуга». Саме тому він так гаряче сприймав і підтримував режисерські новації Леся Курбаса та його послідовників. Це ж стосувалося і новаторства в галузі живопису А. Петрицького, в кіно — О. Довженка. Нотатки Тичини про Леся Курбаса закінчуються промовистими словами: «Усі ми тоді починали як новатори...» [1].

Це був час становлення нового українського радянського мистецтва. Жовтнева соціалістична революція відкрила небачені можливості для його розвитку. Тисячі молодих талантів — представників трудового народу — прийшли в літературу, живопис, театр, кіно, що почали розвиватися дивовижно швидко, масштабно, всебічно. За десять пожовтневих років українська культура зробила велетенський крок уперед, дала світові імена, які назавжди вкарбовані на скрижалях високого мистецтва,— Тичина, Довженко, Курбас, Петрицький, Куліш, Лятошинський...

Нове життя, що визначалося соціалістичними ідеями творення, вимагало нових форм його художнього пізнання. Кожен талановитий митець був новатором, першовідкривачем, «перетворювачем», як пише Тичина. Революція зруйнувала старе. Нове ж народжувалося швидко, але у великих творчих муках, у постійних гострих сутичках із старим, відсталим, реакційним, яке було ще міцним, бо за його плечима стояли століття досвіду. До того ж під гаслом новаторства часто виступали і вульгаризатори, руйнівники всього колишнього, незалежно від його змісту і потенціальних можливостей. Такими, зокрема, були футуристи та пролеткультівці, які легко скидали за борт корабля сучасності не тільки буржуазно-реакційне мистецтво, а й усе «старе» — дореволюційне. Тичина одразу ж став на захист культурних надбань попередніх поколінь. Йому, новаторові за всією суттю своєї творчої діяльності, були чужими ліквідаторські замашки недалеких псевдореволюціонерів від мистецтва. Він радів ленінським закликам про засвоєння культурної спадщини минулого.

Новаторство Тичини грунтувалося на міцній основі народного мистецтва і було породжене грандіозними революційними змінами у житті народу. Воно було результатом глибокого розуміння поетом суті справжніх новаторських шукань, притаманних високоідейному мистецтву будь-якої доби. Лише правда породжувала істинні художні відкриття. А правда завжди йшла у парі з інтересами народу, була невіддільна від них. Найбільші світочі справедливості і гуманізму — Руставелі, Шекспір, Рембрандт, Гете, Бетховен, Пушкін, Шевченко — були водночас і найбільшими новаторами.

«„Пролог, не епілог" — це немовби ціла програма дій поета,— писав Тичина у статті „Іван Франко",— на все життя: бути основоположником, фундатором, новатором...» (V, 218). А великий Каменяр належав саме до тих, хто «ішов разом з народом до світлого майбутнього, хто самовіддано боровся за свободу, за щастя вселюдське» (V, 213). Таким же був і геніальний Пушкін, який «одним із перших пробуджував в російському народі почуття національної гордості... сміливо проти царів по-

[1] Тичина П. З минулого — в майбутнє.— К.: Дніпро, 1973, с. 257.

встав, проти тиранів» (VI, 69). Світлі, благородні традиції цих безстрашних тираноборців і непримиренних новаторів послідовно розвивав Тичина сам і повсякчасно закликав іти цим же шляхом новобранців літератури. Беззмістовне ж, анархістське, позбавлене народного коріння і високих думок, «новаторство» призводило тільки до формалізму, до безідейності, пустопорожньої гри в творчість.

Таке розуміння проблеми традицій і новаторства допомогло Тичині ще на ранньому етапі літературної діяльності правильно зорієнтуватися у виборі, точніше, у творенні (разом з іншими радянськими митцями) нового методу — соціалістичного реалізму. Вихований на класиці, твердо переконаний у її художній силі і великих мистецьких можливостях, молодий Тичина без особливих вагань став на бік тих, хто, сміливо ламаючи віджиле, ретроградне, будував нове на міцних підвалинах прогресивного «старого» Цей процес проходив не просто, іноді і не без певних втрат та болю. Адже в ранній ліриці автора «Сонячних кларнетів» і циклу «Замість сонетів і октав» ще вряди-годи пробивався відгомін символізму, імпресіонізму, ба навіть (за дещо перебільшено самокритичним визнанням самого поета 1921 року) футуризму та імажинізму, хоч поетика й естетична платформа цих течій були явно чужими йому. Реалістичне начало притаманне навіть дожовтневому Тичині. З роками воно безперервно зміцнювалося, а вже у збірках «Плуг» та «Вітер з України» стало визначальним — ці книги можна вважати першими зразками соціалістичного реалізму в творчості поета.

Утвердження нового методу відбувалося у досить складній боротьбі з різними антиреалістичними течіями у тодішньому мистецтві. Представники цих течій уже не виступали відкрито проти реалізму, але, по суті, ультраліві панфутуристи, і недолугі епігони західного авангардизму, і втікачі від бурхливого сьогодення — правовірні неокласики, і раціоналістично-сухі конструктивісти тягли літературу вбік від її магістралі — розвитку на засадах правдивого відображення дійсності, на засадах соціалістичного реалізму. Не дивно, що саме з їх таборів найчастіше здійснювалися наскоки на Тичину. Діставалося йому і від вульгарних соціологів раппівсько-вусппівського кшталту. Та добра життєва і естетична школа поета — школа Шевченка, Горького, Коцюбинського, повсякденна допомога партії Леніна надали йому сил перебороти усі труднощі, стати в один ряд з найвидатнішими творцями нової літератури та її методу. І те, що іноді жило підсвідомо, до якого він ішов часто інтуїтивно, викристалізовувалося у тверде переконання, у послідовну лінію творчості. Це стосувалося і деяких тем, ідей і відкриттів у галузі форми.

Ідею патріотизму, наприклад, знаходимо і в ранніх, ще дореволюційних віршах Тичини. Але вона там жила у наївно-сентиментальній формі уболівання за якоюсь абстрактною, позбавленою соціальної конкретності, Україною. Зрозуміло, що в той час не могло бути й мови про висвітлення патріотизму радянського типу, а відтак і про розкриття багатогранності ідеї інтернаціоналізму, яке прийде пізніше з блискучим афористичним: «чуття єдиної родини». Діалектичний взаємозв'язок цих двох ідей — пат-

ріотизму з інтернаціоналізмом — буде художньо осягнутий поетом пізніше і породить цілу низку творів, що ввійдуть у скарбницю радянської літератури

Глибинним будучи і пружним,
чужим і чуждим рідних бродів,
я володію арко-дужним
перевисанням до народів.
(«Чуття єдиної родини», I, 261).

Так може сказати лише поет, який до глибини душі пройнявся почуттям інтернаціоналізму, побачив у живому житті благотворні наслідки дружби між народами, сам став до кінця переконаним носієм і пропагандистом цієї благородної, животворної ідеї. Згодом почуття патріотизму набуває нового змісту, зокрема воно вже не мислиться без такої ж відданості, любові до людей інших національностей.

Великі митці минулого теж були патріотами й інтернаціоналістами. «Іван Франко,— писав Тичина,— вірив у свій народ. Та без цього не було б у нього любові до батьківщини й любові до всіх бідних і пригноблених світу» (V, 217). Однак його ставлення до інших народів ще не було збагачене «чуттям єдиної родини», бо ж цієї родини тоді ще не існувало. Там була класова шана і солідарність, тут — всебічне і глибоке взаєморозуміння, породжене єдністю мети, спільними трудовими звершеннями в ім'я побудови безкласового суспільства. А взагалі, «поет тим вищий,— переконано проголошував Тичина,— чим більше віддає самого себе на служіння батьківщині» (V, 283). Почуття ж батьківщини у нього має цілком реальний, конкретний зміст — це «людина, праця ... її розум» (V, 283). Ясна річ, що будь-які прояви непошани до рідної землі та її людей викликали у Тичини різкий, категоричний осуд і презирство.

Поставивши в центр почуття батьківщини людину, поет все життя славить її творчі сили, красу діянь, волелюбність, доброту. Гуманістичним пафосом були пройняті рядки уже ранніх віршів Тичини.

Так годі спать! виходьте на дорогу!
Людині гімн, Людині, а не богу!
(I, 122)

Характерно, що вже тоді (цитований вірш «Я знаю...» написаний 1919 року) гуманізм Тичини мав яскраво виражену активну, наступальну форму («Так годі спать»), ніс у собі революціонізуючий заряд. Без людини, її прагнень до волі, високої духовності, невсипущої праці для втілення у життя «краси нового дня» поет не уявляв справжнього мистецтва. Людина виступає у нього як частка народу, а її інтереси — то інтереси всіх. Гуманістичний сенс творчості і громадської діяльності видатних митців минулого й сучасного завжди виділяв поет у своїх поезіях та статтях. Говорячи про принципи реалізму Пушкіна, Тичина підкреслював, що «ця звичка чудесна» все підмітити, все записати випливає «із його

гуманного ставлення до людини, із потреби заглянути у саму суть її, у чисте, найсвятіше» (V, 83) І якими ж далекими були ці естетичні постулати від копирсання декадентів у нездоровій психіці людини, її звірячих інстинктах, різного роду патології!

Таким же активно революційним і глибоким, на думку Тичини, був і гуманізм Шевченка, Франка, Руставелі, Довженка. Навіть у середньовічному мороці гуманістичні ідеї Руставелі «самоцвітними літерами» (V, 87) сяяли, надихаючи читача на воістину лицарські подвиги. В радянський час гуманістичне наповнення творів у всіх родах мистецтв стає однією із визначальних їхніх рис Без нього не може існувати жоден твір, незалежно від того, чи буде там присутня людина як персонаж, чи ні (як, наприклад, у пейзажних поезіях, музичних творах, картинах живопису)

Здавалося б, щоденна, буденна праця людини нічого не має спільного ні з патріотичними, ні з гуманістичними її почуттями. Та все залежить від того, хто і де працює. У світі капіталу — світі визиску і гніту — обидва ці почуття мають зовсім інший, ніж у нас, характер: праця на гнобителя перетворюється на виснажливу повинність, позбавлену радості творення, насолоди. Немає тут усвідомлення прямого зв'язку її з батьківщиною, щастям усіх людей, народу Соціалізм відкрив можливість не тільки пізнати цей зв'язок, а й свідомо його зміцнювати, збагачувати. Лише за цих умов могла з'явитися крилата тичининська формула «труд переростає у красу» Чим глибше розуміє людина свою причетність до творення держави, тим самовідданіше вона працюватиме у полі, на заводі, в лабораторії Держава ж, яка повсякчасно дбає про своїх громадян, тобто виконує святі гуманістичні функції, заслуговує щонайбільшої вдячності, любові, непохитності патріотичних почуттів. Історія людства не знала таких взаємин між громадянами і державою, а відтак і таких патріотичних звершень, у тому числі й трудових. Сама ж праця стає об'єктом поетизації, набуває нових естетичних функцій.

Розуміння краси Тичиною нічим не схоже на трактування її буржуазними естетиками. Найпрекраснішим у житті і мистецтві для поета є те, що служить людині, її соціальному і духовному розкріпаченню. Світ стає красивим лише тоді, коли існує гармонія у зв'язках людини з ним, коли він виступає не як ворог, а як спільник у повсякденному спілкуванні людини з ним Тоді ж приходить і радість пізнання навколишнього, і впевненість у тому, що його можна пізнати до кінця. Краса — це не фікція, не неспізнанна абстракція чи довільний вимисел індивідуума, а об'єктивна реальність, яка має приносити людині естетичну втіху, а не смуток, сумніви або ж деструкцію, руйнування позитивних емоцій.

Павло Тичина — один із найтонших знавців і поетів рідного пейзажу — з величезною художньою силою передав красу навколишнього, гармонію стосунків людини і природи Від захоплення нею (аж до елементів пантеїстичного схиляння) до глибинного розуміння діалектики зв'язків між усім живим — такий шлях його художнього пізнання світу Поет першим в українській літературі так сильно й пророче заговорив про космос, ніби

наблизивши його до нас, зробивши його темою серйозних поетичних міркувань і узагальнень. Це вже не астральні мотиви, знайомі нам давно, ледве чи не з античної поезії, в яких всесвіт і людина ніколи не виступали такими соціально «насиченими», як у циклі «В космічному оркестрі». Космологічні, інтимні та етичні проблеми тут відходять на другий план, поступаючись гостроактуальним, гуманістично-революційним (цикл написаний 1921 року).

Не надавайте значення Сатурновим вінцям:
доволі жить для себе, черство!
Усім планетам, всім сонцям
свобода, рівність і братерство!

(I, 175)

Вже на самому початку 20-х років Тичина виявляв гострий інтерес до питань партійності мистецтва. Теорія нової, радянської літератури була ще зовсім не розроблена. Тодішні естетики не тільки не розв'язували багатьох проблем, а навіть і не ставили їх. Хоч, мабуть, усім їм була відома основоположна праця В. І. Леніна «Партійна організація і партійна література», однак всебічно осмислити питання партійності мистецтва рідкс кому вдавалося. А воно вже хвилювало не одного з письменників, у тому числі й автора «Плуга» та «Сонячних кларнетів». У щоденниковому записі від 1 серпня 1920 року читаємо: «Останніми часами я все більш і більш задумуюсь над дилемою: партійний чи безпартійний. На бісового батька я видрукував „Замість сонетів"? Замість одходу од анархії вийшов одхід до заячої філософії» [1]

Не будемо аналізувати самокритичну оцінку книги «Замість сонетів і октав» (1920). Вона, справді, і в ідейному, і в художньому відношенні поступалася кращим тодішнім творам Тичини, і насамперед збірці «Плуг», що побачила світ того ж року. Нас тут цікавить інше: безумовне зростання партійної відповідальності поета за все написане, його прагнення осмислити до кінця принцип партійності мистецтва. Як показали наступні роки, він швидко осягнув цей один із найголовніших постулатів марксистської естетики і був вірний йому до кінця своєї творчої діяльності. «Партія веде» — в цьому творі і гаслі сконцентровано було розуміння поетом ролі партії у нашому суспільстві, завдань митця, що керується методом соціалістичного реалізму. Так чи інакше ці думки знайшли свою художню реалізацію фактично в усіх творах видатного радянського поета.

Партійна позиція митця прямо, безпосередньо впливає на зміст ідей його творів «Свій художній твір високого ідейного звучання,— писав Тичина у статті „Тримати порох сухим" (1957),— ти можеш дати тільки тоді, якщо ти сам тісно будеш пов'язаний з життям народу, якщо вірним станеш помічником Комуністичної партії в здійсненні великих завдань будівництва нового суспільства, в неослабній боротьбі й проти впливів буржуазної

[1] З архіву поета.

ідеології» (VI, 312). Ці слова засвідчують, з одного боку, глибоку обізнаність поета з ленінськими положеннями про партійність літератури, а з другого — правильну ідейну його орієнтацію на повне осягнення взаємозв'язків ідейності і народності в радянському мистецтві.

Народ для Тичини завжди був живою, найближчою, найріднішою його душі реальністю. Боротьба за щастя народу стала альфою й омегою діяльності поета. Трудящим віддав поет найкращі свої почуття, радощами народу радів, а болями болів. Тільки ставши під прапор більшовиків, тільки знищивши царський режим, експлуатацію людини людиною, трудящі маси здобули волю, права і можливості будувати своє щастя. Істинним співцем цього непростого, важкого, часто суперечливого шляху до перемоги соціалізму став Тичина. Водночас це був і шлях до народності його поезії. Адже «народність у творчості літераторів та митців,— говорив поет у промові на відкритті наради молодих письменників України 1955 року,— завжди йде в парі з методом соціалістичного реалізму. Народність форми не може існувати без народності ідеї, навпаки» (VI, 216).

Тут же він підкреслював, що «показати героя нашого часу можна лише новими фарбами, на підставі н о в и х над ним спостережень. Бо він уже ж тепер далеко не той, що був колись, і саме через те, що життя у нас змінилось...» (VI, 217 Підкреслення автора.— *Л. К.*). Як бачимо, новаторство митця поет ставив у пряму залежність від змін у житті. А ці зміни були результатом торжества ленінських ідей. Відстоювання ідейної чистоти у мистецтві — святий обов'язок кожного з митців. Як і те, що кожен із них зобов'язаний віддавати якомога більше уваги вихованню молодшого покоління працівників соціалістичної культури і насамперед вчити його високій, ленінській ідейності.

Естетичні шукання Тичини мають свою досить складну еволюцію. В ранній період його творчості бачимо сліди впливу абстрактного гуманізму, загальнодемократичних поглядів на розвиток суспільства, символізму, тобто впливу деяких постулатів тогочасної ідеалістичної естетики. Досить швидко поет приходить до усвідомлення суті матеріалізму, а згодом і до цілковитого сприйняття марксистських поглядів на життя і мистецтво. Вирішальну роль у становленні поета як одного з фундаторів методу соціалістичного реалізму в радянській літературі відіграла Жовтнева соціалістична революція, боротьба народу за побудову нового суспільства під керівництвом партії Леніна.

Сприйнявши ідеї марксистської естетики, Тичина до кінця життя непримиренно і послідовно виступав проти проявів чужих радянському мистецтву поглядів, насамперед буржуазно-націоналістичних. Скрізь і у всьому поет виходив з того, що інтереси мистецькі, естетичні мають бути підпорядковані інтересам народу. Формалізм був чужий народові,— тому так різко, безкомпромісно осуджував його автор збірок «Плуг» і «Партія веде». Інтернаціональна сутність мистецтва соціалістичного реалізму є живодайною силою матеріального і духовного розквіту трудящих мас,— тому так палко пропагує всіляко підтримує ідею дружби

народів автор славетної збірки і крилатої формули «Чуття єдиної родини».

З роками естетичні погляди Тичини збагачувалися, набували стрункості й філософської глибини. Головними ознаками їх є пафос життєствердження, революційності, гуманізму, новаторства, демократизм форми. Мало знайдеться видатних поетів XX століття, які б так блискуче поєднували новизну змісту з новизною форми. Своєрідність новаторства Тичини у галузі форми полягає у тому, що його дивовижно пластичне поєднання барви і музики з позицій асоціативного світу сучасного інтелекту і тонких почуттів виросло на грунті народного мистецтва. Відкидаючи застаріле, творчо безперспективне, поет утверджував тільки те нове (це стосувалося і засобів художнього освоєння дійсності), яке допомагало людям творити суспільство рівності і братерства, добра для всіх, хто має чисте громадянське сумління і мозолясті руки.

Деякі зарубіжні літературознавці, вражені новаціями Тичини, причислили його до табору авангардистів. Однак саме фетишизація форми, ігнорування істинних соціальних, художніх і пізнавальних функцій мистецтва авангардистами відштовхнули українського поета від них: вони були чужими йому і ідейно, і за напрямком своїх естетичних шукань. І навпаки, революційно-новаторський зміст творчості Тичини привабив багатьох видатних митців світу — Маяковського, Івашкевича, Стоянова, Арагона. Ця ідейно-творча естафета була підхоплена новими поколіннями українських поетів — від М. Бажана і А. Малишка до Б. Олійника та І. Драча. Естетичні традиції Тичини плідно розвиваються нині радянськими і зарубіжними митцями.

Письменник, художник, композитор лише тоді досягне вершин правдивого, народного мистецтва, коли буде тисячами ниток зв'язаний з життям трудящих, постійно вивчатиме його, стоятиме на рівні найпередовіших політичних і естетичних думок часу, завжди прислухатиметься до голосу народу, не боятиметься критики, йтиме в перших лавах будівників комунізму. Так розумів свої мистецькі завдання Тичина, таким він і постає в уяві читачів та сучасників, таким назавжди залишився в історії світової культури. Обезсмертивши свій народ, він обезсмертив себе.

ЛЕОНІД КОВАЛЕНКО.

ПАРТІЯ ВЕДЕ

Та нехай собі як знають:
божеволіють, конають,—
нам своє робить:
всіх панів до 'дної ями,
буржуїв за буржуями
будем, будем бить!
будем, будем бить!
Адже це уже не дивно,
що ми твердо, супротивно,
владно устаєм.
Ми йдемо походом гідним,—
всім пригнобленим і бідним
руку подаєм!
руку подаєм!
Оживляєм гори, води,
вибудовуєм заводи,
ростемо ж ми, гей! —
До пустель, каналу й річки
наші славні п'ятирічки —
мовби до дітей,
до своїх дітей.
Наша Армія Червона
стереже свого кордона,
а в повітрі флот,—
він і б'є, і сіє, й носить,
він Республіку підносить
до нових висот!
до нових висот!
Проти мурів, проти молу
в нас бадьорість комсомолу —
ще й підмога йде:

збільшовиченої ери
піонери, піснери —
партія веде,
партія веде.
Не на Рейні, не на Марні —
в МТС пошлем друкарні,—
це ж у нас, у нас!
Ми тривожим стратосферу,
атомне ядро і сферу —
о прекрасний час!
неповторний час!
Неповторний, невмирущий...
Хто ж од нас у світі дужчий?
І з яких країн?
Ми плануєм творчі гони —
за колонами колони,
та все ж як один!
та все ж як один!
Тож нехай собі як знають:
божеволіють, конають,—
нам своє робить:
всіх панів до 'дної ями,
буржуїв за буржуями
будем, будем бить!
будем, будем бить!

1933

ТРИ ПЕРЕМОГИ

Конгрес оборони культури[1] почав свою роботу в особливо тяжкій обстановці. Мовчали паризькі журнали. Мовчали їхні літератори, мовчала преса. В газетах, за винятком двох-трьох плі-ток, пущених на нашу адресу, анічогісінько не було, по суті, про самий конгрес. Димова завіса! Завіса, утворена із щоденних бре-хеньок, дрібненьких подій, злочинів і загадок. Ось, наприклад, яку загадку загадала одна з французьких газет: «Ану, одгадайте,

читачі, хто це підніс гасло: краще свобода, рівність і братерство а чи просто смерть?» Цей блошиний укус буржуазна газета далі завуалювала такими «невинними» справами, як, наприклад, про афери Стависького; пустила сльозу про зворушливе виконання містерії «Страсті господні», і, нарешті, багатообіцяюче повідомляла вона про те, що «ад'ютант, який зарізав усю свою родину, безперечно, буде покараний». «Господи боже мій,— зітхала газета,— зарізати усю свою родину... Правосудіє неба, де ж ти є? Озовися!» А ось газети білогвардійські, стаття: «Іще й іще раз про жінку як про істчадіє ада». І, як на доказ цієї думки, далі в газеті друкувалася довга хроніка про те, як одна жінка сокирою зарубала свого чоловіка. Причім по-знавецькому, з смаком оцінювалась безпомилковість удару сокири по черепу. І тут же поруч об'ява: «Церковь преподобного Серафима Саровского, 6.30 веч.— акафист [2] Серафиму Саровскому».

Це був маневр буржуазії. Замовчувати, не згадувати зовсім про конгрес, узяти нас у глуху оріхову шкарлупу. Нехай народні маси не знають, хто приїхав і для чого приїхав. Хай буде спокій.

Отже, треба було насамперед розбити цю мовчазну шкарлупу. Треба було схитнути отой спокій буржуазних письменників, які ще щодо нас вагались. І тут один з організаторів конгресу, зійшовши на трибуну в Палаці Взаємності (Мютюалітé), на весь голос вигукнув: «Я закликаю письменників до свідомості. Чим більше свідомості — тим більше художньої правди. Мене почули в Москві — чи почують мене в Парижі?» І, як далека луна, як відгук у серцях людей, він ще раз повторив: «Чи почують мене в Парижі?» І у відповідь аплодисментами струсонувся зал! Усі присутні звелися на ноги і довго не могли заспокоїтись, вітаючи улюбленого письменника. Це був заклик до народу через голову преси, це був прилюдний ляпас ворожій пресі, це був прорив, прорив, якого найбільше боялась буржуазія. Вона ще й потім спробувала ігнорувати нас мовчанкою, але далі мовчати вже було не можна. Весь Париж говорив про конгрес.

І от буржуазія пішла тоді на нас обходом, замасковано. Їй за всяку ціну треба було відтягнути увагу народних мас від конгресу. Біля собору Нотр Дам де Парі [3] на помості приготовлено було для показу лицедійство Грали середньовічну містерію «Стра-

сті господні», а після неї — «Діви мудрі та діви нерозумні». Артистки, або ж, по п'єсі, діви пренепорочні, в довгих хламидах, по-латинськи до ангела видресирувано цвенькали: Ubi est Christus, meus dominus et filius exselsus? — тобто: «Де Христос, господь мій, син всевишній? Ходім поглянемо на гроб». І буржуазія в ролях пренепорочних сумно заглядала у власний свій гроб.

...А повз собор, мостом через Сену, пробігали осяяні електрикою автобуси й таксі. На семиповерхових будинках, у синім небі, ритмічно з'являлись вогняні літери: вино, вино, вино. Пийте тільки нашої фірми вино. Літери одна по одній, мов хто їх там вистукував на машинці, низалися в слова, перебігаючи зліва направо, а в чарку вогнисту з перехиленої пляшки сипалось фіалково-гаряче та сріблясто-зелене вино. А потім все раптом зникало в темноті, немов ганчіркою стирав хто, зникало, щоб через півхвилини знов настирливо з'явитися. І під п'яне перемигування винної реклами ангел господень на помості шоколадним голосом, як і подобає ангелові, розмірено дівам провозглашав: Quem quertitis in sepulcro, o christicole, non est hic,— тобто: «Того, кого ви шукаєте в гробі, немає тут, він воскрес, як і сам про це сповіщав раніше». І буржуазія, слухаючи про воскресіння Христа, розгулювалась: ах, якби оце й її влада та отак щодня, на всіх просторах воскресала — влада націоналізму!

І от удруге тут пролунав з конгресу обвинувачуючий голос. Французький письменник, стукаючи по трибуні кулаком, запитував: «Націоналізм переміг у деяких буржуазних країнах. Чи сприяло його торжество розцвіту справжньої національної культури?» І, наче у відповідь йому, з'явилася на трибуні постать, що нелегально з тих буржуазних країн пробиралася на конгрес. «Країна завтрашнього дня,— промовила залізним тоном постать,— країна свободи вже народжується! Для неї ми пишемо, за неї ми боремось!» І зашелестіли в президії і в залі ясногарячі книжечки, маленькі книжечки з написом на обгортці архібуржуазним, а всередині повні революційних творів — 38 голосів із підпілля в одній із буржуазних країн. Ці книжечки з спеціальною обгорткою, яка мала немовби жартома підвести буржуазну цензуру, нагадали нам подібний «жарт» Вільгельма Вольфа, про якого розповідає Фрідріх Енгельс. Це було в 40-х роках минулого

століття. Учитель із Бреславля Вольф не мав більшої насолоди, як підвести цензуру. Він опублікував у провінціальних сілезьких газетах пісню грішника і цим багато скандалізував благочестиві німецькі душі.

— Господи Ісусе, візьми мене, як пса, за вухо.
Кинь мені кістку милосердя.
Та зашпурни мене, грішного йолопа,
На твої небеса милосердя.

— З швидкістю блискавки,— каже Ф. Енгельс,— поширилась ця пісня по всій Німеччині, викликаючи голосний регіт безбожників та обурення «смиренних».

Отакий самий регіт викликають зараз карикатури підпільної книжечки на кровожерну буржуазію.

Таке саме обурення буржуазних посіпак викликає зараз ця книжечка. О, їм є з чого обурюватись! Буржуазія, захопивши владу до своїх рук, переслідує майстрів художнього слова. Вона порозганяла нагаєм найкращих представників передової культури, вона кинула в тюрми багатьох чесних і сміливих. Заграви хитаються на хмарах, заграви на темних хмарах од розпалених кострів — це нищать книги революційні, кращі надбання культури. Панує ніч середньовіччя. Культура в небезпеці. Ніколи ще культура не була в такій небезпеці, як зараз,— тож будемо боротись! От зміст промови постаті в чорних окулярах, от зміст ясногарячої маленької книжечки. Отепер уже буржуазія заворушилась! Отепер уже преса перестала мовчати! Вона (буржуазія) заскиглила, загавкала, аж охрипла. Газети всі разом загорлали, аж закашлялися. Справді, що це діється на світі! До чого це подібне! Вони приїхали обороняти культуру — від кого обороняти, від нас? А чи не краще було б перевернути це, і всю вину на більшовиків перекласти. Вони приїхали сигналізувати небезпеку. А чи не краще було б перевернути це і в небезпеці обвинуватити самих же їх, цих ненависних комуністів І от у газеті «Пті-парізьєн» буржуазія, прикидаючись миролюбною, пише: так-то воно так... звичайно... що західноєвропейська культура йде назустріч певній небезпеці — цього ніхто не може заперечувати. Одначе конгрес пішов занадто далеко.

Оцей крик ворога — конгрес пішов занадто далеко — приніс нам першу радісну перемогу. Буржуазія, бач, не сподівалась, що конгрес буде діяти прожогом і конкретно, буржуазія хотіла взяти нас мовчанкою, а вийшло навпаки: м и її взяли, сама вона перед нами розгубилась, сама вона замішалась, на деякий час відступаючи безладно. І от ізнов, стягнувши свої хвости, взялась вона на нас наступати. По всіх своїх флангах дала вона гасло, що вміщено було в тім же органі — «Пті-парізьєн»: чи повинна західноєвропейська культура, що нараховує стільки століть, яка є спадкоємцем грецьких та латинських культурних цінностей, продовжувати свою місію, чи повинна загинути перед новою формою культури? «Треба їй продовжувати свою місію! Продовжувати!» — крикнули в один голос газети й заправили буржуазні. І їм тоненько підгавкнули російські та українські білогвардійці. Генерал Міллер у «Возрождении» сказав: «Нам, носящим почетное звание русских эмигрантов, будет принадлежать первое место в борьбе против большевиков. Нам надо в недалеком будущем возвратить наше отечество на его традиционный тысячелетний путь». От як недвозначно розуміють російські емігранти гасло «продовжувати місію». Ну, а чим же гірші тоді від них петлюрівці? Ось і вони в своїм органі «Українське слово» теж і собі мріють «розвинути до високої степені український імперіалізм», мріють «закласти фундамент для утворення держави на зразок колишньої Римської імперії». Ого, куди хватнули! А що ж, із голоду чого тільки не придумаєш. Як російські, так і українські білогвардійці — вони раді на лапках, як ті песики, буржуазії прислужитись, аби тільки якось самим на світі уціліти:

Господи Ісусе, візьми мене, як пса, за вухо.

Кинь мені кістку милосердя.

Тобто: надішли мені давити чорних тубільців а чи когось іншого.

Кинь мені кістку милосердя.

Отже, тепер ясно, що крилося під словами: продовжувати свою місію.

Так. Вони продовжують ту місію уже не перший рік.

І в протилежність їхній звірячій теорії на конгресі цілком

іншу, радісну теорію було проголошено: великі симпатії привернув до себе на конгресі Союз Радянських Соціалістичних Республік. У переродженні людей Заходу — діячів, письменників — полягає значення конгресу. Треба було бачити, з якою пристрастю, з якою ненавистю одкидав французький письменник на конгресі докази наших противників! Ви говорите про культуру надлюдини? Не смійте мені нагадувати про Ніцше! Я ваш ворог, ворог, ворог!..

І в цей час десь там далеко, аж у панській Польщі, на Західній Україні, через газети, як перегукування з словами цього письменника, долітали до нас викрики: «Геть панщину! Геть шарварки! Пан для нас — ворог, ворог, ворог!» І продовжував письменник: «Ви говорите мені про філософа Бергсона й про його примат інтуїції як метод пізнання? Не смійте мені говорити про інтуїцію, яка далека від конкретного, від землі; не смійте говорити про інтуїцію, в якій присутня містика. Я прагну інтелектуального пізнання. Я ваш ворог, бо я прив'язаний до землі, до цієї землі з її мовою, її скарбами, її борознами».

І в цей час, як історична ілюстрація до цих слів, десь іздалеку через газети долітали до нас стогони людей — людей, які боронили свою волю від зазіхань буржуазії, мову боронили, борозни, землю.

— Ви учите мене говорити неясними словами сюрреалістів[4], напівшепотом, заплющивши очі? Не смійте говорити до мене мовою ідіотів, які гордяться тим, що вони є н а д реальністю. Я хочу бути в самій реальності. Я ваш ворог, бо я перший із довгого покоління селян, які не вміли говорити інакше, як шепотом, я г о л о с н о сказав про роботу, про ритм, про н а д і ю моєї землі.

І надія землі — молодь французька — з балконів оплесками вітала слова цього письменника І не було гіршої колючки в серці буржуазії, як промови своїх же — французів, німців, португальців.

Французи, німці, португальці — усі ці делегати на конгресі сходились в однім: єдиний блок створити треба, єдиний фронт проти буржуазії, щоб, в разі нападу на оборону, встати одночасно. І, враховуючи це, поспішно почала перешиковуватись буржуазія. Останній вечір був вистави «Страстей господніх». На семиповерхових будинках так само перебігали вогняні літери: вино, вино, вино. Пийте тільки нашої фірми вино. І ангел господень під миго-

тіння п'яної реклами востаннє пренепорочним дівам промовив сумно: Adest sponsus qui est Christus vigilate, virgines,— тобто: «Ось жених, що він є Христос, він прийшов звільнити народи, яких покорили собі дияволи гріха». Дияволи гріха! І ангел зразу був наїжачився, а потім махнув рукою безнадійно, бо знав: містерією не візьмеш дияволів гріха. Бо знав: кінець виставам, і назавтра треба поміст розбирати. А раз так — берімося ж тепер до і н ш о г о. І ангелу закортіло стати фотографом, хронікером, агентом. Це і н ш е буржуазія вміло розсипала назавтра по газетах: статейки, рецензії, повідомлення. І все це подала в формі залякуючих моментів. Ось вийшла книга «Аерохімічна війна». Так наче хотіла цим буржуазія сказати: покайтесь, поки ще не пізно. Ось у газеті вміщено статейку про народну освіту, в якій підкреслювалось, що освіта — це є смерть для народу. Так наче хотіла цим сказати: покайтеся і в галузі ідеології, поки ще не пізно. Російські та українські білогвардійські часописи не одставали теж і собі. «Последние новости» друкують оповіщення: «В залі Мюзе сосіаль під головуванням Мілюкова відбудеться прилюдна доповідь капітана II рангу А. П. Лукіна на тему „Червоний флот". Тези доповіді: який флот мають створити більшовики? Який флот створили б ми?» І тут же внизу об'ява: «Трехсвятительское подворье, 5, улица Петель, 6 ч. вечера, вечерня и акафист божией матери». Божій матері давно вже й сама буржуазія перестала йняти віри. Отже, на цей раз взялись вони діяти без релігії. В и с т у п задумала вона зробити, виступ проти нас на самому конгресі. Для цього найняла вона собі троцькістів, а щоб надати їм вигляду трибунів, зв'язаних з тими чи іншими масами, зачислено було до них в ролі ад'ютантів кількох дохлих сюрреалістів. Ну ж і добре вони зробили, що виступили. Простотаки знаменито. Бо пір'я летіло з троцькістів, як їх там скубли, пір'ячко із сюрреалістів теж. Це було в малому залі Мютюаліте. Вікна залу були на рівні обідраного даху якоїсь старої церкви. Два чоловіки натягували блідо-зелений брезент на обідране місце, а третій вгорі, над самим вівтарем, бляшаним кружальцем з-під відра зашивав зяючу дірку. Ось образ світової буржуазії. Із неї вже пір'я летить, а вона за всяку ціну хоче ще підремонтуватись, хоче покласти на обідрану свою філософію таку собі бляшану

латочку з-під помийного відра. Що ж! Всякому городу нрав і права, всяка іміє свій ум голова. Але ж якою посоромленою після свого виступу зосталася буржуазія! Якими розгромленими вийшли з конгресу троцькісти! Щоправда, сюрреалісти ще й після того щось пробували белькотати, але всім їм різко й сміливо відповів один із найкращих французьких пролетарських поетів:

— Ми повинні очистити свою поезію від містики, від фокусів, від загравання жуликів з релігією, красою й чистою ідеєю. Ви хочете експериментувати? Глядіть, щоб ваші еротичні речі не поставили вас на одну дошку з дурнем Марінетті, який теж ніби є експериментатор. Дурень Марінетті! — ще раз крикнув поет,— дурень!

Розгром троцькістів та їхніх прибічників — це була друга перемога конгресу. Бо цим ми вийшли на широкий шлях великої масової політики. Бо ми ж далеко розсунули кордони свого впливу. І ті, що ще були вагались, і ті, яким не все ще було ясно, тепер уже пішли за нами, зразу самі себе визначили. Один із американських письменників у своїй промові краще й глибше, як хто інший, формулював цей потяг до нас, потяг великих мас, які недавно ще були під чужим впливом: «Нарешті після довгих міркувань я прийшов до висновку, що я повинен підтримувати ту партію, яка створила Радянський Союз і яка в Сполучених Штатах іде попереду першого з епохи знищення рабства дійсно революційного руху, а саме: комуністичну партію». Він говорив це від себе, але ж устами його маси промовляли, що вже стають на рівні ноги. Так. Вирвати з-під впливу буржуазії, одірвати від неї многолюдні маси — це не мала заслуга роботи конгресу. І зосталося буржуазії тільки плакати. О ні, вона ще інакше щось замислила. Ганебно вигнана з конгресу, буржуазія винесла тепер свою роботу поза стіни Палацу Взаємності. Це ж вона намагалася скомпрометувати нас на виступі перед «панами» емігрантами. Це ж вона посилала нам брудні записки з лайками, називаючи нас не письменниками, а мотористами та іншими іменами, немовби моторист і — це щось було найгірше в світі, немовби моторист — це те, чим можна дошкулити людині. І відповідь емігрантам у нас могла бути тільки одна: «Панове емігранти! Нам це не дошкулило, а навпаки: зробило приємність. Завдяки моторам, якими керують

наші робітники та колгоспники, завдяки Червоній Армії, яка охороняє оброблене цими моторами поле, ми мали змогу на деякий час одірватись од своєї повсякденної праці й, зберігаючи упевненість і достоїнство делегата від СРСР, взяти участь у роботі Міжнародного конгресу оборони культури. А крім того ж, мотористи — робітники колгоспники та червоноармійці — це ж наші найпостійніші читачі, для яких ми й пишемо». І ми, в свою чергу, емігрантів запитали: «Та де ваші письменники? Що вони написали? Що ви зробили такого для людства, що смієте нас критикувати?» І, не ждучи відповіді, ми прочитали з їхньої ж газети останню їхню сповідь, в щирості якої аж ніяк не можна сумніватись: газета «Последние новости», 23 червня, «изречения нового Козьмы Пруткова» [5]:

В эмиграции было три пятилетки.
Первая ушла на то, чтоб выяснить, кто с кем живет.
Вторая — кто сколько проживает.
Третья — кого и на что будут хоронить.

Отже, й на цей раз буржуазія зосталась посоромленою, побитою. Справді, вона не могла вже нічого дотепного придумати. Вона вже нічого не могла подіяти з нами. І, гризучи від злості пальці, буржуазія, похитуючись з одного боку в другий, тоненько-жалібненько вила. Принаймні так образно це нам здавалось. І здалеку підскиглювали їй її ж улюблені поети:

Мертвотність, англійського життя похмурість,
Холодне небо, над провінціальними містами туман.
Я знаю, що надії немає,
Я знаю, що нема повороту.

Це здалеку припливли буржуазні журнали, і в них отак скрипуче та безнадійно плакали англійські поети.

Але нам не було до них ніякого діла. Закінчувалось останнє засідання конгресу.

Мов та гора, підносилось, зростало і висилось своїм чистим верхів'ям на конгресі довір'я до СРСР, довір'я, що переросло в любов. Це була третя наша перемога на конгресі, третє велике завоювання.

І, як переможці, ми залишили Париж, цей диявольський киплячий казан, як назвав його колись Огюст Барб'є. Як переможці, під звуки «Інтернаціоналу» ми відпливали пізніше також і з Лондона на пароплаві. І буржуазія востаннє ще з берега намагалася добризнути до нас через радіо, через патефони, через рекламу,— добризнути фокстротним ядом, мотивами, перейнятими ідеєю філософа Шпенглера, ідеєю смерті. І в голові слова зринали в нас, тисячолітні слова грецького трагіка Есхіла: «Ми в Скіфії, ми на краю землі, дійшли пустель ми непрохідних».

І нам здалось, що Скіфія в наш час якраз перемістилась до Європи. Пустелі непрохідні, гори. О ні, це буде невірно! Частину ж пустель Скіфії західноєвропейської ми вже пройшли. Ми знайшли ті гори, де був прикутий Прометей [6]. Прометей там на волю рветься, він уже звільнив, він вихопив одну свою руку з ланцюгів — хоч і з болем, з кров'ю, а звільнив. Он-он він махає нам рукою вслід. Прощай, Прометею, ми віримо в твою силу: ми знаємо, що ти ще встанеш і потрясеш...

1935

НА ЕЛЬБРУС ПОЕЗІЇ

(Із вступної промови на поетичній нараді 6 лютого 1936 р.)

Поезія, як один з секторів великої радянської літератури у нашім бурхливім житті, чимдалі все більшу й більшу площину посідає. Із історії літератури нам відомо: були такі моменти (в другій половині середніх віків), коли з розкладом спочатку античного, а згодом і феодального суспільства почала розкладатися поема, трагедія, ода. У нас же тепер з розквітом нашої країни якраз навпаки — іде зростання, йде розквіт поезії. Справді. Поезія звучить у нас під час прийому делегацій у Кремлі; поезія звучить на бурякових плантаціях; поезія звучить на шахтах і заводах; поезія — в форпостах нашого прикордоння.

Це розгортання поезії в широчінь іде в парі з закоріненням її вглиб. Маси зараз беруться до засвоєння поетичної спадщини. Три великих поети за останній час особливо стали нам близькі,

особливо стали нам рідні. Двох із них ми весь час ждемо, готуємося до їхнього приходу, з хвилини на хвилину сподіваємось... от-от розчиняться двері і на порозі стануть вони, два велетні-ювіляри: Пушкін і Шота Руставелі. Ну, а третій... та він давно вже поміж нас сидить — це Володимир Маяковський! Отже, ці три поети теж будуть присутні на нашій нараді, як і на пленумі, безперечно, будуть присутні при наших сьогоднішніх звітах, суперечках, хвилюваннях.

Я кажу — хвилюваннях. Чи є ж про що хвилюватися? Так! Поезія, на жаль, ще відстає. Поезія, на жаль, іще не впоралася із тими величезними завданнями, які покладені були на неї як на один із секторів радянської літератури. Насамперед чи оспівано, скажімо, народження і зріст нової людини? Далі. Любов до Соціалістичної Батьківщини. Ця тема теж мусить сильно звучати, зараз особливо, в зв'язку з деяким заворушенням проти нас панів за кордоном, у зв'язку з побрязкуванням зброї в капіталістичних країнах. Далі Проблема монументальної форми. Питання використання фольклору. Питання критики поезії. Питання молодого покоління. Інтернаціональний зв'язок поміж народами СРСР через переклади. Ось ці питання (а я далеко не всі ще їх назвав), питання, що невідступно стоять перед нами і ждуть, щоб ми сказали про них своє слово.

За 1935 рік на гору Ельбрус було 2016 сходжень, тобто 2016 разів побували радянські люди на верхів'ї. На Ельбрус поезії за цей же рік, якщо брати не тільки книги наші, а й окремі виступи поетичні, окремі вірші друковані, ми з певністю можемо сказати: на самій лише Україні спроб зібратися на гору було вдвоє, утроє більше. А в тім-то й річ, що перед нами ще велике питання: чому всі ті пости, що їм належало стояти на горі, чому вони не зійшли туди? Чому дехто з поетів спотикнувся і об який саме камінь?

Ми тут не будемо шукати дрібнесеньких камінчиків, яких у кожного з нас під ногами сила-силенна. Ми не будемо окремих огріхів маленьких ставити в провину поетам. Але з усією суворістю, з усією строгістю ми мусимо зробити застереження тим поетам, які, замість того щоб виносити нашу поезію на верхів'я, ще й досі займаються трюкацтвом, акробатикою, перекиданням

через власну свою голову. Таким чином, до всіх цих питань, що я їх перелічив, іще одне питання додається, питання для нас із вами давно вже знайоме, але тим часом як слід ще не розв'язане — питання соціалістичного реалізму, питання п и с ь м а соціалістичного реалізму.

Вітаючи тут гостей наших, видатних поетів, представників літератур братніх нам республік, я висловлюю надію, що ми разом з ними проведемо нашу нараду успішно і на належній височині.

Хай звучить на весь голос критика та самокритика. Не треба тільки, товариші, боятися загострених питань, не треба боятися схрещування мечів. Славетний критик російський Микола Добролюбов, який, до речі, перший глибоко оцінив Шевченка, ніколи не боявся схрещувати мечі, і тому його критика так допомогла письменникові.

Будемо ж учитися у Миколи Добролюбова. Будемо вчитися в поетів-класиків, у Шевченка, як і в сучасних поетів. Але будемо, товариші, вчитися насамперед у Маркса, Енгельса, Леніна. Будемо вчитися у видатних майстрів літератур братніх республік. Будемо вчитися у робітників-поетів, у червоноармійців-поетів, у багатомільйонних самодіяльних мас, щоб нам під проводом нашої славної Комуністичної партії неодмінно вийти на верхів'я, піднестися до Ельбрусу поезії!

1936

ВИКОРЕНИТИ ФОРМАЛІСТИЧНУ ЦВІЛЬ В ПОЕЗІЇ

(Із вступного слова на зборах поетичної секції СРПУ)

На сьогоднішній нашій нараді стоїть питання про небезпеку формалізму[7] в мистецтві: це питання для нас є питанням першої ваги.

На небезпеку формалізму в мистецтві першим звернув нашу увагу центральний орган партії — газета «Правда». Газета «Правда» в своїх статтях з властивою їй прозорливістю зразу ж помітила, що формалізм загніздився не в однім якімсь куточку

мистецтва, а в багатьох його секторах і то майже одночасно. Ці статті стали дороговказом для митців Радянського Союзу, стали гаслом до перевірки їхньої роботи, до перегляду всієї творчої їх лінії. [...]

Так, формалізм не тільки тим для нас неприйнятний, що він антихудожній, а ще й тим, що він ідейно й політично нам ворожий, і ми його повинні гнати із свого дому.

Отже, найбільший гріх формалізму — це відірваність від життя, відірваність від радянської аудиторії, відірваність від народного грунту. А за цим ідуть услід: натуралізм [8], екзотика [9], схематизм [10], дешеве побрязкування словом, безпредметність, індивідуалізм та інше.

В якій же мірі це стосується поетів? А поетів це стосується, що називається, в першу чергу. Бо коли таке, скажімо, монументальне мистецтво, як архітектура, та й те не вбереглося від цвілі формалізму, давши місцями розколини та щілини, то тим більше поезія, це живе, поворотке мистецтво, тим більше лірика, гостро реагуючи на все околишнє, швидко перехоплюючи все нове (а іноді нове тільки назвою), очевидно, теж не в малій мірі піддалася цій цвілі формалізму.

Про те, що в українській поезії є прояви формалізму, нам докладно розкажуть сьогодні доповідачі, а також і самі поети. Я хочу тут лише підкреслити, що ці вияви формалізму повинні бути нещадно викриті, розкриті. Отже, й критика повинна бути в нас пряма, точна, глибока й немилосердна. Щоб, не зважаючи ні на персони, ні на заслуги в минулому, могли ми ясно показати: де і в якій мірі цей формалізм купчиться. Критика потрібна нам пряма, без хитрощів, без дрібної помсти, без лукавства, критика така потрібна, яку ми коротко звемо двома словами — більшовицькою критикою. Кожен із нас повинен собі усвідомити: оскільки це серйозно, оскільки важливе питання, і поставитись до нього як до питання, зв'язаного з оздоровленням самих же нас, поетів.

Усі знають виступи центрального органу ЦК КП(б)У, газети «Комуніст» [11] про нездорові прояви, про заумницьку гру в творчості молодих українських поетів. Тут теж треба буде нам з максимальною увагою поставитися до вказівок газети «Комуніст» про уникання схематизму в наших творах.

Відкриваючи сьогоднішню нараду, повинен я сказати: серйозність і ще раз серйозність! Не викривлювати критику, не перетворювати її на розмову взагалі про формалізм або ж на безконечне покаянне копання, копання в кожній клітині організму, це з одного боку, а з другого — не замовчувати і тих проявів, тих огріхів, од яких вся цвіль заводиться, од яких душком несе формалістичним, знайти головний той нерв, що сіпає, і вирвати його одразу. Звичайно, всю поезію українську розглядати як поезію хвору, заражену формалізмом, було б невірно і шкідливо. Є у нас багато чого здорового, прекрасного: є поети, які весь час намагаються стежити за собою, які працюють добре. Але ж і тут треба сказати: нема безгрішних. Отже, і цим поетам не завадить також зробити ще раз перевірку написаного, і головне — зробити собі висновки на майбутнє. А висновки зробити потрібно буде й кожному з нас. І у висновках, очевидно, поруч з аналізом своїх хиб, повинні ми накреслити шлях роботи на завтра, ще більше розчистити від бур'янів шлях до грунту народного, шлях до науки у наших великих попередників — у Шевченка, Пушкіна, шлях до науки у сучасників наших — таких, як Володимир Маяковський. До простоти, до ясності, до монументальності! До простоти, до життєвої правдивості, до соціалістичного реалізму!

1936

З ПОРАД МОЛОДИМ ПОЕТАМ

Шановна товаришко![1]

Мені передали Ваші поезії. Я їх прочитав кілька разів у Києві, а це ще й сюди привіз із собою. Ну, що ж Вам про них сказати? Був я сьогодні на тій горі, звідки Ельбрус видно до половини. Від блиску його, від величі, від простоти форм таке велике враження залишилося, що я його просто не в силі коротким людським словом передати! Очевидно, ще довго буду передумувати про нього, довго розгадувати снігову його мовчазну думку, чисту,

[1] Лист до херсонської поетеси М. А. Фомуляєвої.

хорошу. А поки що тільки скажу одне: Ельбрус, незважаючи на свою давність старезну, ніяк старіти не хоче, ніяк він не старіє, як видно всім, і сьогодні. Я забалакав про це тому, що Ваші поезії, треба правду сказати, багато в чому хороші і вправні, але ж подекуди в них та вже почав осідати намул якийсь, до юності не підходящий. Чи цьому виною сухість фарб, чи розжована готовність вислову, а чи естрадний виклад думок — не знаю, а тільки повторюю: пісочок замулює дно, і через те потік творчий часто буває каламутний. Не жахайтесь, що я Вас так ганю: те, що є у Ваших творах хорошого, від цього тільки виграє. Та й сам я ніколи не захоплююсь кровожерністю критикування. Ні, я просто хочу застереження зробити не нехтувати знанням акустики свого часу. Скажу, коли хочете, ясніше. В часи Некрасова, Полонського і О. К. Толстого за Ваш вірш про вчительку я б Вам поставив п'ять. А от сьогодні — то й ні, не можу.

Бо після Некрасова уже ж і Блок був, і Маяковський, після співтворців Некрасова в мистецтвах, літературі дотичних, був і Скрябін, і Танєєв, Вахтангов, і наш Леонтович, і Нарбут. Отже, чи можна тепер тими самими засобами користатись, якими користались в часи Некрасова? Ми до класиків тільки звертаємось, але ніяк не вертаємось. Ми у класиків запозичаємо, але ніяк їхніми словами не кінчаємо. Нове давати треба, своє, від попереднього одмітне! Шостакович, Йофан, Довженко та інші саме ж і дають нам те нове, без якого наше мистецтво жити не може! І зокрема — неологізми [12]. У Вас же майже весь матеріал словесний якийсь сірий, не свій, не самостійний. І жодного натяку на неологізм! Звичайно, що й без них, без цих останніх, можна жити, але ж треба для цього знати: як його зробити так, щоб бути свіжим?.. От ми, нарешті, й добрались до того головного, з чого я в розповідальній формі і почав був: відсутність темпераменту для поета означає бути старим. Бійтесь цього за всяку ціну й тікайте від нього куди видно! Ви скажете: та невже я така вже безнадійна, що самі лише обвинувачення на мене сиплються, самі лише удари? Ні,— скажу я,— навпаки — надійна, і ці мої зауваження, ці думки аж ніяк не є вони ударами. Вони ж бо виникли в результаті поцінування самої сутності і деяких рис молодого таланту, а разом з тим — і в результаті жалкування за тим, що

цей талант молодий та чогось все ветхі ризи надіває. Трошечки лівіш посуньтесь у формі, трошечки лівіш у звучанні, добірним епітетам руку подайте, з образами подружіть — і тоді буде все добре. Друкуватися можна Вам уже й зараз, але краще не все те друкувати, що написано. Із чотирьох Ваших [поезій] мені більш-менш сподобалось тільки дві: «Учителька», що про неї я вже сказав тут дещо, а також «Марина». Остання особливо була б цікава, коли б переломний момент у вірші та носив би характер соціальний, а не характер випадковості. У Вас же: «Но однажды... Был вечер синий. Из-за Збруча пришли свои». Ось це «Но однажды» і не подобається мені. А загалом враження від Ваших віршів більш хороше, аніж інше якесь би, сказати. Думка укладається в напівперіоди словесні, а це непогано, та й дуже непогано... Продовжуйте працювати! Всього доброго!

1940

ГОЛОС ПОЕТА

(Читаючи книжку Андрія Малишка «За синім морем»)

Андрій Малишко підготовленим, готовим уже, цілком дозрілим [поетом] дивився на світ чужий, де і кров людей і де знущання визискувачів...

Андрій Малишко побачив за кордоном усе і розібрався в усьому як слід. Він побачив простих [трудящих] людей і хижих звірів...

«Пісенька» [1].

Чудовий вірш!

Формою, можливо, де в чому нагадує пісні Гейне, а можливо, й Роберта Бернса, змістом своїм нагадує пісню Беранже «Сліпий із Баньйоле» (хоча Беранже завше довгу строфу полюбляє, а не коротку, 4-рядкову). Але висновок у вірші Андрія Малишка зовсім інший, аніж у Беранже. І цей висновок цілком вірний, бо він випливає із глибокого розуміння поетом політичної атмо-

[1] Йдеться про вірш «Біляве дівча на панелі».

сфери теперішньої Америки. Там, у Беранже, дівчинка водить сліпого, який співає свою пісню:

«Дайте милостині, люди!» —
Він у пісні тій благав.
«Я од бідних, од веселих
Все з подякою прийму...»
І спішили всі подати
Хоч копієчку йому [1].
І спішили всі подати...
Бо Беранже зовсім іншу епоху подавав.
Якась благосність у них була.

В Андрія Малишка відразу ж змальовується суха, тупа, бездушна обстановка Америки.

Біляве дівча на панелі
На скрипочці грає сумній,
В зеленій потертій шинелі
Солдат однорукий при ній.

Роберт Бернс у своїй кантаті «Веселі жебраки» змальовує жебрака саме безжурного:

Не плач, не плач, ходім зі мною,
Тебе я втішу й заспокою,
Об землю вдаримо журбою —
І все пошлем до дідька!

. .

Ми будем скрізь, де брага ллється,
Де смачно їсться, смачно п'ється,
Де й лихо з нами засміється,—
І все пошлем до дідька!

. .

Ми будем кості обгризати,
На сонці цілий день лежати,
А як захочеться, співати —
І все пошлем до дідька! [2]

[1] Подається в перекладі С. Тельнюка.
[2] Подається в перекладі В. Мисика.

А в Андрія Малишка з великою художньою виразністю дано тяжкий, майже безвихідний стан бідняків міста Чікаго, зашитого в бетон, де лунає благальний слабенький голосок дівчинки, що мусить старцювати.

Та вони б раді були й кістки гризти — та хто їм дасть!

В Чікаго — в бетонному місті,
В Чікаго — на площі німій —
Дівча промовля голосисто,
Солдат однорукий при ній...

Тут у Андрія Малишка дуже влучно сказано: «...на площі німій». І цим дається нам розуміти, що геть усе місто, геть усі багачі, усі ті, в кого з горла пре, німі, німі до горя голодної дівчинки й однорукого при ній солдата.

У Тараса Шевченка теж знаємо ми сліпого із поеми «Перебендя»:

Перебендя старий, сліпий,—
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люди:
Він їм тугу розганяє,
Хоч сам світом нудить.

В тім-то й річ, що в Америці нема кому тугу розганяти (бо це ж можна було б робити тільки по відношенню до бідних, але ж самі бідні так завантажені своєю непосильною роботою на багатих, що де там їм іще слухати скрипаля на площі!). Отже, в Америці, коли дозволено мені буде перефразувати тут Шевченка,— того, хто грає, не знають, і не дякують люди. Бо й сама Америка людей простих, людей бідних стала вже убогою:

Неначе Америка вбога,
Стоять вони в тиші німій:
Дівча зосереджено-строге,
Солдат однорукий при ній.

Отже, «Пісенька» Андрія Малишка — не проста пісенька, а синтезована в чотирьох куплетах ціла історія бідного люду сучасної Америки.

Названо цей твір «Пісенькою», але ж думок після цього короткого твору зринає стільки ж, як після прочитання великої поеми!

Назва цього твору — ніжна і немовбито якось мимохіть дана (ніколи, мовляв, іще й про назву думати), але ж динаміту, але ж толу багато у ній, і цей твір закликає й завше закликатиме людей бідних і погноблених на революційні дії, на повстання проти визискувачів і кровопивців.

Патріотизм, любов до рідної землі, землі, єдиної у цілім світі,— Радянського Союзу.

Хто з нас, з усіх тих, що були за кордоном, та не перечував гордості за свою рідну землю! Хто не пережив туги за нею! Усі! І Максим Рильський, і Микола Бажан, і я, і Леонід Первомайський (я беру тут поетів) — усі ми тією чи іншою мірою відсвітили це у своїх поезіях.

У Андрія Малишка особливо хороше звучить ця туга за рідною землею і разом з тим гордість за неї.

Мені подобається ось це: «Зеленим гаєм, білим цвітом...»

В Портсмуті над важким гранітом —
Через неонові вогні —
Зеленим гаєм, білим цвітом
Ти знов наснилася мені.

І головне: через неонові огні.

А вони ж таки на рекламах наче навмисне створені для того, щоб осліпляти людину, привертати її увагу тільки до себе, до купівлі-продажу, до шахрайства, до наживи.

І я особливо ціню цей рядок, цей вираз, начебто випадково кинутий поетом: через неонові огні...

Іменно! Через голову багачів, шахраїв політичних, через вихор вогнів продажних поет бачить свою рідну землю, яка

Така, як вічно: у світанні,
В цвітінні — злу наперекір.

І вже бриніло небо синє,
Як подих ранньої весни,
З-понад московської долини,
З-понад карпатської сосни.

Гарний і глибокий вірш із цього (циклу) Андрія Малишка «Золота копальня».

Образи прекрасні:

Жовта жилка [схожа на гадюку,
Десь тікала, як смертельна мить,
А вони в крові губили руки,
Щоб її в кварциті не згубить].

«Океанські хвилі б'ють (у берег)...»

Образи.

Сильно!

Хочеться сказати: цей вірш якщо не ритмом своїм, то твердженнями, думкою перегукується з відомими рядками вірша Володимира Маяковського. Маяковський міста Америки (звичайно, щодо безглуздості життя їхнього) порівнював із дореволюційною російською провінцією:

[Візьми
найбільший
будинок в Нью-Йорку,
роздивись
його
наскрізь і всіляк].
Побачиш —
старенькі
дірки й коморки,
зовсім
з дожовтневих
Конотопа чи Кобеляк [1].

---

[1] Подається в перекладі Є. Дроб'язка.

А іще в іншому місці він каже таке ось:

Я
повпред поезії,
і я
з країною моєю
кидаю свій виклик штатенятам вашим [1].

Андрій Малишко теж немовби кидає виклик сучасній Америці, яку він як радянський поет не визнає і визнавати не буде:

Тих чужих земель, чужих Америк,
Не ношу в своєму серці я.

1950—1951

ПРОМОВА НА ВІДКРИТТІ НАРАДИ МОЛОДИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

Сьогодні у нас з вами знаменний день: відкриваємо нараду молодих письменників України.

До слова «нарада» ми могли б додати тут епітет «урочиста», але це було б невірним, бо де ж тоді звучатиме у нас критичний та аналізуючий характер нашої роботи. До слова «нарада» ми могли б додати епітети «чергова, буденна», але це теж було б неправильним, бо мимоволі затерлося б значення наради, яка самою суттю своєю перетворюється сьогодні в нашій країні в торжество соціалістичної культури.

В той час як у капіталістичних країнах творча молодь приневолена проходити через нелюдські муки, перепони та тюрми, аж поки не виб'ються на дорогу; в той час як вона там, щоб не загинути, часто підпадає під послушенство до імперіалістичних акул,— у нас, в Радянському Союзі, про молодь, і зокрема про виховання молодих творчих талантів, опікується Комуністична партія та Радянський уряд.

---

[1] Подається в перекладі С. Адамчука.

Великий приплив молодих талантів у радянську літературу! Але цей приплив, якщо взяти до уваги кількість всього населення нашої багатонаціональної Батьківщини, пропорційно не відповідає ще розмахові й розцвіту будівництва та культури Країни Рад. Тому-то й чуємо весь час ми голос партії: більше уваги молодим літераторам! Знаходьте, висовуйте й підтримуйте молоді таланти з народу!

Другий Всесоюзний з'їзд радянських письменників у своєму листі до Центрального Комітету Комуністичної партії дав своє тверде запевнення: «Радянські письменники зобов'язані рішуче поліпшити всю справу висування й виховання нових літературних кадрів, здійснюючи в цій важливій роботі горьківські заповіти й традиції».

Сьогоднішню нараду скликано за ухвалою президії Спілки письменників України та Центрального Комітету ЛКСМУ. Причому в ухвалі тій ясно було сказано: в ході підготовки до наради відбирати молодих прозаїків, поетів, драматургів та критиків з найбільш обдарованих.

Отже, в цій залі сидять сьогодні щонайкращі молоді письменники, багатонадійні. Це говорю я не в порядку похвали вам (хоча, звичайно, кожному із молодих і підбадьорення потрібне теж), ні, це говорю я в порядку сердечної подяки від усіх нас — і молодих, і старших,— великої подяки славній нашій Комуністичній партії, що нічого не жаліє для вашого зростання, а також і радянському народові, який без числа й без ліку знаходить у середовищі своїм дорогоцінності чудесні. Наш народ завжди пишається своїми нововідкритими дорогоцінностями. Він з особливою ніжністю та обережністю на долонях своїх виносить на світ сонця такі напрочуд дивовижні самоцвіти, що їм попервах ніхто й ціни скласти не може! Ці самоцвіти спочатку ще бувають невіддільні від осадочної гірської породи, часто чорною землицею або ж глиною липучою присипані, і тільки тоді вже, коли ти їх протреш рукою та прочистиш, так хороше заблискотять вони, так райдужно засяють, що аж самому, дивлячись на них, співати хочеться...

Товариші молоді письменники! Я дуже вас прошу не зрозуміти слова мої про прочищення буквально. Я мав тут на увазі тільки те, що таланти ваші ще великої потребуватимуть шліфовки;

життя це зробить і люди. Великий приклад уважного й теплого ставлення до молодих ми знаходимо у Горького. Олексій Максимович при всій своїй суворості до недовершеностей нововиявлених талантів ніколи не рубав з плеча, а завжди вглядався в особливості їх хисту і зглядно до цього розмовляв із ними батьківською відповідною мовою.

Отже, нехай при вас, товариші, і сліди осадочної гірської породи, як і землиці угноєної родючої, залишаються: із цим ніяк письменникові поривати не можна. Хай у кожного із вас і своя індивідуальна манера збережеться, як і свої стильові особливості теж. Це все добре. А от коли якась дуже вже прилипчаста глина або ж трухлявина та раптом не захоче відставати від багатого в зародку таланту деяких говаришів ваших,— тоді, звичайно, кожен із нас повинен допомогти товаришам тим очиститись від щонайменших залишків старих поглядів, чужих і чуждих нам понять та ідей.

А чи нема тут, ви скажете, в словах моїх самозаперечення? Адже я тільки що назвав вас щонайкращими молодими, а це вже пішла мова про якийсь ухил убік. Так, це правда, ви є найкращі, найталановитіші. Але ж застереження ніколи не може бути зайвим. І я тут хочу повторити вам те, що сказано було на адресу старших літераторів на Другому Всесоюзному з'їзді письменників: постійно провадьте боротьбу з усіма відхиленнями від соціалістичного реалізму; постійно провадьте боротьбу з проявами чужої буржуазно-націоналістичної та космополітичної ідеології, з впливами буржуазного натуралізму та формалізму. Пишіть тільки правду.

Великі досягнення радянської літератури — найпередовішої, найідейнішої у всьому світі! Ці досягнення прийшли до нас в результаті постійного керівництва Комуністичної партії, в результаті уваги її до нас та допомоги. Яке ж саме із завдань першим стоїть сьогодні перед вами, українськими письменниками молодими? Першим завданням стоїть таке: оволодівати марксизмом-ленінізмом, оволодівати всіма знаннями, призбираними й нагромадженими людством, і неодмінно, як говорив комсомольцям і всій радянській молоді великий Ленін, уміти застосувати знання свої у практичній діяльності, а в данім випадку — у діяльності

творчій. Цього молоді літератори зможуть досягти тільки тоді, коли вони добре уявлятимуть, яке місце й призначення самого письменника в житті.

Якраз сьогодні, 26 листопада, минає рівно 50 років від того дня, коли В. І. Ленін опублікував свою статтю «Партійна організація і партійна література».

Товариші! Усі вимоги, які партія й народ пред'являли й пред'являють нашим письменникам старшим, повною мірою стосуються також і вас, молодих письменників. Отже, вам весь час треба пам'ятати ті слова Леніна, які він у згаданій нами статті своїй сказав про партійність літератури, про місце письменника в житті, про завдання письменника в боротьбі з старим світом, про тісний зв'язок з народом і партією, а відтак про народність художнього твору. Народність у творчості літераторів та митців завжди йде в парі з методом соціалістичного реалізму. Народність форми не може існувати без народності ідеї, і навпаки.

Товариші! Яке це щастя, що ми з вами живемо й працюємо у рідній, любій нашій Батьківщині, в могутньому Радянському Союзі, в нерозривній дружбі братніх народів на чолі з великим народом російським!

Ми живемо в епоху великих перетворень і наукових відкриттів. Ми вступили вже в новий величний вік — вік атомної енергії! Усі ми з вами молоді душею. А ви до того ще молоді й фізично. І вам до звершення героїчного — усього лише крок один. Бо ви самою природою своєї молодості сміливі, дерзновенні. Може, не кожен з вас ще уявляє, де його жде подвиг,— але ж подвигу так хочеться! Може, не кожен розмірює, чи витримають сили,— а бути ж незламним і залізним ой як хочеться! Будьте ж такими ви завжди, тільки до цього ще одне ви додавайте: вивчати життя, набиратися знань, глибоко проникати в душу трудящої людини — робітника, колгоспника, інтелігента! Покажіть ви героя нашого часу. Героєм нашого часу, позитивним героєм радянської літератури сьогодні захоплений весь прогресивний світ! Про це — ви пам'ятаєте? — на Другому Всесоюзному з'їзді письменників так яскраво у виступах своїх іноземні літератори говорили. Але показати героя нашого часу можна лише новими фарбами, на підставі *нових* над ним спостережень. Бо він уже ж тепер далеко

не той, що був колись, і саме через те, що життя ж у нас змінилось: його осяяло торжество ленінських ідей.

Усі ви читали недавно в нашій пресі про те, як В. І. Ленін 35 років тому, виступаючи на відкритті електростанції в селі Кашино Волоколамського району Московської області, говорив: «Ви бачите, ваше село Кашино пускає електрику. Це тільки одне село. Але нам важливо, щоб уся країна була залита світлом.

Радянський уряд розробляє зараз проект електрифікації. Електрика буде нам обробляти та здобрювати землю, буде возити нас».

І ось погляньте, товариші, яке чудо в нашій країні сталося волею партії! У нас, в СРСР, більше року тому першу на весь світ атомну електростанцію відкрито. Дає вона струм промисловий. А зараз ми вже маємо незаперечне право на весь світ хвалитись величезними наслідками грандіозного будівництва СРСР в галузі електрифікації.

По виробництву електроенергії Радянський Союз займав у світі одне з останніх місць, тепер він займає друге місце. У нашій країні за роки Радянської влади збудовано і введено в дію понад 300 електростанцій великої і середньої потужності, в тім числі 90 гідроелектростанцій.

Воістину пророчими були слова В. І. Леніна про те, що вся країна наша залита буде світлом.

Ось справжня революційна романтика для нашого письменника! Ось найбільша й найважливіша для всіх нас — і молодих, і письменників старших — тема! У цій же темі вміщається буквально все: і воля й розум партії, і подвиг радянських людей, і новаторство, і гордість нашого народу. Якої ж іще нам романтики потрібно?

Основне для нас, письменників,— це правдиво відображати радянську дійсність, не засмічувати наші твори зайвим філософуванням та непотрібним прикрашуванням. [...] Ні на хвилину не повинні забувати молоді письменники наші того, що творча праця їх повною мірою служить справі будівництва комунізму, у яке (будівництво) як складова частина входить комуністичне виховання трудящих.

Не забувайте ви, товариші, ще й за таку важливу тему, як бо-

ротьба за мир. Сьогоднішня міжнародна обстановка щодня й щохвилини примушує нас обачними бути й пильними і за всяку ціну зміцнювати дружбу з народами світу. [...]

Хай же ваші твори, написані в простих, строгих формах та пропорціях, прославляться, як ті зразкові твори, що дійсно виховують наших трудящих в дусі соціалістичної ідеології, дружби народів, патріотизму та інтернаціоналізму. Не забувайте ви, що роман Горького «Мати» (а він для нас є типом роману соціалістичного реалізму) з перших же днів його опублікування припав до серця трудящим. А це тому, що сам Горький, як і вся його діяльність, невіддільні були від більшовицької партії.

Завше з партією був і найталановитіший поет радянської епохи Володимир Володимирович Маяковський. «Головне в нас,— він писав,— це — наша Країна Рад, радянська будова, радянський прапор, радянське сонце».

Те ж саме звучить і у Миколи Островського, зокрема там, де він писав про Соціалістичну Батьківщину: «Тільки вона створила справжнє братерство народів. І яке щастя бути сином цієї Батьківщини!.. Багато праці, багато боротьби, і треба міцно тримати прапор Леніна...»

Високо тримали прапор Леніна славні сини українського народу, борці за щастя народу, за мир Ярослав Галан, Олександр Бойченко, Олекса Десняк, Олександр Гаврилюк, Степан Тудор.

Учітеся ж ви, товариші, у класиків — російських, українських та інших братніх народів Радянського Союзу! Учітеся у радянських письменників, причому в кожній національній літературі беріть найцінніше, те, що об'єднує нас, збагачує і вгору високо підносить. У цьому розумінні найкращою є радянська література російського народу.

Іще, товариші, за всяку ціну бережіте ви і поважайте свою мову, бо в декого із молодих письменників твори їх зодягнені в таку чудернацьку, як ото в пісні співається, чумарочку рябесеньку, що аж охота відпадає читати. Мова письменника повинна бути чиста, як джерело, мова народна, а не макаронічна [13].

Працюйте ж, товариші, тільки не спішіте ви стати професіоналами-письменниками. Бо ранній професіоналізм поведе вас до жонглерського оперування готовими штампами, до збивання собі

пустопорожнього авторитету, до честолюбства. А все це може закінчитись передчасним постарінням творчої душі. Сухий бур'янець у зеленому лузі од вітру хитатиме сумно головою: і чого я не шанував талант свій? Та буде вже пізно шанувати.

Творчий труд письменника — це нелегкий труд. Творчість — це праця безнастанна, робота над собою, і витримка, й терпіння без кінця. Самі ж ви знаєте, по скільки разів переписував свої твори Лев Толстой! А як уперто працював Іван Франко! А Леся Українка, що сама ж була хвора безнадійно! У газеті «Комсомольская правда» ви, певно, читали розповідь Сергія Миколайовича Сергєєва-Ценського про те, як йому тяжко доводилось в житті, і особливо на початку його письменницького творчого шляху. А скільки гіркого зазнав за роки царського свавілля Якуб Колас?! А він же, не дивлячись ні на що, йшов уперед, удосконалювався, учився. Так само й Аветік Ісаакян, і Садріддін Айні й багато інших.

Бажаю ж вам, товариші, успіху великого! Ваші молоді творчі голоси хай набирають тонів мужності, бадьорості й сміливості!

Хай живе радянська література — найпередовіша й найідейніша в світі!

1955

КВІТНИ, МОВО НАША РІДНА!

Великим щастям і невимовною радістю для людини є жити і працювати разом з усім народом нашим радянським у п'ятдесятий знаменний рік Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Безмежне це щастя — бути в колективі трудівників, іти вперед і разом з усім народом до нових висот, приєднувати і свій голос до голосу радянського народу і людей доброї волі всього світу в боротьбі за мир, за визволення поневолених народів, проти імперіалістичних агресорів і паліїв війни.

Поет не може не хвилюватися всім тим, чим хвилюється на глибинах наш народ-океан, наша рідна соціалістична країна. Він переймається почуттям зненависті до ворогів трудящих, до імпе-

ріалістів усесвітніх, які вчиняють криваві сутички і провокації, загарбницькі війни.

Країно моя, Батьківщино стоголоса, керована славною Комуністичною партією! Усі ці 50 пожовтневих радянських років була ти і нині є така чудова, така прекрасна людьми та звершеннями новими! [...]

Вільний український радянський народ у єдиній, дружній соціалістичній сім'ї народів-братів широкою і повнокровною діяльністю своєю, ділами героїчними у комуністичному будівництві несе всім народам світу свої благородні ідеали і Ленінову правду.

Як хочеться, щоб слово твоє і пісня твоя додавали снаги й сили багатомільйонній армії трудівницькій!

Дружба народів, що широко та пишно розкрилилася над усіма нами, обіймає і щоденний труд радянських людей, і наші дерзновенні творчі плани, і мрії золоті про грядуще суспільство комуністичне. Коріння дружби нашої сягає в віки; багатобарвним цвітом розквітла вона після Великого Жовтня.

На життєдайній основі дружби народів ось уже 50 років вільно розвивається і квітне запашним цвітом яблуневим українська наша мова — коштовний скарб нашого народу.

Багато, дуже багато жорстоких літ і віків пережила наша рідна, наша невмируща мова, мужньо знісши і витерпівши всілякі брехні і наругу найлютіших царських сатрапів та посіпак шляхетсько-панських (а їх же немало було!) і своїх панів та підпанків недолугих, що хотіли затиснути її в лещата хуторянської обмеженості, архаїзації, бачте, «відрубності», підтяти крила її вільного лету разом з усіма мовами людей світу!

Перетерпіла вона, мова наша рідна, і дикунський циркуляр царського міністра Валуєва, який заборонив друкувати книги українською мовою, окрім творів художніх [14]; і ганебний із найганебніших Емський указ 1876 року [15], який зовсім заборонив друкування книг українською мовою.

А вже ж на той час українська література мала багато преславних імен, що прикрасили нашу і вселюдську духовну культуру і уславили народ наш на віки. Це передусім правдолюбний філософ і поет Григорій Савич Сковорода, і чарівник дзвінкоголосий Іван Петрович Котляревський, і чуйний Квітка-Основ'яненко,

і Гулак-Артемовський та Гребінка, і геній із геніїв Шевченко, і Л. Глібов та Марко Вовчок.

Яка це була ганьба, яка наруга — заборонити публікувати навіть тексти українських пісень під нотами! Нікчемний царат і його посіпаки замірялися й на пісню народу — його вічно живу душу. На ту пісню, про яку поет, немовби у відповідь тупорилому панству, пророче писав:

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине!

І вона не загинула! Ні дума наша, ані пісня! Вона пишномовно і пишноцвітно розквітала під сонцем Жовтня і Радянської влади. І вічно співатися цій пісні червоно й крилато!

Та й іншим мовам пригнічуваних народів не краще було за царату. Білоруська й польська, литовська й латвійська, вірменська й грузинська і десятки інших мов скніли в тюрмі народів під темною тінню двоголового орла. Зазнавало тих тяжких переслідувань і вільне народолюбне слово російське, крилате слово борців за волю і щастя народів. Гніт національний, духовний доповнював собою гніт і визиск соціальний, економічний, що його так нещадно здійснював тупий і жорстокий царизм по всій імперії.

Ніколи не забудемо ми того, що передові сини Росії і України ще в ту чорну ніч реакції і деспотизму владно піднесли свій голос на захист українського народу, його самобутньої культури й мови. Революційні демократи О. І. Герцен, Т. Г. Шевченко, М. Г. Чернишевський, М. О. Добролюбов кинули в лице царатові сміливі слова правди про прийдешній вільний розвиток української культури й мови, що настане після революційного знищення царизму. Гірко на серці, як згадаєш, що Герцен був позбавлений можливості жити і працювати у рідній країні, Шевченко і Чернишевський віддали ув'язненню свої найкращі літа, а Добролюбов дочасно зійшов у могилу.

Дуже гостро, нестерпно боляче відчував гніт над рідною культурою й мовою Михайло Михайлович Коцюбинський.

Я вже не раз говорив, що моє духовне змужніння починалося на незабутніх «суботах» у Коцюбинського. Це він, благородний

із найблагороднішних, відкривав перед нами, чернігівськими юнаками, небачені, захоплюючі й чарівні обрії розквіту рідної мови й літератури за умов вільного розвитку народу. Він пристрасно вірив і нас навчав вірити, що прийде вільний час, і скоро вже прийде... Ми вчилися у Коцюбинського ненавидіти гноблення і палко любили рідну мову й культуру, переслідувану і гнану царатом. Це він навчав нас розуміти красу і глибини рідної мови, її суспільну та художню силу і багатющі барви, бачити її потенціальні можливості до розвитку всіх стилів, в тому числі наукового.

«Та в мене є надія, що наша літературна мова, як молоде вино, очиститься з часом од шумовиння і стане прозорою і міцною»,— писав М. М. Коцюбинський у листі до І. С. Нечуя-Левицького.

Вчилися ми в Коцюбинського любити і цінувати українську народну пісню, фольклор, думи і мудрість народну.

Народ наш — найталановитіший, найдотепніший мовотворець і піснетворець. Ми ж, його співці і піснярі, чуйно прислухаємося до свого народу, до чудесної мови його працелюбних дочок і синів та, вловивши якесь щонайвлучніше слово, швиденько, як найбільшу нашу радість, як справжнє художнє відкриття, дбайливо вставляємо та приладжуємо у свій твір.

Пригадується мені, як у Миргороді Олеся Кулик у своєму виступі розповідала, як вона, живучи в селі, хоч ще й не бачила трактора (де ж таки було його побачити простій селянській дівчині!), але вже чула про те, що серед наших вороних повелися нові небачені й незнані до того коні, яким краяти нерозмежовану колгоспну ниву.

«Та це ж свіжий та чудовий образ!» — пронизало мене думкою.

І я відразу ж занотував собі цей яскравий образ і тут же, готуючись виступити з читанням свого вірша, уставив його у твір (у мене ж було: «Появились тії коні!»). І строфа — та не лише строфа — весь вірш, здалося мені в ту хвилюючу і радісну мить, зазвучав по-новому:

А воно й ніяк не смішно,
бо між наших вороних
повелися тії коні,
що вже знала я про них.

Не сінце вони смакують,
не траву і не овес,
а так ходять, як літають,
завертають в МТС.

Змужніли, виросли, розвинулися всебічно і наші радянські люди, зокрема такі юні громадянки-трудівниці, як мила моя Олеся Кулик. Стали вони знатними людьми колгоспної праці чи заводського виробництва, Героями Соціалістичної Праці, ученими, агрономами, інженерами. І всім приступна їм мова високої культури, мова наукова, вони її творять і нею користуються. Адже й усна мова українського народу в своєму найширшому вжитку позбавлена отого горезвісного примітивізму, вона стала багатогранно багатою і культурною. Деяким промовцям «суржикового типу» слід повчитися багатства і чистоти мови у народу. А лінгвістика повинна пильно вивчати ці питання і давати свої поради.

Недавно в «Литературной газете» відзначалося, що поетичний вираз «чуття єдиної родини» ввійшов у нашу мову як вияв однієї з найважливіших особливостей життя всіх радянських народів. Я з вдячністю вбачаю у цих словах високу оцінку досягнень нашої літератури, художньої творчості, оцінку самовідданої праці численного загону українських радянських літераторів. А ще ж у цьому ми бачимо і великі вимоги та партійне завдання радянському митцеві на майбутнє!

Своїм висловом «чуття єдиної родини» я прагнув образно передати саме те, що живе у нас в народі, у всіх народів нашого Союзу, що зросло у нашій дійсності радянській.

Інтернаціоналізм нашої літератури постає в багатонаціональному (і в багатомовному) виразі. Саме органічне поєднання інтернаціонального та національного і становить один із виявів світогляду нашого комуністичного, отого високопатріотичного чуття єдиної родини.

Народ — суддя і критик наш найвищий і найсуворіший — вибагливо звіряє нашу творчість. Та ще коли щось із твого скромного доробку увійшло до загальномовного, загальнонародного вжитку, крилатим стало (народ-бо прийняв його і привітав, а значить — окрилив!),— яка ж то несказанно висока творча радість для поета! Яке ж то справжнє, неповторне щастя для митця радянського!

Безмежно радієш від того, що не тільки щедро черпаєш обіруч із загальнонародної мовної скарбниці, а й своє щось додаєш до неї, хоч краплину тієї роси...

В уяві моїй мова завжди живе поряд з піснею, сестрою її рідною. Ще відтоді, як незабутня мати, схиляючись над колискою, виспівувала найніжніших пісень і добирала найголубливіших слів, і аж по сей день навічно злитими, здруженими уявляються мені, як дві вільнокрилі птиці, мова і пісня.

Бо ж наша мова — як чарівна пісня, що вміщає в собі і палку любов до Вітчизни, і ярий гнів до ворогів, і волелюбні думи народні, і ніжні запахи рідної землі. А пісня — це найдобірніша, найвиразніша мова.

За визначенням М Горького, народна творчість є животворним ферментом художньої літератури. Що це справді так, ми на прикладі багатьох творів класичних і сучасних письменників переконуємось. Хочеться мені у цьому зв'язку навести тут невеличкий, але який прекрасний уривок із поеми М. Рильського «Жага», а саме — те місце, де мати благословляє сина на битву з жорстоким ворогом:

Іди ж, синку-кудрявчику,
Кудрявчику-ласкавчику,
Тройзіллячком умиваний,
Яр-м'ятою укриваний,
Сподіваний, угріваний!
Уста стулю — мовчатиму,
Сльозу в очах держатиму,
Коня твого за поводи
Сама візьму у проводи.

Що це,— питання виникає,— фольклор найкращого гатунку чи річ, створена рукою майстра великого? І те, й друге злите воєдино.

А яке багатство пестливих, ласкавих форм, ніжність і водночас напруга почуттів!

Отак під пером справжнього майстра мова фольклорна, народнопісенна дзвенить і переливається щирим золотом. Усна народна творчість — це одвічне живлюще джерело літератури нашої, яке здатне одухотворити літературну традицію і наповнити силою і красою великою твір, написаний на тему найсучаснішу.

Дозволимо собі навести ще одну строфу із названої поеми М. Рильського, щоб проілюструвати вражаючу і чудову музикальність нашої мови:

О мила, біла, сніжнокрила,
Ти прилетіла, прибула,
І руки навстіж розкрилила,
І шовк одкинула з чола.

Слово *мила* підказало поетові цілу майстерно дібрану гаму звука *л* у різних сполученнях, що й створило неповторне звукове забарвлення. Гра звуків у цій строфі, як і в цілій поемі, її мелодійність така природна і чудесна, а сила почуттів така незглибима, що здається — тут мистецтво музичне і мистецтво поетичне, словесне органічно злилися воєдино, дійшли найвищої згоди та гармонії і в своїй цілісності дали небаченої сили художній сплав синтетичний.

Усі справді великі письменники й поети завжди тонко відчувають нерозривність значення і звучання слова, а це дає можливість використовувати музику звуків не самоцільно (бо то вже формалізм найгірший!), а вдумливо, з доцільністю глибокодумною, скерованою на поглиблення ідейного змісту твору.

Та інколи відчуваєш смуток, коли деякі поети аж із шкури геть пнуться, аби «досягти» якоїсь хитромудрої, на їх думку, «модерності». Але це силкування нічого спільного не має з справжнім поетичним летом слова радості й боротьби народної!

Усі ми любимо нашу співучу та дзвінку українську мову. Та це аж ніяк не означає, що нам є чужими чи далекими мови інших народів. Нам рідні й зрозумілі і мова Янки Купали, і мова Ованеса Туманяна, і мова Джамбула, мова Шота Руставелі і Сулеймана Стальського, Саломеї Неріс і Самеда Вургуна. Ми з радістю слухаємо дзвінкий перегук братніх мов, їх голоси єднання та братання. Радісно нам вивчати ті мови, пізнавати їх мудрість і красу!

У цьому дружньому переклику і переспіві, поряд із усіма братніми, чути й голос російської мови. Мову Пушкіна і Лермонтова, Толстого і Горького заповідали нам свято любити, шанувати й берегти Шевченко Франко, Леся Українка і Коцюбинський, співці всіх наших народів.

Російська мова стала мовою міжнаціонального спілкування народів нашої багатомовної Батьківщини. А ще ж велика заслуга російської мови і в тому, що з її допомогою за Радянської влади на 50 мовах створена писемність і література. [...]

Мову чудову, глибинне і пружне слово, немов гостру зброю, дав нам народ. Дав цю мову і наказав пильно, свято оберігати її чистоту, збагачувати і відшліфовувати до блиску, до гостроти разючої.

1967

ЗАВШЕ БУТИ ПЕРШИМИ

Наша поетична нарада відбувається напередодні 41-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Робітники, колгоспники й інтелігенція, відповідаючи на полум'яні заклики ЦК КПРС, подвоюють у ці дні, потроюють свою політичну й трудову активність.

Зокрема, діячі літератури та мистецтва зразу ж беруть собі до дії, до здійснення і втілення в життя всі ті невідкладні, першочергові завдання, які названо щодо нас у закликах партії. ЦК КПРС закликає нас помножувати духовні багатства країни. Закликає боротися за високу ідейність та художню майстерність творів. За тісний, нерозривний зв'язок літератури та мистецтва з життям народу, з сучасністю.

Це ціла програма розвитку літератури й мистецтва соціалістичного реалізму. І нам треба всі сили віддати на те, щоб жодної недоробки не залишилося у ній з нашого боку. [...]

В Жовтневих закликах ЦК КПРС проголошується слава Великому Жовтню, який відкрив нову еру в історії людства — еру краху капіталізму й торжества соціалізму. Хто ж міг у чорній обстановці царської Росії 1917 року, при найскладнішій і теж чорній обстановці політики міжнародної, організувати цю перемогу? Тільки Комуністична партія і її творець і вождь — Володимир Ілліч Ленін.

Ім'я Леніна особливо дороге нам, українцям. Адже це він — іще в страшні часи розгулу чорної реакції царської Росії — сам складав проект промови з національного питання для виголошення її Григорієм Івановичем Петровським у IV Думі. У цім проекті твердо були поставлені вимоги — дати свободу розвиткові української мови й літератури. А як обурювався Ленін в 1914 році, коли царські сатрапи заборонили українському народові відзначати пам'ять Тараса Шевченка!

З якою дбайливістю, з якою увагою ставився Володимир Ілліч до талантів. Ось згадаймо хоча б лист його відомий у редакцію газети «Правда»: він захищав у ньому Дем'яна Бєдного від надмірної, однобокої критики.

Але ж потрібно тут підкреслити, що Володимир Ілліч щодо явищ мистецтва частенько бував і суворим, аж до прикрого різким. Для нього в оцінці творів найголовнішим були принциповість і безкомпромісність.

У цій залі сьогодні присутні не лише поети — старші й наймолодші,— у цій залі за запрошенням присутні й прозаїки, драматурги, кіносценаристи і неодмінно критики, як також і художники, композитори, артисти, а ще ж і любі читачі наші й бібліотекарі.

Гадаю, що товариші не зрозуміють мене хибно, коли скажу, що я у вступнім слові своїм спинюся не на аналізі проблем марксистсько-ленінської естетики (це зробить шановний наш доповідач Андрій Самійлович Малишко), а на ідеологічній боротьбі, яка особливо загострилась в останні роки поміж двома протилежними світами, як також і на тому, як треба нам тримати й виправдовувати звання радянського письменника.

У наших газетах та журналах, в порядку постановки питань перед з'їздами письменників, було висловлено кілька думок щодо сили й звучання радянської поезії, і зокрема поезії української. Автор однієї з статей запитував: «Чи справді недолюблює читач поезію? А якщо й недолюблює, то яка цьому причина?» І цілком справедливо зауважував, що нашим поетам треба якомога швидше шукати нові поетичні засоби, нові образи, порівняння, епітети замість старих, уже набагато зношених.

Автор другої статті висловлював теж цілком доцільне пока-

жання, щоб складено було такий підручник поезії, у якому б було висвітлено, як впливає життя на поетичну форму.

Автор третьої статті теж близько бере до серця як удачі, так і невдачі нашої поезії, але ж у висновку своєму наголошує на мілководді сьогоднішньої поезії.

Дуже добре, що наші читачі, критики або й самі ж поети та виявили перед народою поетів свою активність. У їхніх виступах звучить благородна турбота за те, що, коли із зміною життя міняється психіка людей, міняється сприйняття художнього твору читачем, то чи мають право поети залишатися з старим, затертим арсеналом поетичних засобів діяння на маси?

Іще в 1880 році Тургенєв у передмові до своїх романів говорив про те, як швидко міняється фізіономія російських людей культурної верстви, за якою (тобто за фізіономією) стежив він весь час, і зокрема в проміжок часу поміж 1855 роком, коли вийшов його роман «Рудін», та роком 1876, в час написання ним роману «Новина».

А скільки спостережень про зміни як самого життя, так і психології читачів художніх творів зафіксовано в щоденнику Тараса Шевченка!

Так! Не помічати цього в наш час може тільки той поет, хто не живе життям свого народу, а тільки використовує свою професію як заробітчанин. Але таких поетів у нас, може, й зовсім немає. А пригадайте, з якою пристрастю говорив Олександр Довженко на II Всесоюзному з'їзді письменників саме про те, що «вся, так би мовити, психодинаміка нашої нової, радянської людини стала іншою, та й не тільки нашої. Зникли таїни, невідомі землі. Від швидкостей і радіохвиль зменшилась земна куля аж до останніх меж, а життя людини стало багатшим і ширшим». Олександр Довженко незадоволений був тим, що філософи радянські мало включалися в специфіку такого за характером своїм синтетичного мистецтва, як кіномистецтво.

Одним із перших учених наших і літературознавців, які теж висловили справедливий докір філософам радянським, є Олександр Іванович Білецький. Він філософам пред'являв претензії щодо організації наукової роботи в споріднених галузях. Ви, може, скажете: та це ж торкається літературознавства, а не поезії.

Ні, заперечу я, це також в кінцевому рахунку торкається й поезії, бо філософи повинні в синтетичному вигляді осмислити, чого саме неодмінна існує потреба зміни нових засобів в поезії, а відтак і в критиці, а не навпаки. Іще один приклад щодо ролі філософів у нашому житті. Президент Академії наук СРСР т. Несмєянов у своєму вступному слові на Всесоюзній нараді з філософських питань природознавства (21 жовтня ц. р.) сказав: «Академія наук — незвичайно складний науковий організм. Тому Президія Академії наук СРСР відчуває особливу необхідність і разом з тим цілковиту недостатність осмислювання всього сучасного стрімливого наукового потоку».

А від цього, додамо ми, недостатність осмислювання і в нашій з вами галузі — в поезії.

Що ж до мілководдя в поезії, то я з цим зовсім не згоден. Може, часткове зниження? — Це так. Поезія наша не така вже маленька, квола й безсила. Бо чого ж у ній — і саме в наші останні роки — образ Прометея беруть наші поети якнайчастіше? У загостреній міжнародній обстановці наш радянський народ бореться за мир, за щастя людини, і тут цілком на місці образ Розкованого Прометея, який (образ) розробляють наші українські поети.

Пустоцвіти, спустошені душі, паразити, про яких нам і читать уже остогидло,— як вони кричать за кордоном про те, нібито в Радянському Союзі літератори й митці не мають свободи творчості. «Нехай партія перестане опікуватися творцями»,— галасують вони. Ну, що ж, це не нове для нас. Подібні нападки та обпльовування радянського мистецтва спостерігались у перші роки після перемоги Великого Жовтня,— та й не тільки з-за кордону, а і в самій нашій Країні Рад. Одні з нападаючих — це були ті, що ще вагалися й роздумували: чи прийняти їм Жовтневу революцію, чи ні? А другі були — неприховані вороги пролетарського мистецтва, чужі нам, непоправно самовпевнені і злобні.

І їм усім владно заперечив і вказав Володимир Ілліч: жити в суспільстві і бути вільним від суспільства не можна. Вільна література соціалістичного суспільства буде відкрито зв'язана з робітничим класом,— її будуть надихати інтереси трудящих, інтереси соціалізму. Що ж до партії, то вона, враховуючи всю специфіку літератури й мистецтва, не може стояти осто-

ронь керівництва цією важливою частиною духовного життя суспільства.

«Принцип» заперечення партійності художньої творчості, на чому зараз особливо зосередили свою увагу буржуазні теоретики мистецтва, нам треба викривати скрізь, на всякому місці, з усією нещадністю! Бо що означає відкидання тим чи іншим літератором або митцем принципу партійності? Що означає невизнання з його боку принципу народності й сучасності? А тільки одне: що даний митець повернувся спиною до сучасності, що він навіки порвав свої зв'язки з народом і перекинувся до ворогів.

Нам, письменникам, і зокрема поетам, ніколи не треба забувати, в якій ми країні живемо, до якого народу належимо. Народ наш — високоталановитий. Для творіння нового в країні Радянській — невичерпні можливості. Але ж світ старий, буржуазний, не хоче ще здаватись перед лицем нового світу, що йде до комунізму, і в хід з диверсіями пускає струю своєї розтлінної ідеології. Ми, художники слова, в оцінці своїх творів повинні підходити з тієї точки зору, чи помагає даний твір справі комуністичного виховання людей — виховання почуття радянського патріотизму, гордості за свій народ,— чи сприяє він справі боротьби за комунізм. Провідними проблемами для марксистсько-ленінської естетики є партійність і народність мистецтва, які ніколи не розділяються, а завжди діють разом.

Яке високе покликання радянського письменника — правдиво й талановито розповісти про те, що діялось у єдино чудесній Радянській країні в роки п'ятирічок, що саме створено було богатирським прекрасним радянським народом у наші дні!

Як підкреслювалось уже в одній із передових статей газети «Правда» за цей рік, таке завдання здійснити належить тільки нам, сучасним письменникам, і в жодному разі не можна перекладати його на плечі майбутніх поколінь письменників. Поети ж радянські — в цій благородній роботі — завше мусять бути першими, і саме через те, що вони, за родом їхньої творчості, набагато швидше схоплюють і відсвічують сучасність, аніж творці великих форм: повістярі, драматурги, романісти (хоча ці останні широтою показу життя народу часто мають і свою перевагу перед ліричними поетами).

Високе покликання радянського письменника можна виправдати лише тоді, коли ти напишеш свій твір з любов'ю до того, про що пишеш, із знанням трудящих людей, яких змальовуєш.

1958

НЕ ЗЕВС, НЕ ПАН...

Не Зевс [16], не Пан [17], не Голуб-Дух [18],—
Лиш Сонячні Кларнети.
У танці я, ритмічний рух,
В безсмертнім — всі планети.

Я був — не Я. Лиш мрія, сон.
Навколо — дзвонні звуки,
І пітьми творчої хітон [19],
І благовісні руки.

Прокинувсь я — і я вже Ти:
Над мною, підо мною
Горять світи, біжать світи
Музичною рікою.

І стежив я, і я веснів:
Акордились планети,
Навік я взнав, що Ти не Гнів —
Лиш Сонячні Кларнети.

1918

ХОДЯТЬ ПО КВІТАХ...

(Поетам-занепадникам)

Ходять по квітах, по росі.
Очима чесними,
Христовоскресними
Поеми тчуть.

А сонця, сонця в їх красі —
Не чуть.
Царства.
Під спів крові — без пісень —
Вмер чорнобривий день.
О лицарі безумного «лицáрства»,
З прокляттям вас на перегній!
— Трояндний!
— Молодий!
— Бій!

1917

ПЛУГ

Євгену Тичині

Вітер.
Не вітер — буря!
Трощить, ламає, з землі виривае...
За чорними хмарами
(з блиском! ударами!),
за чорними хмарами мільйон мільйонів
мускулястих рук...
Котить. У землю врізає
(чи то місто, дорога, чи луг),
у землю плуг.
А на землі люди, звірі й сади,
а на землі боги і храми:
о пройди, пройди над нами,
розсуди!
Й були такі, що тікали
в печери, озера, ліси.
— Що ти за сило єси? —
питали.
І ніхто з них не радів, не співав.

(Огняно́го коня вітер гнав —
огняного коня —
в но́чі —)

І тільки їх мертві, розплющені очі
відбили всю красу нового дня!
Очі.

1919

СІЙТЕ...

Сійте в рахманний чорно́зем
з піснею, грою...
Над долиною низом —
сонце горою!

Робіте — прокинувся вулик.
Тверезить земля:
од вас я, од вас тільки волі —
жодних кривлянь!

Будьте безумні — не зимні.
Нові, по нові марсельєзи!
Направо, наліво мечі —
ставте дієзи [20] в ключі!

Ударте у мідь, обезхмарте!
Вірте (не ліртe!), ідіть,
фанфарами крикніть вночі:
дієзи, дієзи в ключі!

1919

І БЄЛИЙ, І БЛОК...

І Бєлий, і Блок, і Єсенін, і Клюєв:
Росіє, Росіє, Росіє моя!
...Стоїть сто-розтерзаний Київ,
і двісті-розіп'ятий я.

Там скрізь уже: сонце! — співають: — Месія! [21] —
Тумани, долини, болотяна путь...
Воздвигне Вкраїна свойого Мойсея [22],—
не може ж так буть!

Не може ж так буть, о, я чую, я знаю.
Під регіт і бурю, під грім од повстань
од всіх своїх нервів у степ посилаю,—
поете, устань!

Чорно́зем підвівся і дивиться в вічі,
і кривить обличчя в кривавий свій сміх.
Поете, любити свій край не є злочин,
коли це для всіх!

1919

НА МАЙДАНІ

На майдані коло церкви
революція іде.
— Хай чабан! — усі гукнули,—
за отамана буде́.

Прощавайте, ждіте волі,—
гей, на коні, всі у путь!
Закипіло, зашуміло —
тільки прапори цвітуть...

На майдані коло церкви
посмутились матері:
та світи ж ти їм дорогу,
ясен місяць угорі!

На майдані пил спадає,
Замовкає річ...
Вечір.
Ніч.

1918

І БУДЕ ТАК

Іще як Жовтня не було,—
С л і п і: де ж те небо? — я не бачу.
Г л у х і: мені здається, правду я б почув.
К а л і к и: плачу,
Од болю кричу!

І буде так —
Фальшиве небо сміхом хтось розколе.
І стане світ новий і люди як богй.
І скрізь, де буде поле,—
Плуги, плуги...

1919

НА МОГИЛІ ШЕВЧЕНКА

I

І, уклонившись праху,
ми сходили з гори.
— І знов тиран. І знов неволя.

Хрипкий далекий пароплав
сигару закурив...
Сонхвиля.
Як раптом за Дніпром хтось викресав огню.
Уперся в дощові стовпи,
струснув:
пий, земле, пий!
упийся од повстань!
...Забринів струнний гнів.
Заходили дерева і пристань.
І човни полякались, мов коні...
Червоно-сизо-зелене дугасто сказало всім:
здрастуй,—
і почало брать воду.
А в мені
(забринів струнний гнів) —
Ой, буде ще потопу,
і сміху,
і вина!

1918

II

Спинились ми на «Чайці».
Васильченко з «Кармелюком»,
я — з «Сковородою».
Пригадую: в ріці
задумавсь місяць...
А на веранді над водою
пісні і карти круг стола:
приїхали, бач, до Тараса
од Скоропадського Павла,
од свинопаса!
Жалілися: нема добра,
а ми ж добра всім хочем,
Росію нам «собрать» пора!

Павлу послужим «между прочим»,
а там...
Кривавивсь місяць по краях.
Заснув товариш мій, селюк.
...а там не випустим із рук!
І враз заплакала вода...
І ні в кого було спитать:
кого ж нам на Вкраїну ждать?
— Кармелюк.
— Сковорода.

1918

ЛИСТИ ДО ПОЕТА

III

Я комуністка, ходжу в «чужому»,
обрізала косу.—
І Вам не соромно співати
в цей час про сонце, про красу?

Пишу до Вас, бо так схотіла.
Скажіть мені:
кому потрібні рахітичні
оті сонети та пісні?

Народу, скажете? голодним? —
Нещасна, жалка ж та рука,
що тріолетами [23] годує
робітника.

Поки прощайте, не здивуйте —
це ж не любовний лист.
А втім, скажу: Ви — сила,
і з Вас ще буде комуніст.

1920

ПСАЛОМ ЗАЛІЗУ

IV

«На чорта нам здалася власть?
Нам дайте хліба, їсти!» —
А вже з повстанцями ідуть,
співають комуністи.

Пождіть, пождіть, товариші,
ще будем їсти й пити.
Коли б ви нам допомогли
капіталістів бити!

Ідуть, ідуть робітники
веселою ходою.
Над ними стрічки і квітки,
немов над молодою.

Туркоче сонце в деревах,
голубка по карнизу...
Червоно в небо устає
новий псалом залізу.

1920

РОНДЕЛІ [24]

I

Іду з роботи я, з завода
маніфестацію стрічать.
В квітках всі улиці кричать:
нехай, нехай живе свобода!

Сміється сонце з небозвода,
кудись хмарки на конях мчать...

Іду з роботи я, з завода
маніфестацію стрічать.

Яка весна! Яка природа!
У серці промені звучать...
— Голоту й землю повінчать!
тоді лиш буде вічна згода.--
Іду з роботи я, з завода.

II

Мобілізуються тополі
під хмарним вітром на горі...
Уже давно ми на порі,
давно всіх кличемо: до волі!

До волі, бідні, босі й голі!
не час сидіти у норі!
Мобілізуються тополі
під хмарним вітром на горі...

Гукнем же в світ про наші болі!
Щоб од планети й до зорі —
почули скрізь пролетарі,
за що ми б'ємся тут у полі!
Мобілізуються тополі...

1920

Я ЗНАЮ...

Я знаю: вас не раз ще прокленуть
нові співці, нова краса-голота —
за те, що з рідного свого болота
не зразу вийшли ви на вольну путь.

Спитають вас, до суду поведуть:
ви прославляли л і н ь, а де ж р о б о т а?
Чого замість човна пускали плота,
жахаючись того, що зветься Суть?

Так годі спать! виходьте на дорогу!
Людині гімн, Людині, а не богу!
Майбутньому всю душу — славний дар!

Горіть! Дивіться сонцю просто в вічі!
Бо стогне світ од «геніїв»-нездар.
І жить самі не будете ви двічі...

1919

ОДИН В ЛЮБОВ...

Один в любов, другий у містику,
а третій в гори, де орли...
І от якомусь гімназистику
вкраїнську музу віддали.

І от перебивають копію
з солодких руських поетес.
Ідуть з утопії в утопію —
і називають це «Sagesse» [25].

А справжня муза неомузена
там десь на фронті в ніч суху
лежить запльована, залузана
на українському шляху.

Чого ж кричим, сліпі, задурені:
«хто грим наклав — отой поет»,—
цигарки палим недокурені
та затягаємось в корсет?

Чи вже втомилась наша нація,
чи недалеко до кінця,—
що в нас чудова профанація
і майже жодного співця!

І майже жодної поезії,
яка б нас вдарила! — Нема.
Самі предтечі анестезії
та лиш розгубленість сама.

1919

ПЛЮСКЛИМ ПРОРОКАМ

До вас, крикливі поети, офіціантики,
до вас моє слово, мій гнів.
Не робіть, не робіть ви романтики
з червоної крові братів!

Упивайтеся славою, винами,
взивайтесь жерцями краси,—
та не плачте, не вийте над домовинами,
як пси.

Фальшива естетика, грація
для вас навіть там, де гроби.
Що вам всесвітня федерація,
продажні натхненці, раби?

Що те братерство, коли вам еротика?
Змовкніть, од могил одійдіть!
Революції від вас, як од нерівного гнотика,
тільки чадить...

1920

ВІТЕР З УКРАЇНИ

Нікого так я не люблю,
як вітра вітровіння.

Чортів вітер! Проклятий вітер!

Він замахнеться раз —
рев! свист! кружіння!
і вже в гаю торішній лист —
як чортове насіння...

Або: упнеться в грузлую ріллю,
піддасть вагонам волі —
ух, як стремлять вони по рельсах,
аж нагинаються тополі!..

Чортів вітер! Проклятий вітер!

Крізь скельця Захід, мов з-за грат:
то похід звіра, звіра чи людини? —
Регоче вітер з України,
вітер з України!

Чортів вітер! Проклятий вітер!

Він корчувату голову з Дніпра:
не ждіть, пани, добра:
даремна гра!

Ах,
нікого так я не люблю,
як вітра вітровіння,
його шляхи, його боління
і землю,
землю свою.

1923

ХОДИТЬ ФАУСТ... [26]

Ходить Фауст по Європі
в смішках, свистах, брехенькáх,—
молитовник у руках,—
думає про се, про те,
а назустріч Прометей.

Здрастуй, здрастуй, Прометею!
А! бунтуєш? — ну, бунтуй.
Похвалить не похвалю:
ах, повстаннями, бунтаю,
чи вщасливиш бідний люд?

Я на тайнах неба знаюсь,
в філософії кохаюсь,
цифрами перекидаюсь,
фактами смертей, нужди,—
ну, а ти, а ти, що ти?

Я ношу в душі вериги,
не цураюся релігій,
не бунтую — тільки книги
все пишу, пишу, пишу,—
ну, а ти, а ти, що ти?

Хочеш світ творить новітній?
А чого ж ти безробітний?
— А того, що ти не Фауст!
А того, що ти панок!
Як візьму я молоток!

А! бунтуєш? — чую, чую.
Я не Фауст? — так я й знав.

Ну, пробач! Ну, прощай!
Ходить Фауст по Європі
з молитовником в руках.

1923

ВІДПОВІДЬ ЗЕМЛЯКАМ

Немов той Дант у пеклі,
стою серед бандитів і злочинців,
серед пузатих, ситих і продажних,
серед дрібних, помстливих, тупоумних,
на купі гною жовчного, що всмоктує, затягує
на дно;
співай, поете, з нами в тон!

Стою — мов скеля, непорушний.

І кубляться круг мене
в багні, в болоті — мов гадюки,
клубком сплітаються і падають,
і твань їм рота заливає...
І вони,
мов п'яні, щось белькочуть,
руки до мене простягають і за одежу
шарпають.
О, будьте прокляті ви всі — я вас не знаю!
Не доторкайтеся, не вийте!
Болото власне — ви казали —
от двері до раю,
а нишком думали: нехай,
лиш дайте підрости,
ми ще покажем, хто ми є.
Підуть поети з нами і народи.
Не буде чвар, не буде зла,
коли замість кривавих стягів

усі побачать над собою
свого ж таки дзьобатого орла...
Пішли. Загрузли. Розгубились.
В погромах захлинулись. Упились...
О, будьте прокляті ви ще раз!
Душі моєї не купить вам
ані лавровими вінками,
ні золотом, ні хлібом, ні орлом.
Стою — мов скеля, непорушний.

1922

ЗА ВСІХ СКАЖУ...

За всіх скажу, за всіх переболію,
я кожен час на звіт іду, на суд.
Глибинами не втану, не змілію,
верхів'ями розкрилено росту.

Ніколи так душа ще не мужала!
Ніколи так ще дух не безумів!
О дух ясний — без яду і без жала,—
давно ти снив? — а вже сучасний дій

всього мене обняв, здавив, напружив,
і я встаю, нову вдихаю міць.
Не мрію, ні, повіки я розмружив —
іронія і гордість на лиці,
іронія...

Товариство, яке мені діло,
чи я перший поет, чи останній?
Надівайте корони і йдіть,
отверзайте уста...

Товариство, яке мені діло,
чи я пізній предтеча, чи ранній?
Удавайте пророків і йдіть,
отверзайте уста...

Там за мною, за мною, за мною
я не знаю, там скільки іде!
Перед мене твердою ходою
наступаючий день.

Там за мною, за мною, за мною
і від плуга, й від трудних станків.
Перед мене щасливеє море,
море голів...

Ну куди ж я піду після цього,
ну куди ж я оглянусь на вас,
коли сонце пронизує розум,
сонце уста?

Я дійшов свого зросту і сили,
я побачив ясне вдалині.
Товариство, яке мені діло,
чи я перший, чи ні?

1922

НЕНАВИСТІ МОЄЇ СИЛО...

Ненависті моєї сило,
Любові глибино,
як тяжко вас носить у серці,
як тяжко мені знов.

Ізнов, ізнов спливає піна
на поверховостях часу...
Кому свою я чисту душу,
до кого душу понесу?

Знов лізе тупість, фарисейство [27],
лихварство, підступ і брехня.

Лише незламне не здається,
своїх прапорів не міня.

Лише незламне — певне цілі,
як скрізь, у всі часи, віки.
О люди, люди, свою душу
не замикайте на замки!

О люди, душі паперові,
чи розпалю вас, розгорю?
Коли я вашу порожнечу
вогнем переборю?

Я б не кричав так, я б не кликав —
не можна крику втамувать.
Бо головного в нас титана
уже нема, нема...

1924

ВЕЛИКИМ БРЕХУНАМ

(Відповідь декому)

— О, як гармонію, гармонію ми любим!
Ми хочем бачить світ прозорим, а не грубим.
Життя для нас лиш звук, лиш сонний, тонний
транс,
і робітничий клас як вічний дисонанс.

Ми бачим спокій там, де боротьба і бурі,
у небутті — красу, і правду в каламбурі.
І брязкаєм в серця, і плачемо над тим,
що все це тля і тлін, дурної крові дим.

Та як же нам зламать тиранно-тюрмні грати,
коли співці ось тут все євнухи, кастрати?

«І ланцюги є знак. І грати є акорд.
І сяйво від осла. І мир од львиних морд...»

Гармонія живе не тільки там, де бліки.
Гармонія і там, де Брехуни Великі.
Лиш брехуни умруть, а правда з віку в вік
стече в один акорд, де звук є робітник.

1922

ПЕРЕД ПАМ'ЯТНИКОМ ПУШКІНУ В ОДЕСІ

Здоров будь, Пушкін мій, землі орга́н могучий!
І ти, морська глибінь, і ви, одеські тучі!
Я тут у вас в гостях, і всім я вам радий.
Не гнівайтесь за сміх: іще ж я молодий.

Залузаний бульвар. Бульчить калюжна плавань.
І Пушкін на стовпу — пливе у грязь, як в гавань.
Куди ж ти, підожди! — не хоче говорить.
Внизу сирени рев і море бурунить.

То ж «вдячнії» сини невдячної Росії
поставили його... плечима до стихії.
Стій боком до людей, до многошумних площ;
господь стихи простить і епіграмний дощ...

Ах, море і поет! Та хто ж вас не боявся!
Свободи ярий гнів ні разу не смирявся!
Поет родився прямим. Помер — то од свобод
все боком ставили, щоб не впізнав народ.

1920

ЖИВЕМ КОМУНОЮ

III

Вночі фаланги сняться, господарства. А вдень трапляється й на кров. Село підбурено — прийшлося боронитись. До крові звикли ми давно, хоч не возводим її в канон. Вночі фаланги сняться, господарства.

Поранений: «Ви одняли у нас той спокій, якого ввік не вернеш. Ви бога скинули і зрабували землю — прокляті будьте ви!»

Взяли його, догледіли, читать навчили і писать, розкрили перед ним завісу. І от тепер він наш. Працює в полі з нами він, в театрі духом спіє і знає, що не у кожного червона кров. До крові звикли ми давно, хоч не возводим її в канон.

IV

Іще в нас музики не досить. І серце в кожного глухе. Ще кожен свою лиш хату знає й трима себе окремо. Хоч спільні інтереси — усіх до гурту кличуть. О, знаєм, знаємо, як трудно ухопить тропи́! Хай незлобиві християни гріхи покутують в печерах,— ми робим те, що робим, і світ новий — він буде наш! Хай свій пан-хижак на всенародне зазіхає, нехай підбурює міста і манить села за собою,— ми робим те, що робим, і світ новий — він буде наш! О, знаєм, знаємо, як трудно ухопить тропи́! Коли вже на тропу ти вийдеш, Україно? І ти, мій Дніпре-інваліде, чи ти коли прокинешся, упертий?

X

Живем комуною, працюєм. Навколо ліс, самотні села і люди дикі, мов шипшина. Ах, скільки радості, коли ти любиш землю, коли гармонії шукаєш у житті! То кожен з нас будує людськості палац і кожен як провісник. Ах, скільки радості, коли ти любиш землю. Нема у ній ні ангелів, ні бога, ані семи небес. А є лиш гордість і горіння, сукупна праця і хвала.

Ну що ж з того, що всесвіт кров залляла? Майбутні встануть покоління — єднання тіл і душ.

Ми робим те, що робим, і світ новий — він буде наш!

1920
Межигір'я

В КОСМІЧНОМУ ОРКЕСТРІ

III

В космічному оркестрі
підвладно все одній руці.
Немає меж... і де кінці,
що ставили б сонцям семестри
у голубому молоці?

Пливе етер [28], струмує вітер,
джерела б'ють нових поем,
встають сузір'я в формі літер
з навколо сяючим огнем.

І що там час? І що там вік?
І що поняття «вдень», «уранці»?
Червоний крик, кривавий крик,
червоних сонць протуберанці!

Нема там смутку, суму-гніту,
чужий системам егоїзм.
Там кожен зна свою орбіту,
закон, закон-соціалізм.

Там кожен зна свої одміни:
супутник — друг — товариш — брат.
І кожен світ аеростат [29]
іде назустріч щохвилини.

Один впаде — другий іскриться,
і то без краю й без кінця...
І ні планети, ні сонця
не мають права зупиниться.

В космічному оркестрі
підвладно все одній руці.
Немає меж... і де кінці,
що ставили б сонцям семестри
у голубому молоці?

V

На берегах вічності ходить сонце,
ходить сонце в шлеях.
Натягне віз —
і всі планети в екстаз!
Не кисніть, люди, попідтинню,
не плачте од дрібних образ.
На берегах вічності ходить сонце,
ходить сонце в шлеях.

Люди, любіть землю!
Поети, в простори ведіть!
Як на планетах барикади —
всесвіту болить.
На берегах вічності ходить сонце,
ходить сонце в шлеях.

Од сонця кожна планета вагітна.
Планета планеті рівна, привітна —
од сонця.
Орбіта кожної і льот по її силі
(гаснуть інертні, тухнуть безсилі) —
угору — вниз, угору — вниз!
І оддаються луни,
і всі системи, мов комуни,

що узяли кос-федерації девіз —
угору — вниз...

Люди, любіть землю!
Поети, в простори ведіть!
А в простір шлях —
жить!
На берегах вічності ходить сонце,
ходить сонце в шлеях.

VI

Мов пущене ядро з гармати,
земля круг сонця творить цикл.
Тюпцем круг неї лисий місяць,—
беззубо дивиться в монокль.

О, скільки на землі беззубих,
бояться сонця і води!..
Роди нам, земле, юних серцем,
о земле, велетнів роди!

Народи йдуть, червоно мають:
свободі путь! свободі путь!
І кров'ю землю напаяють,
і знов у землю тліть ідуть.

Але на зміну їм — у муці
другі встають під дзенькіт куль,
що движуть сили революцій
в новий октябрь, новий іюль.

Вставай, хто серцем кучерявий!
Нова республіко, гряди!
Хлюпни нам, море, свіжі лави!
О земле, велетнів роди!

Мов пущене ядро з гармати,
земля круг сонця творить цикл.
Тюпцем круг неї лисий місяць,—
беззубо дивиться в монокль.

Дивись, дивись: нема поради,
нема тепер шляху до мас.
Цвіли колись твої декади,
поки ти жалко не погас.

Горіть же всі, хто кучерявий!
Нова республіко, гряди!
Хлюпни нам, море, свіжі лави!
О земле, велетнів роди!

VIII

Людськість промовляє
трьома розтрубами фанфар:
Шевченко — Уїтмен — Верхарн.
Мов кабелі од нації до нації,
потужно революції диктують на землі:
Шевченко — Уїтмен — Верхарн.
Включайтесь, дроти,
надходьте, поети,
демократії совість,
демократії вість!
Хай оселедцю й шароварам сліпі докручують
на ліру «Страшний суд» —
наш страшний суд прийшов.
(То не тінь херувима [30] —
аероплана путь! —
Яка музика невловима! —
пропелери гудуть...)
Наш страшний суд прийшов.
Це ж він укинув борозну, якої ввік не
переореш.

Це ж він стугив нам у Дніпро
і розділив надвоє.
(То не тінь херувима —
аероплана путь! —
Яка музіка невловима! —
пропелери гудуть...)
Б'ють гармати, і детонують всі кінці землі.
Материки колються, провалюються царства,
і бурі на кладовищі народів, наче сурми.
Гугняві гобої, генії печерні, пости на межі,
долучіть свого голосу до голосу сурм!
Людськість промовляє
трьома розтрубами фанфар:
Шевченко — Уїтмен — Верхарн.

X

В царях знайшли свою опіку і рідню,
в буржуазії власний спокій, лінь і сон..
Це ж він Республіку пошили у брехню
і безоглядно повтікали за кордон.

В крові змішались межі, кілля і ножі:
за власницьке, за «рідне», за своє...
Смішні чужим, своїм пролетарям чужі,—
це ж вам, недóноскам, в обличчя час плює.

В Європі, в гій пивній, на сміх усім, на страм,
манжетно дипломатите,— шумить винце...
і міряєте степ родючий, наче крам,
за еполети, за підмогу, за слівце...

Надієтесь? На тьму, на забобони мас?
А звідки ж то річки, що ваші греблі рвуть!
Чиї бажання — бачить правду без прикрас,
збагнуть закон життя, життя створить без пут!

Надієтесь? Сконайте, здохніть у пивних,
щоб ваші й кості перетрухли й поцвіли!..

Нащо ви темних піддурили і сліпих?
Нащо ви брата проти брата підняли?

Сакви надіньте й жалко руку простягніть,—
ще, може, знайдеться дурний якийсь царьок,
що прийде рятувать вас, і народ душить,
і визволять за ласий, за чужий шматок.

Сакви надіньте — може, в руку хтось подасть,
поплаче з вами, і згадає, і зітхне,
як ви жили колись, як купували власть
і як тепер од вас нестерпним трупом тхне...

Надійтеся... П'яніть себе в своїй брехні,
ми підемо вперед — історія не жде.
Пролетарі! перекликайтеся в борні —
Інтер-Республіка, Республіка іде!

1921

ВУЛИЦЯ КУЗНЕЧНА

Захід II

Ні, не втерплю, оглянусь —
захід як вулканний лан!
Це того, що там Барбюс,
це того, що там Роллан.

Оглянуся — вся земля —
океан палахкотінь!
Це того, що там, як я,
одкидають власну тінь.

Тінь титаниться на схід,
я ж росту, встаю,

сильним руку подаю
через націю і рід.

Через голови племен
я побачив вас.
О, благословен
час!

1921

ОХЛЯЛО СОНЦЕ

Охляло сонце. На будинках
горить гарячий фіолет [31].
Останній промінь, як стилет [32],
поранив клен на осінь. Жінка
зніма білизну. Веремію
круг неї вітер закрутив
і запилив у свій мотив
рожеві ноги й повну шию...
Немов в Елладі [33]! Вітер з моря
вітрилить пазуху... Краса!
І раптом спірка: крадеш? з горя? —
Вчепились в коси... Погаса,
і гоїться, і жухне клен.
В розстріл гуляє дітвора,
і — «патріот» свого двора —
собака з ними... От і день
скінчивсь. Над містом шум кипить.
У всіх тонах струнке морози.
Лиш божевільні паровози
когось гукають кожну мить.
Хай буде рух! Душі! Знаття!
Нехай і боротьба, одміна! —
Лиш так оновиться людина
і вся матерія життя.

1920

І ОД ЦАРІВ І ОД ВЕЛЬМОЖ...

М. І. Подвойському

І од царів і од вельмож
зоставсь якийсь огидний дрож,
зостались невигóйні плями —
і тільки попіл над полями...

О вічний бунту грізний мій!
Який твій дивний круговій!
Вриваєшся ти в сонний похід,
як заперечення епохи.

Зчеркнувши з пам'яті всю муть,
ти піднімаєш каламуть,
несеш ту муть і східно й спадно,
аж поки брязнеш її владно.

Ти вже не бунт, ми не раби:
ти план страшної боротьби.
Ти ділиш світ на два — руками:
і ми як прапор над віками.

Од нерозкутого труда
така земля ще в «них»,— руда.
Ростеш — хоча кругом окопи —
під лютим поглядом Європи.

Рости ж, рости, як пишний сад,
на дві журби, на п'ять досад!
Нехай старе смішком ще трусить,
однак: що має жити — мусить!

1927

НА ОЛІМПІАДУ ХОРІВ

Розцвітаймо піснею, писаною, усною,
виростаймо щасною, чистою та чесною,
освіжаймось росною, завше земноносною,
щиро-прямовисною, усною, прекрасною!

Щоб у пісні чулося: діло увінчалося!
Бо ж за діло й билося — ворогів кололося!
Щоб само співалося, щоб само ходилося,
щоб на крилах мчалося, парусами дулося...

Тут не смій ізбочити, правді десь перечити:
спів не можна мучити,— сміхом треба значити,
мужність забезпечити, в фарбах ожіночити.
Хто не вмів побачити — де вже там позичити!

Спів р е а л ь н и м живиться, ким, як бритва,
правиться,
гнівом грізно бровиться: ворог сам не з'явиться.
Як фашизм удавиться — всесвіт ущасливиться.
Хай нам сонце дивиться! Партія хай славиться!

Розцвітаймо піснею, писаною, усною,
виростаймо щасною, чистою та чесною,
освіжаймось росною, завше земноносною,
щиро-прямовисною, усною, прекрасною!

Згинь, старе, із мріями — йде нове з героями! —
з розмахом, із зброями, з золотими збруями!
Бризнем водограями — в нас таланти строями!
Хай нам сонце дивиться! Партія хай славиться!

1937

В ІМ'Я ЛЮДЕЙ

Нам треба голосу Тараса. Зично
щоб прозвучать про наш могутній день.
Хай чують вороги, що ми — залізні.
Роздушимо, роздавимо того,
хто посягне на нас.

Нам треба голосу Тараса. Сонце
над нами сяє. Сонце ж передать —
це можна тільки піснею живою,
глибокою. І дужою. Агей,
поети, глибше тон!

Бо глибша стала в нас житечність. Ширша
й багатша путь. І жито золотіш...
В ім'я людей — споруджуєм заводи;
в ім'я людей — театри; — добрий день
трудящим на землі!

Нам треба голосу Тараса. Море
навколо нас. Воно біснується
й вирує. Вся ж заражена Європа,—
і кашляє, і бризкає... Пождіть,
ще будуть там громи!

Нам треба голосу Тараса. Спека,
що понад морем — як жандарма сон,—
вона ж бо душить кожну вільну думку.
Але вогонь вже блискає із хмар:
ще будуть там громи!

Бо там могутні скрізь глибини — маси
народні. Стережись, вандале! Ти
за безневинну кров — своєю кров'ю —
і за Іспанію і за Китай —
заплатиш широко.

Ой, широко заплатиш! Кров ворожу
ще не одна, розлившись, понесе
в Європі річка. І червоний прапор
замає високо. І вирветься —
такий могутній спів...

І що чудесно: в цім могутнім співі —
мотив Шевченка вчується,— як там,
в Іспанії,— коли окрема рота
ім'я його носила з гордістю
на прапорі своїм.

1.III.1939

ТОБІ, НАРОДЕ ЛЮБИЙ МІЙ

І сонце, й день, і вишня в цвіті,
і творчості крилата мить...
Нема краси другої в світі,
як починаєш ти ходить.

І дужі м'язи, й пружні жили,
і відчування гроз в собі...
Нема другої в світі сили,
як брати участь в боротьбі.

Але ця сила — повним ходом
сама не прийде, не вбіжить...
Її навчайся ти з народом:
і як боротись, як і жить.

Життя пройти не екскурсантом,—
не гостем на коротку мить...
Хай діалектика брильянтом
в твоїх подіях заблищить.

Перо моє — пісні мережить,
пісні, що закликають в бій.
Та сила ж їх — тобі належить,
тобі, народе любий мій!

Тече вода, шумлять осоки,
на прив'язі стоять човни...
Земної соки, свіжі соки —
як освіжають нас вони!

Матерію мій розум стежить,
вивчає рух, закон подій...
Але це все ж тобі належить,
тобі, народе любий мій!

І сонце, й вітер, свисти хвої,
майбутнього передчуття...
Немає мужності другої,
як не боятися життя...

І серце, й пломінь! — ніж по брусу! —
обточка гостроти ідей...
Нема сильніш од землетрусу,
як потрясать серця людей...

Але ти зможеш потрясати
лише тоді, тоді, тоді,
як сам в душі не волосатий,
як в тебе думи молоді.

Слівце твоє, легке, як пе́рце
(хоч би й старі твої літа),—
і дівчині впаде на серце,
і всю країну обліта...

Чи буде грім, чи буде стужа —
ти прожени іржавий жаль:

ти будь винесливим, як дужа
аустенітовая сталь [34].

Дивитися і підмічати,
виводить висновок з подій,—
тобою ж хочу я звучати,
народе рідний, любий мій!

1941

ПРАВДИВИМ БУДЬ...

Правдивим будь — але не всім ти одкривайся.
Хоробрим будь — але на техніку зважай.
Ніколи, як з огнем, з ідеями не грайся:
якщо узявсь іти — кінця ти доходжай.

Чи ти боєць, чи робітник, поет, художник,—
нехай душа твоя завжди вулканом б'є.
Звучить один для всіх нас вічний непреложник:
епохою окрилюй серце ти своє!

Не єсть то міць, коли вона стихійна.
Не єсть то чистота, що тане, мов той сніг.
Креши вогонь! Хай буде міць далекобійна,
щоб сонного тебе десь ворог не набіг.

Забудеш рідний край — тобі твій корінь всохне.
Вселюдське замовчиш — обчухраним зростеш.
Якщо в спокою стихнеш — вся ж бо творчість
грохне,
у б о р о т ь б і лиш красним цвітом процвітеш.

В кім юная душа — той не сивіє з горя.
Де грози падають — там райдуги встають.

Ріка в бігу — аж до самісінького моря
прозора вся, хоч з берегів і каламуть.

Правдивим будь — але не всім ти одкривайся.
Хоробрим будь — але на техніку зважай.
Ніколи, як з огнем, з ідеями не грайся:
якщо узявсь іти — кінця ти доходжай.

1942

ПОХОРОН ДРУГА

...Усе міняється, оновлюється, рветься,
у ранах кров'ю сходить, з туги в груди б'є,
замулюється мулом, порохом береться,
землі сирій всього себе передає.

...І раптом *все* згадав. І вже не міг
склепити вій. Могутняя ідея
свободи й справедливості життя
мене піднесла, як в руках дитя,—
і стало видно все мов на долоні.
Ще будем жити ми — і ти, і я!
Ще пов'ємось як плющ по тій колоні.
Міста ще відбудуєм, ще сади
посадимо, піднімем особо́вість.
Так згинь же, дух фашистської орди!
Ізгинь і не плямуй людини совість!

Чого ти став, проклятий, на путі?
До чого сатанинськая арена
знущань твоїх? Ти ж мертвий у житті!
Ти ж мертвий!
І моторошно в темноті
буран завив, як та сирена...
Послухавши хвилину, знов я ліг.
І так схотілось до Дніпра-Славути!

Зашарудів по шибці сніг...
І було чути —
як сурми там десь плакали,
тарілки тихо дзвякали,
і барабан все глухо бив:
— Ти славно —
вік —
одробив...

1942

Я УТВЕРЖДАЮСЬ

Я єсть народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була.
Яка біда мене, яка чума косила! —
а сила знову розцвіла.

Щоб жить — ні в кого права не питаюсь.
Щоб жить — я всі кайдани розірву.
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
бо я живу.

Тевтоніє! Мене ти пожирала,
як вішала моїх дочок, синів
і як залізо, хліб та вугіль крала...
О, як твій дух осатанів!

Ти думала — тобою весь з'їдаюсь? —
та, подавившись, падаєш в траву...
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
бо я живу.

Я єсть народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була.

Яка біда мене, яка чума косила! —
а сила знову розцвіла.

Сини мої, червоні українці,
я буду вас за подвиг прославлять,—
ідіть батькам на допомогу й жінці,
дітей спішіте визволять!

На українських нивах, на російських,
на білоруських — я прошу, молю! —
вбивайте ворогів, злодюг злодійських,
вбивайте без жалю!

Нехай ще в ранах я — я не стидаюсь,
гляджу їх, мов пшеницю ярову.
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
бо я живу.

Із ран — нове життя заколоситься,
що з нього світ весь буде подивлять,
яка земля! яке зерно! росиця! —
Ну як же не сіять?

І я сіяю, крильми розгортаюсь,
своїх орлів скликаю, кличу, зву...
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
бо я живу.

Ще буде: неба чистої блакиті,
добробут в нас підніметься, як ртуть,
заблискотять косарки в житі,
заводи загудуть...

І я життям багатим розсвітаюсь,
пущу над сонцем хмарку, як брову...
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
бо я живу.

Я єсть народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була.
Яка біда мене, яка чума косила! —
а сила знову розцвіла.

Фашистська гидь, тремти! Я розвертаюсь!
Тобі ж кладу я дошку гробову.
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
бо я живу.

1943

ІНІЙ

Ой цвілось життя зелене
юнь моя
і чорнобрів'я!
Тисяча півтонів, тіней...
А тепер же —
що зустрів я?
Сивий впав на мене
іній...
Сивий, сивий іній...

Що ж. Нічого. Це нічого.
Серце,— цить!
Чого ти спориш?
В мене ж вік — новий, зустрічний.
То й зустрінем...
Все сувóріш
мислить розум строго-
вічний.
Мислить розум вічний...

Хай той іній і сріблиться,—
та в душі ж
його немає!

У душі — зелені вруна.
Злегка тьмяні? —
хто їх знає...
Бо й зимою ж глиця
юна.
Свіжо-тьмяно-юна...

Може, бренькав я на лірі?
Мо' в житті
скакав телятком?
А народ хай сам розсудить.
Бджілку люблять
з повним взятком.
Думка ж — дії щирі
будить.
Дії думка будить...

Той, хто інею боїться,
радості
в собі не має.
Мов пісок сухий. Мов дюна.
Серце в мене
все співає:
бо й зимою ж глиця
юна.
Свіжо — тьмяно — юна...

1957

АРКО-ДУЖНИМ ПЕРЕВИСАННЯМ ДО НАРОДІВ

ЧУТТЯ ЄДИНОЇ РОДИНИ

Глибинним будучи і пружним,
чужим і чуждим рідних бродів,
я володію арко-дужним
перевисанням до народів.

Воно в мені таке могутнє
і на стількох стоїть підпорах!
Поцілиш блиском-громом в сутнє,
і чути: другий грім у горах...

А другий грім — другим ще далі
гримкоче, хоче та радіє,
що поміж націй міст із сталі,
що міжнародна дружба діє.

І ось тут сам, прогримкотівши,
стаєш ясним в своїм розвої,—
як доброго здоров'я пивши
коло криниці степової.

Ой пивши, пивши, ще й утершись —
без попереджень, без умови,—
в послідньому вбачаєш першість,
як до чужої прийдеш мови.

До мови доторкнешся — м'якше
м'яких вона тобі здається.
Хай слово мовлено інакше —
та суть в нім наша зостається.

Спочатку так: немов підкова
в руках у тебе гнеться бідна,

а потім раптом — мова! мова!
Чужа — звучить мені, як рідна.

Бо то не просто мова, звуки,
не словникові холодини —
в них чути труд, і піт, і муки,
чуття єдиної родини.

В них ліс шумить, і пахне квітка,
хвилюють радощі народні.
Одна в них спільна чути нитка
від давнини і по сьогодні.

І позичаєш чую мову
в свою,— чудову, пребагату.
А все знаходить це основу
у силі пролетаріату.

22.VII.1936

ВЕЛИКИЙ СИН ВЕЛИКОГО НАРОДУ

Животворний дух єднання і дружби народів, які населяють нашу багатонаціональну Батьківщину, втілив у собі Олексій Максимович Горький. Геніальний син великої Русі — батьківщини ленінізму, Горький був полум'яним пропагандистом ідей більшовизму, ідей ленінізму. Він все своє життя боровся за визволення народів Росії від соціального і національного гніту. Буревісник революції всі народи наші закликав згуртуватися під більшовицьким прапором, згуртуватися в боротьбі проти царизму.

А після перемоги Жовтня, коли в Радянському Союзі, вперше в історії людства, народилася і зміцніла бойова, творча дружба соціалістичних націй, Горький закликав нас, як зіницю ока, зберігати і плекати братерство народів СРСР — запоруку могутності Радянської держави.

Ми, українці, особливо цінуємо ту постійну і живу увагу, з якою ставився наш великий сучасник до українського народу. Український народ з любов'ю прийняв образ Максима Горького в своє серце.

Горький знав українську мову, українську літературу і народну творчість. Олексій Максимович високо цінував творчість геніального українського Кобзаря — Тараса Шевченка.

В дев'яностих роках, подорожуючи від Києва вниз по берегах Дніпра, Олексій Максимович зупинявся в Каневі, бував на могилі Тараса Шевченка.

У 1897 році Горький в селі Мануйлівці на Полтавщині українською мовою читав селянам поеми Тараса Шевченка. Про це і тепер розповідають там старі колгоспники колгоспу імені Горького.

З глибокою симпатією ставився Горький до революціонера-демократа Івана Франка та його побратима Василя Стефаника. Їх слово було скуте австрійською цісарською цензурою, такою ж лютою, як і цензура царська. Франко надрукував у журналі «Літературно-науковий вісник» [35] у Львові оповідання Горького «Челкаш», «Макар Чудра», а також «Пісню про Буревісника» в перекладі на українську мову. А в цей час Горький у журналі «Жизнь» [36], де друкувалися роботи Володимира Ілліча Леніна, вміщував російські переклади творів Івана Франка, Лесі Українки, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, Марка Черемшини. Так через штучні перепони простягали один одному руки великі брати, і ніякі поліцейські сили не могли перешкодити їх єднанню.

Радісною і плодотворною була багаторічна дружба Горького з українським письменником Коцюбинським. Коли Михайло Коцюбинський, зацькований російськими шовіністами та українськими буржуазними націоналістами, вирвався до Горького на Капрі,— яким теплом і щирістю зігрів там українського письменника його російський собрат!

«Приймають мене більш ніж добре...— писав додому з Капрі Коцюбинський,— адже мої співвітчизники не балують мене такою увагою».

Дізнавшись про передчасну смерть дорогого свого друга, Горький прислав на Україну телеграму. Він писав: «Смертна людина, народ безсмертний. Глибокий мій уклін народові України».

Умів Горький ненавидіти ворожу народові реакційну буржуазну «культуру», ворогів українського народу — українських буржуазних націоналістів. «Ворог у нас один,— говорив Олексій Максимович,— це царизм, це капіталізм».

Горький хотів, щоб усі народи Радянського Союзу шляхом широкої взаємної інформації знайомилися з тим, що зроблено кожним із них. У Радянському Союзі, не раз підкреслював Горький, говорять різними мовами, та думки у всіх спрямовані до одної мети — комунізму.

Горький мріяв, щоб твори радянських письменників перекладалися на мови народів, які населяють Радянський Союз, і насамперед на мову російську. Так, наприклад, про це ясно писав він у листі своєму до редактора азербайджанської колгоспної газети в «Правде» 17 грудня 1934 р.

Горький бачив у цьому глибокий і неминущий смисл, тим-то і в наступні роки неодноразово підкреслював він це при кожній творчій зустрічі з представниками культури в Харкові, Москві, Києві.

Мрія Горького здійснилася в СРСР. Всіма мовами радянських народів виходять у нас тепер як в оригіналі, так і в перекладах тисячі книг, різномовних, але однодумних співців Соціалістичної Батьківщини.

Декади національних літератур і мистецтв, що проводяться в столиці нашої Вітчизни — Москві, перетворюються не тільки на яскраве свято квітучих соціалістичних націй, а й на творчі єднання сил борців за мир, за найпередовішу на землі — соціалістичну демократію. [...]

Горький, як і Коцюбинський, завжди для мене був і є найближчим учителем, хоча довший час я і не мав можливості зустрічатися з ним. Про Максима Горького я почув ще в 900-х роках, коли в дитинстві співав у хорі м. Чернігова. При гуртожитку хористів жив тоді спільний наш репетитор із семінаристів Микола Ілліч Подвойський, який багато розповідав нам про Горького і навчив нас співати горьківську пісню «Солнце всходит и заходит». З його розповідей ми чомусь зробили висновок, що Максим Горький ще недавно співав у нашому хорі і що він зараз нібито у відсутності. І я часто вдивлявся у мандрівників і подорожніх

з торбинкою за плечима і питав себе: чи не це часом іде до нас Горький?

У 1911 році Михайло Коцюбинський, збираючись їхати в гості до Максима Горького на острів Капрі, взяв з собою і мої юнацькі вірші — і там прочитав їх великому російському письменникові по-українськи в оригіналі. Максим Горький через Коцюбинського підбадьорив мене своїм чуйним, своїм ласкавим словом. Слово схвалення Олексія Максимовича Горького в ті жахливі роки реакції влило в мою душу багато не знаної тоді ще для мене сили і повернуло все життя моє по-новому, в бік небоязні дійсності, уважного вивчення її, в бік творчих дерзань. Згодом сам Олексій Максимович згадував про ці ранні мої писання в листі до мене з Сорренто в серпні 1927 року.

На весь світ лунає життєстверджуючий голос радянської літератури. Цей голос закликає все миролюбне людство, всі волелюбні народи до боротьби проти... імперіалістичної реакції, проти кривавої пропаганди паліїв війни.

І з нами,— з усіма народами Радянського Союзу, з усім прогресивним людством,— наш безсмертний супутник, друг, глашатай соціалістичного гуманізму і патріотизму — велика радянська людина — Максим Горький!

1951

РІДНИЙ, УЛЮБЛЕНИЙ, НАШ!

Виноградом насичені поезії Пушкіна — ну до чого ж вони хороші! Садом розрослись думки його — ну до чого ж вони прекрасні! Але іще є прекрасніше, іще є лучче — це сама біографія поета. А біографія поета немовби той колос пшеничний, велетенський, що із дев'ятнадцятого віку до нас у вік двадцятий перехилився дугою, стоїть — похитує і вусом шелестить дозріло. Погладь його рукою та прихились до нього вухом — і ти наповнишся, наситишся тим шумом, що був тому сто років, шумом епохи, в якій жив «один із найславетніших,— як каже Максим Горький,— великомучеників російських».

У лукоморья дуб зеленый,
Златая цепь на дубе том.

Тут ще Пушкін молодий. Цей початок пісні першої «Руслана и Людмилы» хоча і був написаний дещо пізніше від усієї поеми, але ж він характерний саме для раннього Пушкіна. Отже, поет тут прагне тільки щастя! Щастя! Оптимістичний — він увесь живе мов у казці. Далі! Далі!

Увы, куда ни брошу взор,
Везде бичи, везде железы.

Тут казки вже нема. Пушкіна доброта і оптимістичність тут по-мужньому зросли, окріпли, по іншій лінії пішли — не лише по лінії з природою зливання, з казковими людьми. Викривального ямба узнав уже він силу. І цього ямба ніколи не пробачать йому царі, ніколи! Далі! Далі!

Ура! в Россию скачет
Кочующий деспóт.
Спаситель громко плачет,
За ним и весь народ.

От звідси і почалось великомучеництво Пушкіна. Роздратований його казкою «Noël» та одою «Вольность», Олександр I постановляє вислати поета до Сибіру і лише після «милостивої» розмови з Жуковським «милостиво» переміняє Сибір на Україну. Далі! Далі!

А на Україні, в Бессарабії, на півдні, поет знов думає те саме, що й перед тим він думав: щастя. Але до цього слова одного,— він, як глибокий, од природи переконаний гуманіст, додає іще два слова: для всіх. Щастя для всіх!

І от — чи він одного дня в Катеринославі [37] очима спостерігає, як брати-розбійники у ланцюгах Дніпро переплисти хочуть; чи він із Пестелем увесь квітневий ранок 1821 року розмовляє — одна його думка скрізь клопоче: щастя для всіх! Щастя для всіх!

Ужель надежды луч исчез?
Но нет! — мы счастьем насладимся,
И я скажу: «Христос воскрес».

Це ямби того ж самого 1821 року. Тепер поет уже добре уясняє: щастя неможливе без свободи. Олександрівська Росія після перемоги над Наполеоном не здійснила того, що своїм підданим обіцяла. І щастя в кожного з людей і у поета — подряпане уже було брудними пазурами Аракчеєва й самого наповненого ядом єхидства та мерзотності катериноподібного Олександра.

О! Це щастя поета — не так іще подряпає пізніше цар Микола. Особливо після повстання декабристів. І загризуть поета «по манию царя» собаки самодержавства — бенкендорфи. І зажене Пушкіна цар під дуло пістолета, і підлою рукою Дантеса праведну кров поета він проллє. І саму труну поета, таємно від усіх, перевезуть вони в безлюдне місце — і поховають у снігу. Два жандарми могилу соломою притрусять до весни. І очі царя, як дві зелені жаби, на всю Росію залякуючи глянуть, жах наведуть...

Але диво дивне! І в безлюднім місці знайшли поета ті, про щастя кого усе життя своє він думав. Знайшли поета труну і уклонитися прийшли — великий і малий, простий люд і різночинці... Прусський посланник того часу Ліберман повідомляє свій уряд, що, незважаючи на перепони поліції, біля труни поета «до 50 000 осіб різного стану» перебувало!

Значить, і тоді вже Пушкін мав своїх читачів. Та не тільки читачів, а справжніх прихильників, самовідданих друзів гарячих. І мерзенному царю Миколі, хоча й боявся це він показати, страх і переляк од багатотисячного припливу народу передався — і йому, сухому солдафону. І очі царя, як дві зелені жаби, іще раз на Росію глянули, жах навели... Лермонтовим йому у відповідь Росія запротестувала!

Пушкін, Пушкін! Якби ти знав, як читачі твої т е п е р тебе вітають! Не лише зібраннями тисячними народними,— а шерегами організованими, багатомільйонними назустріч тобі йдуть вони з піснями. Пушкін! Пушкін! Якби ти знав, на якій землі золотій, пребагатій з а р а з ми тебе шануємо! Ти мріяв про щастя для всіх? Ти мріяв про щастя, пов'язане з свободою? Ось воно, те щастя — велике, широке, в своїм черпанні необмежене — по всіх домах, по всіх серцях щедрою рукою розлите! А хто ж цеє щастя дав нам усім? Хто шлях одкрив до соціалістичної культури міль-

йонам? Велика Жовтнева соціалістична революція. А хто ж то щедрою рукою радістю усіх нас, як цілющою водою, напоїв? Славна наша Комуністична партія.

Пушкін! Пушкін! Слухай, Пушкін! Ми в Радянському Союзі шануємо твою спадщину, бережемо її, як скарб той дорогий, дорогоцінний. Бо в нас є в с і до того передумови. Бо в нас є в с і до того дані.

Із спадщини Пушкіна черпали ми весь час. Із спадщини Пушкіна черпаємо і зараз. І будемо черпати без кінця. Бо ми хочемо розмовляти з співцем радості і щастя, з поетом-титаном.

Велетенським фонтаном — над усією поезією нашою — аж звідти десь там, з-під землі,— вихоплюється вгору водяний струм, та не струм, а цілий стовп води, прозорий, аж дзвенячий! І розхиляється вгорі, як віття дерев, як яблуні райської кругло перегнуте до землі гілля — і розпадається вгорі, і падає краплинами ізнову вниз — і дзвенить про щастя, про радість нам говорить. І разом з нами творить.

Невтомні ноги поетові,— та ходили ж вони чотирма маршрутами. Тільки — не м'ятами встеленими рутами, а кріпаками замордованими, у кайдани кутими...

Невтомні ноги поетові,— і в Тульчині, і в Кам'янці,— погляньте днями молодистими! На землі сліди від них он сяють аметистами,— сліди розмов, побачень з декабристами...

Ось через що в нас така велика ніжність до Пушкіна: блиски розмови із декабристами. Ось через що в нас така глибока любов до Пушкіна: сміливість побачень з декабристами. Своєю ніжністю і любов'ю ми тут якраз доторкуємось до найніжнішого в кучерявого велета поета, до світогляду його. І хоча світогляд поета не раз був креслений блискавками суперечностей,— дарма! ще більше хочеться в світлі тогочасної епохи пушкінський ідеал щастя і свободи збагнути. І хоча ідеал свободи у Пушкіна часами зазнавав боління (від супротивних подувів), як той на воді бриж од вітру, ряботіння,— дарма! — ще більше хочеться його революційні настрої, його зв'язки з дворянськими революціонерами зрозуміти. Бо нас дивує — просто зачудовує! — таке поривчасте шукання, прагнення передових людей свого часу, пульсування, бунт проти жорстокого життя. «В його поезії,— каже Бєлін-

ський,— б'ється пульс російського життя». Бо нас дивує — просто зачудовує! — таке жадібне, таке щільне, конкретне і, в умовах свого часу, матеріалістичне ставлення до дійсності. «Пушкін нічого не прикрашує,— каже Бєлінський,— скрізь являється таким, яким був у дійсності». О! Тоді нам зрозуміло, чого українські буржуазні націоналісти намагалися саме цю рису вільнолюбного Пушкіна всіляким чином омертвити, знищити, віддалити. І віддалити не взагалі, а якраз від України. Так от же, всупереч усім буржуазним націоналістам, усім «пушкіністам» (в лапках) — Пушкін для України був, єсть і вічно буде! Вплив Пушкіна на українську поезію, як і на всю також літературу нашу,— нікому не знищити, нікому не затерти.

Всі республіки Радянського Союзу приймають Пушкіна сьогодні всенародно, урочисто! Трудящі під самі хмари поета на горді свої руки підносять: він рідний, улюблений! Він наш! І кожен з народів, не заперечуючи другому, повторює: рідний! улюблений, наш!

Бути рідним, улюбленим, близьким — не кожному поетові таке випадає, і це ще треба заробити! Чи в'яжеться це слово з Пушкіним — «заробити»? Так! Пушкін, може, більш, як хто інший з поетів, хотів бути «любезен» народові, завше глибинному, завше здоровому. А народові «любезен» може бути який поет? Поет «нравственно здоровый», як висловився про Пушкіна Чернишевський. Поет, що кровно зв'язаний з людом трудящим, який (люд) хоча й по-своєму, але ж вірно й безпомилково розуміє, що таке здоров'я.

О, здоров'я! Тільки тоді воно кровне, коли повнокровне. Як у ньому вміщається світ увесь і люди. Дуб корінням не ростиме, як води не буде.

Де ж ті перші ознаки, по яких би нам можна було побачити, що Пушкін «нравственно здоровый»? Один із кінцевих куплетів вірша «Памятник» звучить так:

И долго буду тем любезен я народу,
Что чувства добрые я лирой пробуждал,
Что в мой жестокий век восславил я свободу
И милость к падшим призывал.

Ось ті перші ознаки — «чувства добрые», «восславил свободу», «милость к падшим». А чи не можна було б на цьому зупинитися трохи більше? Гаразд.

По-перше, Пушкін знав: «чувства добрые» своєю лірою пробуджувати може лише той поет, хто сам є добрий, а не злий — в пушкінському розумінні цього слова. Пригадуєте в «Циганах?» —

Ты зол и смел — оставь же нас.

Це говорить старий циган до Алеко. Не будемо на підставі цих слів напинало алегорії напинати, як декому б цього хотілося. Ясно, що циган старий — це не є сам Пушкін алегоричний. Але ж Пушкін у цій поемі яскраво нам підкреслює, що він уже аж ніяк не на боці байронічної гордості самотньої, що він не відокремлює себе від світу. Ось що значить, за Пушкіним, бути добрим! Ця доброта не заважала йому, одначе, в своїх записах огнистих — російських імператорів до гільйотини підводити безжально. Бо Пушкін там, де світ увесь, де правда, де люди. Дуб корінням не ростиме, як води не буде.

По-друге, Пушкін знав: «свободу восславить» в його жорстокий вік може лише той поет, хто прямою дорогою іде; хто сміливо взявся «возвещать истину»; хто твердий, хто певний того, що, незважаючи на утиски з боку «земних богів», царів, тиранів,— «придет желанная пора». У вірші «К Жуковскому» Пушкін пише:

Но вижу: возвещать нам истины опасно...
Гонения терпеть ужель и мой удел?
Что нужды? смело вдаль, дорогою прямою,
Ученью руку дав...

Щоправда, на цій прямій дорозі у Пушкіна були і роздуми, й вагання, були і зупинки, й падіння. Проте найголовніше він своє — упевненість:

Придет желанная пора —

доніс і передав,— друзям своїм передав найближчим — декабристам, чиїх «дум высокое стремленье» він ставив вище над усе,

а самих їх уважав за зразок непохитності в боротьбі проти самодержавства та кріпаччини:

Во глубине сибирских руд
Храните гордое терпенье,
Не пропадет ваш скорбный труд
И дум высокое стремленье.

Та хіба ж це не достойне подиву? Та хіба ж це не достойне слави? В жорстокий вік Миколи Палкіна така сміливість, таке упевнення в майбутньому? Це дійсно могутнє, богатирське «нравственное здоровье» поета!

О, здоров'я! Тільки тоді воно кровне, коли повнокровне. Як у ньому вміщається світ увесь і люди! Дуб корінням не ростиме, як води не буде.

По-третє, Пушкін знав: «милость к падшим» призивать може лише той поет, хто сам серед цих «падших» почував себе не як чужий, не як сторонній, а як людина, мати стосунки з народом для якої стало вже звичкою:

Прощай, любезная калмычка!
Чуть-чуть, назло моих затей,
Меня похвальная привычка
Не увлекла среди степей
Вслед за кибиткою твоей.

О так! У Пушкіна звичка ця була. І безперечно, що вона похвальна.

То він з циганами попід шатрами в Бессарабії; то на Північному Кавказі на похороні в аулі осетинськім; то знов же на Закавказзі у курда-єзида [38] допитується він правди: чи й досі єзиди сатані поклоняються? І скрізь він постигає, і скрізь йому потрібно.

Бо він не просто, не так собі стрічається з людьми, а він п о в ' я з у є себе із ними, щоб потім у своїх писаннях розказати, хто вони й до чого. Нехай це буде в Пушкіна в коротких реченнях, в листах, у замітках, нехай це буде в Пушкіна в уривках, в натяках, у зашифровках,— але воно є, і це радісно, що є! В «Путешествии в Арзрум» осетини, наприклад, у нього не просто осетини, а «самое бедное племя из народов, обитающих на Кав-

казе». Там же говорить він про «азиатскую бедность», про «изодранные чадры», «лохмотья», про осетинські млини, схожі на собачі конури, тобто жодної якоїсь сторони російської дійсності не залишив він без уваги, не заплющив очей на світло й тіні,— і в цьому одна із найхарактерніших рис його правдивого реалізму: все підмітити! все записати!

О так! У Пушкіна звичка ця була. І безперечно, що вона похвальна.

Ця звичка чудесна у Пушкіна випливає із його гуманного ставлення до людини, із потреби заглянути у саму суть її, у чисте, найсвятіше. Це «чисте» деякі поети не особливо хапались відзначити. І особливо у відношеннях з селянами, «мужиками». Пушкін не боявся бесідувати з мужиками, бо він не презирав народ: людяне в ньому він бачив, людське. У «Стансах», написаних 1828 року, Пушкін, відкидаючи обвинувачення в угодництві, пише:

Я льстец! Нет, братья, льстец лукав:
Он горе на царя накличет.
Он из его державных прав
Одну лишь милость ограничит.
Он скажет: презирай народ,
Глуши природы голос нежный!

Для Пушкіна народ — «природы голос нежный», і він цей голос не тільки не зневажає, а, навпаки,— слухає, записує, вивчає. Причім не з одного якогось боку підходить він до народу, а широко, з усіх боків, по-пушкінському, по-глибокому, включаючи в свій о́вид зору в с і племена, всі нації. Не прикрашаючи й не перебільшуючи революційність Пушкіна, ми все-таки повинні відзначити особливу його увагу до бунтів, до повстань селянських як в історії, так і в його сучасності. «Поет справжньої епохи,— каже Бєлінський,— в той же час повинен бути людиною, яка глибоко співчуває сучасності».

Оце ж і є той паспорт, з яким поет може бути записаний як сучасник і в дальших поколіннях. І сила цього співчування ніколи не зменшується, ніколи не пригасає, хоча б і сто років минуло чи й більше.

Сьогодні Пушкін для нас таким же молодим залишився, як

і був, таким же окресленим, виразним. А все тому, що «нравственное здоровье» поета не похитнулося, не розлилося, ні на краплину не прив'яло.

Всі республіки Радянського Союзу приймають Пушкіна сьогодні всенародно, урочисто! Трудящі під самі хмари поета на горді свої руки підносять: він рідний, улюблений! Він наш! І кожен з народів, не заперечуючи другому, повторює: рідний, улюблений, наш!

1937, 1949

У ПІСНІ, В СЛАВІ, В ПОМИСЛАХ ЖИВЕ[1]

Ми на портретах і в книгах завжди звикли бачити Руставелі, що сидить. Але сьогодні він встав. Але сьогодні йде він серед нас. І розмаяні поли одежі його несподівано зачіпають різноплемінних представників республік та областей. Від усіх республік та областей — честь тобі і слава, 750-річний безсмертний поете! Мисленням своїм ти нас зачіпаєш:

«Гла́хакта міец сачурчле, окро, верцхлі да рва́ліа»[2],— тобто — ти написав:

«Роздай багатство бідним — золото, срібло, мідь!»

І всі князі, і всі царі, вжахнувшись слів твоїх, одхилилися, немов від удару.

Ми на картинах завжди звикли бачити Руставелі, що пише. Але сьогодні він серед нас — промовен. І слова його, афористичним медом наповнені, до найдрібнішого співзвучні нам, до найпрозорішого зрозумілі.

«Міец глахакта сачурчле, атавісупле мо́небі»,— тобто — ти сказав:

«Роздай багатство бідним, звільни рабів з неволі!»

---

[1] Промова на Руставелівському пленумі Спілки радянських письменників СРСР, Тбілісі, грудень 1937 р.

[2] Дві фрази Руставелі грузинською мовою, а далі також одну строфу вірша Туманяна вірменською мовою з технічних причин подаємо не в оригіналі, а українською транскрипцією.

І хоча слова ці були промовлені в закутках акустики середньовіччя, поезії Руставелі й зараз іще можуть відігравати роль відгостреного леза — проти теперішніх князів, проти церковників-мракобісів, банкірів. Недарма ж згадування імені Руставелі з таким ентузіазмом зустріли учасники Міжнародного конгресу оборони культури в Парижі.

Руставелі заслужив таку любов до себе. Руставелі заслужив славу мученика, якого терзали вороги його за обстоювання нових прогресивних ідей свого часу.

Справді. Хіба не пробували спалити його поему двісті-триста років тому свої ж церковники і фарисеї? І хіба не намагались утопити «Вепхіс ткаосані»[39] з наказу мракобіса католікоса[40] в бурхливо-пінявій Курі?

Але ж яке чудо чудесне! Твори Руставелі — ані в огні не горіли, ані в воді не тонули! І були вічні в своїй свіжості, і були оптимістичні, тверді-непорушні.

Тому що дух Руставелі твердий і непорушний. Тому що сам Руставелі не боїться ні суду, ні підступів, ані обвинувачень. Та ще й обвинувачували його в чому? Що він пише «люті поезії»? Що він «християн розкладає»? Так! Проти царів, проти багатіїв і духівництва — ну, звичайно ж, його поезії люті. Так! Проти недоумкуватих феодалів, проти церковних забобонників, противників прогресивних ідей і понять — ну, звичайно ж, він розкладник.

Але в тому ж і сила Руставелі, що поезії його твердо досягають поставленої цілі. У тому ж і сила Руставелі, що «розкладання християн» набирає у нього характеру сміливої боротьби за нове життя, очищене від бруду й брехні, за красу вільної, всебічно розквітаючої людини.

Гуманістичні ідеї книги «Вепхіс ткаосані» — самоцвітними літерами серед мороку середньовіччя заблискотіли! І — чи візьмем ми думки його про свободу жінки; чи візьмемо образи його кохання, рицарської дружби, дружби народів — скрізь це світло яскраве від найяскравіших слів прозорливого Руставелі,— світло, що далеко вирівалось уперед із ненависної йому тьми, мерзотності, ночі.

Гуманістичні ідеї, що він проводив у життя,— оце ж і є та практика, про яку пізніше Карл Маркс сказав:

«У практиці повинна довести людина істинність, тобто дійсність і могутність, посюсторонність свого мислення» [1].

А що мислення його посюстороннє, можна переконатися ще й з поглядів Руставелі на поетику.

На відміну від Анандавердхани (індійського поета IX ст.), який у поезії оцінював лише захований сенс, луну, відгук; на відміну від «буддійського Фауста» Міларайби, який в XI ст. говорив: «На це життя дивлюсь я, як на примару сну...» — на відміну від багатьох поетів інших, Шота Руставелі поезію називає «царством мудрості високої».

«Почуття земні,— каже він,— що з плоттю розцвіли, почуттям вищим вторять».

І в цім він сходиться з індійським поетом Дандіном, який ще в VII ст. стверджував сміливо: треба давати в поезії тіло, а не символ, тіло!

І в цьому Руставелі сходиться також з автором «Слова о полку Ігоревім». Тіло, а не символ, світло земне, земна сила!

А тільки ж — світло де само взялося? Звідки духу прозорливість, глибина і сила Руставелі? У вступі до поеми своєї автор говорить, що він зібрав докупи всі ті перли, які в тисячах рук уже побували, тобто народні перекази. Отже, тримав у своїх пригорщах Руставелі найцінніше для поета, найголовніше — народну творчість, на яку стільки очей сяючих дивилось, що від неї й сам Руставелі затремтів, немов сонця промінь золотий, що просвічує листя дерев. І коли він передає це найцінніше іншим,— то перлина його обійде вже не тисячі рук, а мільйони.

Подібно Пушкіну, Грибоєдову, Шевченку, Саят-Нова, Ахундову, весь він перейде в народ і стане невіддільний від мудрості народної — в його думках, піснях, приказках, приповістках.

І будуть батьки книгу Руставелі дочкам своїм на по́саг давати, як найціннішу перлину. І будуть поети за велику свою честь уважати — наслідувати блиск і форму руставелівської перлини. І понесуть його в краї далекі, за моря і ріки, в незнайомі міста, станиці, села.

---

[1] Маркс К. Тезисы о Фейербахе.— Маркс К. и Энгельс Ф. Избр. произв. в двух томах, т. II. 1948, с. 383.

На Україну заніс його до нас у XVIII ст. другий великий поет Грузії Давид Гурамішвілі. Живучи в Миргороді 16 років, він написав там найкращі свої твори, в яких з пошаною згадується ім'я Руставелі. Отже, про Руставелі у XVIII ст. могли вже знати ті українські письменники й діячі, що були знайомі з Гурамішвілі. А про те, що вони були знайомі з ним, свідчить той факт, що Давид Гурамішвілі перекладав пісні українські на грузинську мову. Перлами руставелівськими хотів за ці пісні віддячити Україні Давид Гурамішвілі.

Але цариця Єлизавета, а за нею й Катерина, якраз в цей самий час ногу свою в посрібленім черевичку на українську літературу важко поставила.

І розлетілись на всі боки сапфіри та алмази! І відкотилась перлина Руставелі далеко-далеко, і впала вона в колиску золотую, що на Базалетському озері! А в тій колисці лежала, за висловом Іллі Чавчавадзе, невідома дитина, тобто свобода грузинського народу. Тільки ж витязь, на прихід якого сподівались у народі, витязь, який би зміг піднести вгору ту колиску золоту — із хвиль озера, над усією країною, високо до сонця! — все ще сил набирався своїх підземних і лише зрідка проривався грізно.

Але перлину Руставелі все-таки тримала в своїх пригорщах українська література,— щоправда, на ціле сторіччя пізніше, але ж тримала саме одна із перших.

В 1847 році царською деспотією було заслано, спочатку до Вятки, а потім на Кавказ, одного з українських письменників — Олександра Олександровича Навроцького.

На Кавказі поема Руставелі вразила Навроцького своєю величчю, розмахом і простотою. І ось він в Єревані, немовби бажаючи надолужити пропущене його попередниками іще у XVIII ст., гаряче взявся до роботи.

І ось уже перші пісні «Вепхіс ткаосані» перекладені, готові:

Був царем в арабів Ростеван великий,
Усім був наділен й щасливий від бога.
Був щедрий, сумирний, мав військо велике
И рабів невсипучих.

Подумати лише! В першій половині XIX ст. Руставелі звучав уже українською мовою.

Та тільки ж — леле! — якраз у цей же самий час, за прикладом цариць Єлизавети й Катерини, нікчемний виродок — цар і деспот — чоботом своїм наступив на українську літературу,— і переклад не дозволили надрукувати. І сама перлина руставелівська знову докотилась до колиски, що на Базалетському озері. А в колисці тій свобода грузинського народу.

Але тут витязь, на прихід якого сподівались у народі і який тільки один і міг піднести вгору ту колиску золоту високо до сонця! — почав уже пробувати сили свої і давав знати про себе із підпілля: то страйками, то демонстраціями проти царизму,— згадаймо пророчі дні Батумського страйку 1902 року, в якому мужніли, зміцнювались революційні сили.

Але ось прийшла Велика Жовтнева соціалістична революція. І рука витязя — славної Комуністичної партії — високо свободу піднесла — всіх народів, всіх племен, що населяли царську Росію, а в тім числі й свободу грузинського народу.

І перлина руставелівська в висоті під сонцем ясною чистотою засяла, заграла. І стали поети братніх республік наслідувати їй, і стали поети запозичати й переносити ту ясну чистоту в свої літератури.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції заповідні скарби духу людського стали скарбами народними. Наприклад: Пушкін, що є найбільшим поетом російського народу, тепер придбав таку величезну аудиторію, якої ніколи ніде не знала людська історія. Геній Шевченка тепер став, завдяки натхненній роботі поетів Грузії, Азербайджану, Казахстану, джерелом безпосередньої поетичної насолоди й натхнення.

Не можу не відзначити тут прекрасної роботи грузинського поета Симона Чіковані, за редакцією якого виходять чудові переклади творів Шевченка. Така робота радянських поетів служить ще більшому зміцненню дружби наших народів, ще більшому усвідомленню того, що створено нашими народами в галузі культури, літератури, поезії.

Микола Бажан розпочав роботу над перекладом безсмертної поеми Шота Руставелі ще в 1929 році. Дев'ять років віддав він

роботі над перекладом «Вепхіс ткаосані». І коли напочатку в роботі його й були перерви, не від нього залежні, то останніх три роки він майже виключно працював над перекладом поеми Шота Руставелі. Це приклад, гідний наслідування. Бо, маючи цей переклад, маси народні на Україні зможуть тепер прилучитися до великої спадщини Шота Руставелі. А переклад Миколи Бажана, треба визнати, один із більш повних, точних і високохудожніх:

Починаймо ж величання, сльози ронячи криваві,
І берім слова вибо́рні, що велебній служать славі.

Слова вибо́рні, що достойній славі служать,— це одно із важливих правил руставелівської поетики. І правило це чудесно засвоїли собі радянські поети. Бо після Великої Жовтневої соціалістичної революції нам стали потрібні й слова особливі,— слова такі, які могли б відбити всю мудрість Конституції СРСР. І тут поети також дуже часто вдаються по допомогу до Руставелі.

Вірменський класик Ованес Туманян ще в 1919 році в своєму вірші «Поетам Грузії» з радістю відзначав:

Че, чі лерел медз Шотаї
Єркі дзене катокін,
У даравор цавн амегі
Чі хортакел ен хокін [1].

Про те ж саме говорить і молодий український поет Андрій Малишко:

Та не вмирає слово вікове.
Іде народ, і закипа робота,
І на устах його безсмертний Шота
У пісні, в славі, в помислах живе.

Так! Руставелі в пісні, в славі, в помислах живе народних. І його ім'я, поряд з іменами Пушкіна, Шевченка, Гете, Шекспіра, Горького, згадується у відомому листі трудящих Радянської Гру-

[1] Ні, не замовк палкий голос
Пісні великого Шота,
І вікові скорботи
Духу його не вгасили.

зії, як і в листі від трудящих Радянської Білорусії. Знаменно те, що пісні про вибори до Верховної Ради СРСР поети теж часто писали руставелівським шістнадцятискладовим «шаїрі»[41]. А це означає, що Руставелі пов'язаний з якнайширшими масами трудящих.

І коли поет XVII ст. цар Арчіл від імені Руставелі казав: «Моя книга прогриміла на всю Грузію», то сьогодні вже ми бачимо, що для Шота Руставелі мало однієї тільки Грузії. Книга Руставелі своєю мудрістю сповнила весь Радянський Союз, всю нашу Соціалістичну Батьківщину.

1937

ДЖАМБУЛ

Джамбул! Скільки в цьому імені гордості за народ! Джамбул! Скільки в цьому імені радості самого народу! Та радості цій довго доводилося прориватися — кам'янистими шляхами, гірськими стежечками,— доки нарешті вона не вийшла на ту вольну дорогу, по якій іде тепер з піснею мужній Джамбул.

Він народився і підростав ще в ту епоху, коли під похмурим небом минулого століття гірким словом своїм сміявся Гоголь. Він ріс і дозрівав саме в той час, коли в задусі казармених склепів царя-солдафона вогненними піснями плакав Шевченко. І хоч сам Джамбул, через причину життя свого, на гіркі пригоди багатого, і не міг прослідкувати за їх творами прекрасними, одначе він з ними мав щось спільне. Тому що в собі носив він: і сміх гоголівський гіркий, і плач шевченківський, протестуючий плач пророка. «Сімдесят літ я крізь сльози співав!» — ми чули, співець признається.

О Джамбул, мудрець народний, від землі невіддільний! Ти довго йшов до революції, ніким не помічений в літературі і майже непомітний, зате народом був відзначений відразу. Це він в руки дав тобі домбру[42]: іди співай, неси в народ сміх мій, гострий, як меч! Неси в народ плач вогнепальний! І ти співав, і води Араль-

ського моря в великім гніві закипали. І ти співав, і гори Казахстану луною відбивали далеко чутний, правдивий голос твій!

Джамбул! Він ще застав аж ті часи кріпосницької Росії, коли література сидьма сиділа в великосвітських салонах. Він ще застав аж ті дні далекі, коли аристократи-письменники згори вниз гордо поглядали на різночинців і семінаристів, а про письменників із народу — просто уже й говорити не доводиться! Кольцов в гостях у літераторів-аристократів на край стільця біля дверей, покашлюючи, сідав несміло. І тільки Бєлінський та ще деякі чесні пересаджували його вперед, на перші місця, до ліри Пушкіна ближче.

О Джамбул, довгодозріваючий, співець глибокий, терпеливий! В Казахстані салонів не було. Але, якби й були, навіщо вони, коли кожна юрта в степах казахстанських гостинно була ввесь день кругом тобі відкрита! І аристократи горді — для чого вони, коли стільки друзів до тебе йшло з народу — співців, акинів [43], ашугів [44]!

Хоч правда ж бо і те, що друзі твої, співці, акини, ашуги,— чи могли ж вони співати вільно, коли царі-людожери твій народ в безпросвітнім рабстві душили? Хижаки-поміщики, пани й багатії, все ще не бажаючи випускати із рук своїх дармову силу, шайтанами злобними злітались до царя, як до головного відьмака свого, на чорную раду: а чи не можна б, мовляв, знову повернути кріпацтво? — все вищали вони та все галасували. І тут Олександр Ульянов, брат Володимира Ілліча Леніна, вогнем у них кинув — разючим, громоподібним! — і погань мерзотна на всі боки розлетілась, від страху тимчасово порозбігалася, а потім знову почала гнусний зліт, з гиканням і свистом танцюючи в темряві на дикій верховині. Цей тупіт, і гикання, і свист тоді ж так геніально відобразив композитор Мусоргський у творі своєму «Ніч на Лисій горі». Ніч стояла на Русі, а ті, що не до кінця ще розкріпачені були, потрапивши у нову неволю узаконених земельних відробітків, з гірким болем товпилися біля парадних під'їздів і тільки мовчки ховали свій гнів, збираючи його в собі для нечуваного вибуху в майбутньому.

Та були все-таки співці, що не боялися обвинувачення кидати в очі владикам. О Джамбул, ти в юності своїй, навчившись від

мудреця Сюмбая говорити тільки правду, одним із перших виступав проти царів та баїв, хоч ці останні всякими хитрощами мерзотними та хотіли схилити тебе на свій бік. Були також і письменники, які сміливо закликали народ проти гнобителів до повстання. О Джамбул, ти в юності своїй міг тут же зустрічати Тараса Шевченка, який, бувши заслани́й жорстоким іродом-царем Миколою Палкіним, у вас же в Кос-Аралі піднімав народ на рішучі дії:

Ой виострю товариша,
Засуну в халяву
Та піду шукати правди
І тієї слави.

Кому-кому, а тобі, Джамбул, передусім були відомі всі болі і рани, всі нарікання народу. А Некрасов, іронізуючи над «волею» (в лапках), над реформою 61-го року, із глибини Росії теж закликаючим голосом запитував:

Как живешь ты на свободе?
Где ты?.. Эй, Иван!

Кому-кому, а тобі, Джамбул, ближчою за все була доля цього безвісного Івана. І вже тоді виношував ти у душі своїй гнівні слова проти лютих панів і багатіїв. І вже тоді некрасовським революційним словом проривався, раз у раз звертаючись до народних борців з викликом: «А де ж ви є? Відгукніться!»

І вони відгукнулися — то тут то там — пожежами в маєтках багатіїв і страйками, наганяючи жаху цареві і всій його чорній зграї, яка словами реакціонера Леонтьєва в другій половині XIX ст. цинічно заявила: «Росію треба підморозити». Так, царизм мобілізував тоді всі свої чорні сили: від цих морозів загинули кращі російські письменники — Гліб Успенський, Гаршин; вірменський — Налбандян; азербайджанський поет-революціонер Сабір; татарський — Габдулла Тукай; українські — Павло Грабовський, Архип Тесленко.

Цими ж морозами стільки заморожено навіки — російських народних співців, розповідачів билин, імпровізаторів Карелії,

Білорусії, Мордовії, Чувашії! Зійшов у могилу в розквіті сил своїх вірменський ашуг Дживані; помер у злиднях український кобзар Остап Вересай і багато інших. Та уже й тобі, Джамбул, загрожувала їхня доля, як і сам ти про себе повідаєш: «Я погасав, не в силі співати пісень». Але ти не здавався і все приберігав того коня, на якому хотів під'їхати до нових днів разом з батиром Амангельди, що загримів над ворогами, як грім. Цим конем була твоя стійкість і незламність. Цим конем була твоя революційна пісня, що запалювала народ на боротьбу, як це було в 1916 році під час повстання казахів.

Та ось прийшла Велика Жовтнева соціалістична революція. Вона скинула царя, вона принесла пригніченим волю, сповнила новим життям усю землю, а народи чуттям братерства і дружби з'єднала.

О, як ти зрадів, Джамбул, приходові революції! «Душа зачудована, більшовики прийшли здалеку». Ти одним був із перших, Джамбул, які з піснями зустріли, прославили волю. «З червоним прапором у руках іде попереду Ленін». Але прославити волю — це означало оспівати всі труди і дні нової героїчної людини. І ти, як Гесіод нашого часу, почав оспівувати громадянську війну, соціалістичне будівництво, героїзм, Червону Армію, дружбу народів.

«Сімдесят літ я крізь сльози співав»,— говорить Джамбул. «В степах Казахстану, доживаючи сто літ,— немовби між іншим, мимохідь каже Джамбул,— я сивий, мов сніг на хребтах Ала-Тау».

Та вдуматись тільки: сто літ! О, звичайно, так говорити може тільки велетень, який вимірює час століттями; велетень, який вміщує в собі і спів Фірдоусі, і епос про Манаса [45]; велетень, який попросту розмовляє з Руставелі, з Пушкіним, з Шевченком. І ми тут перед ним — просто як діти.

«О старість моя! — говорить далі Джамбул.— Навряд щоб тебе смерть могла злякати». Так міг говорити тільки Сократ. І тут ми перед Джамбулом — як гідні наслідувачі, як молоді, що ледве-ледве починають життя своє, учні його.

Але в той час, коли в Сократа дзвеніла, проте, неминучість кінця, у Джамбула кінець життя його все далі відсувається й далі.

Мотив молодості повернутої — о, як він часто зустрічається в літературі! Взяти хоч би «Фауста» [46]. Але в тім-то й різниця, що розв'язання цього мотиву у всіх нас, і зокрема у Джамбула, цілком інше, не подібне до традиційного. Бо Велика Жовтнева соціалістична революція, відкинувши і висміявши морочливу алхімію [47] минулих віків, просто собі взяла і для всіх зрозумілою мовою заговорила: раба — визволити! світ — переробити! життя — мусить бути щасливим! Ось звідки цей мотив у Джамбула.

О Джамбул, що благословляєш старість свою! Ти довго йшов до революції, ніким не помічений в літературі, непомітний. Зате тепер тебе так щедро відзначив народ. Олексій Максимович Горький пересадив тебе вперед, на перші місця в літературі, ближче до ліри Пушкіна. І ти тепер у нас — як патріарх народних поетів; як перший пропагандист і агітатор; як співець, що об'єднує всіх нас, поетів, завдяки якому інтернаціональна дружба народів зміцнюється ще більше:

Під ласкавим сонцем в дні щастя й свободи
Міняються піснями наші народи.

Та й не тільки піснями. Але й усім досвідом роботи, всіма багатствами, всіма досягненнями своїми.

І ми, що прибули із Радянської України на ювілей Джамбула, бачимо досягнення казахського народу, бачимо й радіємо. Як радіємо також і з молодості ювіляра-акина.

Предки Джамбула, батьки й діди його, тут же на вашій землі колись заходили в похідний намет до Тараса Шевченка і слухали пісень його. А тепер ми, нащадки Шевченка, приходимо до Джамбула і говоримо йому: «Благословен голос твій і уміння швидко відгукуватись на теми сьогоднішнього! Навчи ж і нас цього, виблискуючий, мов сніги Ала-Тау [48], Джамбул! Тим більше, що твоя мова, мова казахського народу, в деякім розумінні не чужа нам, а через історичну долю — навіть близька: адже ж Шевченко записував слова її, вирази й прислів'я, а потім все це переносив у свої твори в «Кобзар», у яких також відбився блиск верховин снігами вкритого Ала-Тау».

1938

ОВАНЕС ТУМАНЯН

Як високі гори Вірменії — такий же високий моральний образ Ованеса Туманяна. Як глибокі озера Вірменії — такі ж глибокі думи Ованеса Туманяна. Ще й ліси зелені, ще й трави пахучі додали свого запаху при визріванні чудового таланту незрівнянного Ованеса Туманяна. І талант його — так пахне він! — незапозиченим, своїм! І думи його — мов тії сосни на верхівлі. Природа — безперечно, вона приколисувала його ласкаво, як тая хвиля морська непомітно шліфувала. І Туманян захоплювався нею, як нестримний творець запальний. І Туманян, німіючи перед її красою, замислювавсь, як юний філософ. Але невірно думати, що сама лише природа — спокійна й байдужа — могла б позначити Туманяна своєю печаттю, з якою б йому легко було прийти до самосвідомості, легко і мислити, і образами думати.

«Відштовхування є перша форма самосвідомості»,— каже Карл Маркс. Отже, такими відштовхуваннями від голої природи для Туманяна, очевидно, могли бути тільки зустрічі з людиною, яка підкоряє, яка переробляє природу. Природа в творчості Туманяна — на почесному місці, це правда. Але ж людина — на місці ще вищому — упорядковуючому, організовуючому. І ця людина не боїться, а навпаки — шукає конфліктних стріч, зштовхувань і боротьби. В оповіданні Туманяна «Мій товариш Несо» розповідається, як Ованесові, який був тоді ще школярем, кріпко впало в око те, що «одні з нас — заможні, а другі — бідні». І от з цього саме часу й починається у Туманяна: відхилення від байдужого спокою природи; починається наближення до народного життя, всотування народних дум і прагнень; опанування земним світом, реальним; і головне — невтомна робота мислі над тим, що «одні з нас — заможні, а другі — бідні». Заможні й бідні, царі й раби, нероби і робітники весь час стикаються між собою в поезіях і оповіданнях Ованеса Туманяна. І це стикання, ця боротьба якраз і веде до створення світу нового, цілком відмітного від того, що був у попередників його. Коли Хачатур Абовян вкладав персти свої в рани Вірменії і на весь край гірко ридав, гірко і невтішно,— то Ованес Туманян у ранах вірменського бідаря побачив рани бідаря кожного народу — і полились тут «Стогони»

його на весь світ, що їх би прирівняв я до стогонів Шевченка і Некрасова. Тобто не просто стогони, а енергійні протести. Та й як його не протестувати? В 90-х роках минулого століття чорна сила світу, що простіше можна її назвати: англійська буржуазія,— в інтересах наповнення своєї кишені виточувала кров з колоніальних народів. Причому тут же нахабно запевняла всіх, що вона, мовляв, обороняє, захищає ці народи. Отже, англійська буржуазія підготувала ганебну вірменську різанину [49]. І підплила кров'ю Туреччина від вірменської крові! І почалась утеча вірменських трудящих, і почалось розсіяння вірмен по всьому світі! Але що жахливо: ті вірмени, що через потоки крові якось були добрались до Росії,— тут, у царстві Миколи Кривавого, зустріли презирство і насмішку. «Вірменія потрібна нам без вірмен»,— так заявив міністр закордонних справ князь Лобанов-Ростовський.

І, вкрай обурений таким безсоромним переслідуванням вірмен, поет свого народу — Ованес Туманян, під виглядом невинного вірша з таким же невинним заголовком «Перед картиною Айвазовського», кидає цій чорній силі грізне своє: досить різанини! годі знущання, і реготу, і крику. «Гей, стійте! Схаменітесь!»

З глибин, розпоротих, як рана,
На запит крику, реготам
Воздвиглись хвилі океана,
І буря бушувала там —

Без краю, без країв,
По всім окружаї!

Гей, стійте! — скрикнув голос лірний,
Не голос — з пензлем дідуган.
І мовчки, генію покірний,
Спинився океан.

На полотні творця
Бушує до кінця...

І дійсно. Кривавий океан, що розбушувався, немовби був і справді на деякий час притих і спинився. Але... тільки ж на деякий час. Бо у вирізуванні вірмен був зацікавлений не хто ін-

ший, як «християнська Англія». Вона, як я вже сказав, весь час робила вигляд, що нібито разом з іншими державами домагається від Туреччини припинення різанини. Але кров продовжувала литись, бо це ж було вигідно для лондонського Сіті.

Це ми говоримо про тих вірмен, що втекли з Туреччини. А як же, постає питання, жили вірмени місцеві, у Росії? А про це яскраво говорить оповідання Туманяна «Гікóр», написане якраз у ті ж роки. Бідний вірменин, не маючи за що й рук зачепити, віддав свого сина Гікора в науку до купця. А купець так почав видушувати та витискувати всі сили з Гікора, що той не витримав і помер. Скільки таких нещасних Гікорів помирало (не тільки малих, а й дорослих) перед натиском свого ж «рідного» торгового капіталу! І тут уже Ованес Туманян вирішив боротися проти царського свавілля і його приспівувачів цілком іншими засобами. Не стогонами, не протестами тільки, ні! — а висміюванням цих же самих царів, сатирою, бичуванням! Ованес Туманян стає тепер, як творець, далеко спокійнішим і мудрішим. «І весело сходжу на перевал»,— сам він признається в своєму вірші, написаному в 1909 році. О! Тепер він не пропустить уже жодного царя, жодного князька чи генерала. Тепер він ні найменшої вини не простить ні чужому капіталістові, ні своєму купчику і шахраєві. Це — справжній перевал у творчості Ованеса Туманяна! Бо він тепер уже відчуває в собі особливу силу — силу, яка допомагала боротися проти ворогів людства,— і Котляревському, і Гоголю, і Салтикову-Щедріну, і Шолом-Алейхему. Сила ця — сміх. І як майстерно володіє він своїм новим знаряддям! І як спокійно в саме серце ворогів вражає він! Ось мініатюрна казочка, в якій Туманян прирівнює царя до брехуна. І що цікаво, що в брехні оцій царя викриває звичайнісінький собі бідний селянин. А ось друга казка — «Краплина меду». Не знаю, чи відома була Туманянові прокламація, видана в Лондоні князем Вірменії Левом,— прокламація, яку наводить у своїй статті під заголовком «Англійське процвітання; страйки; східні справи» Карл Маркс [1]. Але ж у казці про краплину меду один з князів — цілком подібний до Лева, так само, як і Лев у своїй прокламації, облудно закликає вірмен

[1] Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. IX, с. 169.

до війни «в ім'я святої правди, честі». Так само, як і Лев, вигукує, що тільки під владою царів, мовляв, процвітає гуманність. А ось третя казка — «Цар і коробочник», в якій Ованес Туманян ясно говорить: «Поки існує шах і бранець, господар і раб,— не бути на землі ні правдивому слову, ані життю, ні любові». Ця річ силою своєю дорівнює «Прогулянкам по Риму» Стендаля, де «римські ремісники... дають здачі, коли їх б'ють». Так! Дають здачі лютому шахові і вірменські бідняки, незважаючи на те, що одного з них шах мечем зарубав. Давати здачі царям — от в чім сила Ованеса Туманяна, от в чім цінність його творчості.

А як він умів розмовляти з дітьми! Його поезії для дітей, його казки, оповідання — це справжні перли в світовій поезії! А як він умів заговорити голосом інтернаціональним! Його відоме звернення у віршах до грузинських поетів — це коштовний зразок розуміння необхідності братання народів.

Його численні переклади говорять за те, що він досконало знав, та й не тільки знав, а й любив і для свого народу роз'ясняв: і Шекспіра, і Байрона, і Гете; і Фірдоусі, і Руставелі, і Чавчавадзе; Шевченка, Пушкіна, Некрасова.

Шевченка полюбив він особливо. На його письмовому столі, як свідчить про це дочка його Нвард Туманян, завжди лежав «Кобзар», і він із нього переклав був вірша «Реве та стогне Дніпр широкий», якого й співав з усією родиною по-вірменському. Взагалі є деякі підстави гадати, що Ованес Туманян не один раз заглядав до української літератури.

Що ж до порівняння творів Ованеса Туманяна з творами українських письменників, то тут би я звернув увагу майбутніх дослідників на однакове звучання темою своєю і оркестровкою поеми «Ануш» і повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків».

Яка щаслива Вірменія, що породила істинного гуманіста, який щасливий народ, що виховав таке велике серце! І серце, і волю, і мисль. Ованес Туманян один із перших привітав Радянську владу. І сьогодні, в радянську епоху, наша влада ще вище підносить спадщину його. Хай знає весь світ, що ми без краю на культуру могутні і багаті! Хай зорі світової поезії дивляться в творчі води вірменського генія!

1939

ВІН ГОВОРИВ З НАРОДОМ ОДВЕРТО

Чим видатніший, чим глибший художник, тим більша у нього виникає потреба говорити з народом одверто. Ця одвертість, як звичайно, виливається в формі щоденників або ж сповіді. Причім в епохи, що клекотять народними повстаннями, в епохи наростаючих революцій традиційна, спокійна форма сповіді може мінятись на форму вибухаючу, дерзку́, антитрадиційну, а то й зовсім роздроблятись, шматками розпадатись кругом у всіх своїх — до найменшого! — творах. Форму вибухаючу і в деякім роді зашифровану форму сповіді ми зустрічаєм у Олександра Радищева, який гострим лезом правдивого слова різко полоснув по царях та дворянах в кінці вісімнадцятого століття. В його «Путешествии из Петербурга в Москву», а також в оді «Вольность» він, говорячи про народ, в той же самий час говорив про себе як про віщого провісника «блискучого дня» свободи. (Для більшої ясності треба сказати тут, що Радищев зі своїм революційним закликом повстати проти гніту звертався не безпосередньо до народу, а тільки до передових людей свого класу).

Дерзко́ю формою сповіді на початку двадцятого століття несподівано для багатьох заговорив з масами Володимир Маяковський. І це була страшна несподіванка, страшна для банкірів, царів і попів, страшна для збанкрутілих верховодів прогниваючої Європи. Я не про автобіографічність творів говорю тут, ні, а саме про потребу письменника завше бути готовим до звіту свого перед народом. І тому не випадково зіставив я Маяковського з Радищевим — у них, дійсно, дуже багато спільного: і ця вічна напруженість і недремність пророка; і ця звичка крокувати прямими дорогами життя, магістралями всесвіту; і ця спроможність прозирати вперед крізь туман сторіч; і цей слух тонкий, що чітко кроки майбутнього зачуває (у Радищева — «грядет зиждитель», у Маяковського — «в терновом венце революций грядет шестнадцатый год»); і, нарешті, цей голос, голос трибуна, який особливо високо звучить, коли він у вияві перед народом. Останнє в данім випадку мене більш за все цікавить.

Я бачив Маяковського три-чотири рази в житті. Перший раз пам'ятаю його, як він ішов у саду в Алупці ранком літнім. Море

його ждало! Але Маяковський, простуючи до моря, не переставав одверто спостерігати людей (одні випереджали його, інші йшли йому назустріч), і я з дружелюбних поворотів голови його, з розмахування рушником ясно бачив: чогось не вистачає Володимиру Володимировичу. Досить було б озватись до нього по імені і «тринадцятий апостол» сучасності охоче б зупинився, заговорив. Море голів круг себе звик він бачити, по-глибокому ходити перед людом, із масами зливатись. А курортником почувати себе Маяковському, напевно, було аж надто скучно.

Вдруге Маяковського я бачив у Харкові в театрі на виступі поета. І мене тоді дуже вразила та титанічна здатність мислити без спеціальної тиші кабінетної, мислити на очах у всіх. Творча одвертість його була воістину вражаюча. Вона базувалась на двох підвалинах: на тім, які саме струни перш усього треба зачіпати в душі народу, і на тім, яке звучання самого розкриття творчого буде слухачами усвідомлене якнайшвидше. Композиторові Генделю колись дорікали тим, що він, бачте, не захотів людям подавати насолоду тихими та солодкими звучаннями, а вигадав «новий сорт музики». Ось так само й Маяковський — призначення своєї поезії бачив не в подаванні якоїсь насолоди людям, а в тім, щоб якомога швидше розбудити маси до сприйняття майбутнього, яке на очах поета (я кажу за період його «Войны и мира») невпинно росло і наближалось.

Повертаючись до харківського виступу Маяковського, я хочу сказати, що виступ цей, незважаючи на його грімкотливі форми, такий, проте, був сердечний, ліричний і дохідливий, що я його сприйняв як творче розкривання, яке виходить із глибини душі, сприйняв як полум'яну сповідь поета.

Втрете я бачив Маяковського в Москві в 1929 році. Тоді виїздила до Москви численна делегація письменників та артистів Радянської України кількістю 50 чоловік. На одній із зустрічей письменників українських з письменниками російськими нас з ним познайомили. Не беру сміливості на себе на підставі короткої моєї зустрічі з ним, на підставі однієї-однісінької бесіди давати свою власну характеристику Маяковського. Скажу лише, що він аж ніяк не видався мені якимось колючим, чи що б то, ні тим більш зарозумілим або ж непідступним. Навпаки, в ньому було

багато лагідності й ніжності, але ця лагідність та ніжність були підпорядковані тому головному в душі поетовій, що ми його звемо цілеспрямованістю й цільністю. Адже ж мозок його, як і сам він, заявляв: «веселий та розумний будівничий».

На зустрічі письменників не обійшлось, звичайно, без нападок на Маяковського. Я кажу «звичайно» тому, що нападники на нього тоді були в моді. Володимир Володимирович скоса, через плече, спокійно слухав одного з російських письменників, який обвинувачував його у чімсь, і, коли той закінчив, він попрохав слова й почав свою одвітну промову. Це була глибока й благородна промова. Чи, може, Маяковський у ній про себе сказав щонебудь? Ні. Він говорив насамперед про те, який він зараз радий бачити й вітати в Москві літературу українську. Може, Маяковський почав у свою чергу нападати на того, хто обвинувачував його? Ні. Він говорив про те, що непогано було б іще тісніше з'єднатися українським письменникам з письменниками російськими. Недовго він говорив, але ж пристрасно і з переконливістю. І закінчив свій виступ такими ось словами, що я їх пам'ятаю точно: «Для антології української поезії я зобов'язуюсь в цім році із українських поетів перекласти десять аркушів і ніяк не менше!..» Не у одного тоді з нас, українських поетів, серце йокнуло. У мене воно просто-таки радісно затремтіло. Бо я любив і люблю Маяковського більше, аніж це деякі поверхові критики наші показати хотіли.

Наостанці хочу підкреслити: мене Маяковський хвилює сьогодні ще й тим, що саме ж він сказав у «Войне и мире» про колишню Західну Україну:

Вот,
приоткрыв помертвевшее око,
первая
приподымается Галиция.
В травы вкуталась ободранным боком.

Так, саме обідраним боком. В. І. Ленін у своїй статті «Про мир без анексій..», видрукуваній в 1916 році, ясно сказав: «Царизм, спираючись на поміщиків та буржуазію, повів війська

грабувати й поневолювати Галичину... Царизм, а після царизму австрійський цісар, після Австрії польська шляхта — ось хто обдирав боки у нещасної Галичини. (До речі, п'ятий рядок із наведеного мною уривка з вірша як звучанням своїм, так і окремими словами дуже близький до української мови, якою так цікавився Маяковський). Не раз колишня Західна Україна проти тиранів повставала, не раз кривавим потом умивалась, поки не прийшов на допомогу Союз Радянських Республік і його Червона Армія. «Приподымается Галиция» — це пророцьке передчуття таке ж вірне, як і передчуття Радищева щодо всієї Росії й повалення царя у ній:

Меч остр, я зрю, везде сверкает...

Меч гострий, збройне повстання проти тиранів принесло народам свободу. Цю свободу могутнім голосом своїм оспівав одним із перших Маяковський. А як би я хотів іще, щоб провісник свободи та хоча б одним оком глянув зараз на той зріст і добробут, на той розквіт культури, який за братньою допомогою російського народу зразу ж почався після визволення України від панського гніту, і особливо на зріст добробуту в сонячні дні нашої епохи!..

Як би я хотів, щоб жив зараз з нами Маяковський!

1940

СВЯТЕ ІМ'Я

(Петефі)

...Він знав, він передчував, що може впасти в жорстокім бою. Але ця думка його не спиняла.

Де впадем — зросте травиця,
Внуки будуть там молиться,
Наші імена спом'януть,
І вони святими стануть [2].

В. І. Ленін. Твори, т. 22, с. 123.

[2] Тут і далі (крім строфи «Устань, вітчизно...», перекладеної С. Тельнюком) переклад П. Тичини.

Не десятки, а сотні статей, розвідок, окремих праць і художніх творів написано угорськими історіками, фольклористами, письменниками про тих героїв, що виборювали в 1848 році свободу угорському народові. І, зокрема, написано також про Петефі. Ім'я його, як святе, згадують зараз робітники, селяни й інтелігенція Угорщини.

Багато хто із угорських письменників (як сучасних, так і померлих) діяльність Петефі брали і беруть як тему для свого роману, вірша чи поеми. Ось кілька прикладів цьому. Іллеш Дюла написав твір під назвою «Петефі» і дістав за нього в 1948 році премію імені Лайоша Кошута, великого борця за угорську свободу 1848 року. Антал Гідаш в своєму романі «Пан Фіцек» третьому розділу дає назву «Вулиця генерала Бема», того польського революціонера-генерала, у якого Петефі в час наступу реакції на революцію був ад'ютантом. Мате Залка дуже любив Петефі і часто згадував його у своїх творах.

Так же само люблять Петефі, пишуть про нього і теплим словом згадують народи нашої багатонаціональної Вітчизни. Усі ми пам'ятаємо, як 15 березня минулого року Маршал Радянського Союзу Климент Єфремович Ворошилов на урочистому засіданні угорського парламенту вітав угорський народ з нагоди сторіччя угорської революції 1848 року. З якою теплотою згадував він ім'я Шандора Петефі! Які прекрасні місця він цитував із творів Петефі!

Устань, вітчизно, щоби знову
Вінець твій славою заграв,—
Ой славу ж ту німецький чобіт,
Важенний чобіт потоптав...

«В угорського народу, в його історичних судьбах,— сказав тоді товариш Ворошилов,— багато спільного з народами Радянського Союзу... *Слід зауважити, що значну частину українського народу гнобили ті ж габсбурги, які душили угорський народ*»[1].

Отже, насамперед по спільній боротьбі проти німецьких та

---

[1] Курсив П. Тичини.

інших загарбників народу українському близький народ угорський і його геніальний син Петефі.

Нам і досі невідоме було місце, де поховано прах співця свободи угорського народу. Та де б він не впав на полі бою — для нас одне важливо: Петефі ми завжди будемо згадувати як рідного, свого.

Де впадем — зросте травиця,
Внуки будуть там молиться,
Наші імена спом'януть,
І вони святими стануть.

На Україні ще задовго до революції письменники українські з любов'ю перекладали твори Петефі. І як це знаменно, що до перекладу творів Петефі узявся такий наш визначний поет-революціонер, як Павло Грабовський.

А зараз для українських радянських письменників Петефі є одним із найулюбленіших поетів. Крім виданих уже українською мовою творів Петефі, все нові й нові з'являються переклади із нього — письменники наші розробляють біографію угорського поета-революціонера, пишуть статті про нього. І тут, в числі інших українських поетів, треба відзначити, немало попрацював над творами Петефі Леонід Первомайський.

Небагато прожив на світі Петефі — 26 років з місяцями, але все життя його було сповнене тривоги за долю свого народу. Причому тривогу цю завжди він перетворював у дію, і перетворював зразу ж, негайно. «Я створений, мов смерч, що здіймається під час вихору хвилі до неба!» — казав про себе Петефі.

І справді, скрізь він — як смерч, як буря.

Петефі у своїй творчості майже не знає півтонів. Він у своїх положеннях — конкретний, чіткий, реальний. Тому-то й поетична мова його така швидка, мов блискавка,— швидка й категорична.

Встань, мадьяр! Вітчизна кличе!

Або:

Прокляття всім, хто відстає!..
Бий на гвалт! Я сам схоплю вірьовку,

щоб всі дзвони разом задзвонили!..
На бій! Умрем героями, угорці!

Петефі на кожному місці відчував свій великий обов'язок перед народом — обов'язок поета-будителя.

Націє, Вітчизно, мій народе!
Швидко, разом приготуйсь до бою!

Народ для Петефі — це все. «Народ — моя релігія»,— казав він. Звідси в нього і його погляд на призначення поета, а саме, бути поетом-воїном.

Беру і я теж участь в битві.
Я — командир, а мій загін —
Мої це вірші...

А на поезію він дивиться, як на храм, куди має право увійти і той, хто в лаптях, і той, хто босий, тобто народ.

«Якщо народ,— казав Петефі,— буде панувати в поезії, він наблизиться й до панування в політиці, а в цьому — завдання віку».

Шандор Петефі, як ніхто інший, добре розумів завдання свого віку — підвести народ до революції. І коли грянула революція 1848 року, всі сили його таланту високо схопилися в творчім полум'ї. А цее полум'я вихоплювало із його прекрасної душі, яка бажала угорському народові якомога швидше скинути з держави старе лахміття монархічного ладу. «Ось уже багато років,— записує Петефі в своєму щоденнику 17 березня 1848 року,— як моїм єдиним читанням, ранньою й вечірньою молитвою, хлібом насущним стала історія французьких революцій, цее нове євангеліє світу, в якому другий спаситель людства ізрікає свої глаголи». А місяцем пізніше він ще чіткіше в своєму щоденнику говорить: «...Нам потрібна цілком нова одежа, щоб ми з честю могли вступити до ладу націй, куди нас не зачислили». Петефі закликав усі свободолюбні народи об'єднатися в братерському союзі.

Все більш різким і категоричним у своїх творах стає Петефі до зрадників і ворогів народу:

Коли корчуєш ліс — щоб корінь не жалів.

На шибеницю королів!

Силу цього вірша можна дорівнювати в українській поезії хіба тільки до сили вірша Тараса Шевченка «Царі», який теж є прямим відгуком на революційні події в Європі 1848 року. І подібно до того, як зрадники українського народу, царські лизоблюди й монархісти, ніяк не могли простити Шевченку його писань проти царів, так і Шандору Петефі — жодного словечка, скерованого проти королів, запроданців і гнилозубих лібералів, не хотіли пробачити чорні зграї угорських реакціонерів. Вони, де тільки могли, переслідували й цькували поета. Чорні круки вже почали й над революцією вгорі кружляти, щоб раптом впасти вниз і розклювати діло Кошута, Петефі й Таньчича. Упав поет. Угорську революцію було придушено. Але ніякі чорні сили не змогли придушити ту революційну пристрасть угорських революціонерів 1848 року, про яку (пристрасть) писали Маркс і Енгельс, що вона була протиставлена боягузівській контрреволюційній ярості. А революційною пристрастю великою ж мірою володів Шандор Петефі. І за життя його йому було важливо лише одне: дійти своєї мети, а смерть... що смерть!

Де впадем — зросте травиця,
Внуки будуть там молиться,
Наші імена спом'януть,
І вони святими стануть.

1949

ІВАН ВАЗОВ

9 липня 1950 року минуло сто років від дня народження великого болгарського письменника Івана Вазова. Урочисто відзначено було цей ювілейний день на батьківщині письменника, в Болгарії, та в інших країнах народної демократії. Особливо тепло згадали Вазова у нас, по всіх республіках Радянського Союзу, і зокрема на Україні, де жив колись болгарський класик і писав найкращі свої художні твори.

Іван Вазов заслужив таку любов до себе тим, що він був полум'яним патріотом своєї батьківщини, що він увесь час боровся за визволення свого народу з-під турецького гніту, постійно обстоював дружбу слов'янських народів і був гарячим прихильником болгаро-російського зближення. Із усіх довгих років життя свого (1850—1921) Іван Вазов більш як п'ятдесят років присвятив літературі. Багатогранною була його творча діяльність. Він написав понад двадцять збірок поезій, чотирнадцять п'єс, кілька романів та повістей, багато оповідань, статей і записів подорожніх. Всі ці писання Івана Вазова ледве могли уміститися у першому повному виданні творів його, хоча й складалось це видання із двадцяти восьми томів.

Широко відомі читачеві поетичні твори болгарського класика, особливо такі, як «Епопея забутих», «Свобода чи смерть», «Росія», «Бій настав», «Здрастуйте, братушки!», «Слов'янський звук», «Прийдіть і погляньте»... Широко відомі також його повісті та оповідання «Знедолені», «Болгарка», «Шуми, Маріцо!», «Зустріч у горах», «Дід Йоцо дивиться», «Золота гора» та інші. Але чи не найбільшою популярністю у читачів користується роман «Під ігом». Роман цей Іван Вазов написав в Одесі в роках 1887—1888, коли він, рятуючись від переслідувань болгарських германофілів, що прийшли тоді до влади, змушений був емігрувати до Росії.

Роман «Під ігом» відкриває собою нову епоху в історії болгарської літератури. Ніхто-бо ще з болгарських письменників до Івана Вазова не розгортав перед читачем такого широкого творчого полотна, на якому з високою майстерністю було б передано боротьбу рідного народу проти турецьких гнобителів та їхніх спільників чорбаджіїв — багатіїв болгарських. Іван Вазов у цьому романі яскравими барвами змалював життя болгар в останні дні рабства, відтворив революційний запал Квітневого повстання 1876 року [50]. Сам він, будучи членом таємного революційного комітету, брав активну участь у підготовці повстання. «Багато які з епізодів роману,— каже він,— є плодами моїх особистих спогадів та спостережень. Більша частина дійових осіб — це справжні жителі Сопота, виведені під іншими або переінакшеними іменами». Хочемо тут підкреслити, що в образі революціонера Бойчо Огнянова Іван Вазов у романі своєму вивів народного болгарського

героя, революціонера-професіонала Василя Левського, з яким письменник був знайомий особисто.

Безстрашні герої Квітневого повстання величезне справили враження на Івана Вазова, і він присвятив подвигам їх велику частину своїх поетичних творів, як у першому збірнику «Прапор і гусла» (1876), так і в другому «Печалі Болгарії» (1877). Але образи героїв революційних подій невідступно продовжували стояти перед очима письменника й далі, владно вимагаючи від нього втілення їх у життя художнє не частково, в поезіях лише, а всією повнотою — широко, епічно. Це вдалось йому здійснити лише в Одесі, і, можливо, саме тому, що для нього там, як для емігранта, особлива була склалась обстановка. З одного боку, він в Одесі переживав невимовний сум розлуки зі своєю матір'ю, яка залишилась у Софії, сум розлуки зі своїм народом, з батьківщиною, а з другого боку, великої зазнав гіркоти самотності. Річ у тім, що спочатку Івану Вазову життя одеське видалось змістовним і навіть чарівним (його радо зустріли болгарські емігранти, російські слов'янофіли [51], а студенти-болгари навіть на його честь дали банкет), але ж усе це скоро набридло йому. Деякий час самотність гризе його душу, і він не знає, де від неї подітись. «Про що мені співати? — запитує він сам себе в вірші „Муза в жалобі". — Де джерело пісень? В душі моїй лише уламки та плісень...» Усім серцем прагнучи допомогти чимсь своїй батьківщині, він по-синівному звертається до неї ніжно: ну це ж правда, що ти не відкидаєш мене, не презираєш,— навпаки, ти знов мені обійми розкриєш, але — сама ж ти під ігом («На вигнанні»). І тут Вазов раптом немовби прокидається від сну. Він уже знає, де джерела його пісень, він відчуває в собі потребу діяти активно,— і то зараз же,— діяти практично: батьківщина ж у ярмі! І от письменник у великім збудженні говорить сам до себе: «Як це? Хіба вже немає в грудях моїх сил, щоб чесно до діла рук своїх прикласти? Що, хіба розум не ясніє на чолі моїм? Чи кров не закипає у мені? Чи, може, життя моє вже стало непотрібним для того, щоб добро комусь зробити? Справді, хіба не в силі я духом своїм підбадьорити когось в біді? — викликати зорю пробудження у совісті, що вже заснула там, на батьківщині?» («На вигнанні»). В тривожнім напруженні Іван Вазов наслухає, що ж діється

в Болгарії? І ось весь час вчувається йому: мільйони шабель зловісно дзвякають! Кров звідти тече і весь світ залити хоче... («Новий рік»). І, відчувши в собі незвичайний приплив сили, енергії та бажання діяти, відчувши ясно в своїй свідомості ідею нового свого твору, він «однієї ночі» починає писати роман «Під ігом».

Цей душевний стан Івана Вазова і його настрої перед розпочатком роману ми легко можемо відтворити, коли простежимо всі ті поезії його, які він написав ув Одесі. Під більшістю їх стоїть дата — 1888 рік, під деякими ж дат немає зовсім. Але оскільки настрій у цих поезіях нерівний, нетвердий і самозаперечливий, сміливо можемо вважати, що їх було написано раніше, а саме в році 1887.

Із спогадів Івана Вазова нам відомо, як саме він давав назву своєму роману. «Я мав не одну,— пише він,— а десять назв (в тім числі й „Кривава заграва"). Якось в Одесі я виписав їх усі на аркушик паперу і запропонував моїм друзям вибрати, яка їм сподобається. Усім найбільш до вподоби припала перша з них: „Під ігом" Я й зупинився на ній, підкорившись плебісцитові». Ми можемо тут додати, що назва роману давно вже у Івана Вазова носилась в голові, і він не раз її повторював у своїх писаннях, як-от, наприклад, і в передмові до свого першого збірника «Прапор і гусла» 1876 року: «Я оспівав тяжкі страждання нашого народу під жорстоким ігом...»

Через весь роман «Під ігом», в якому понад сто героїв, проходить сюжетна лінія кохання народної вчительки Ради до ватажка революційного руху Бойчо Огнянова. Події в романі розвиваються в рідному для Івана Вазова місті Сопоті, назву якому тут дає він Бяла Черква. В романі оспівано героїзм одважних синів болгарського народу, нещадну боротьбу проти чорбаджіїв і зрадників батьківщини. Хороша, барвиста і водночас проста мова Івана Вазова зробила приступним його роман для найширших кіл читачів. Змалювання характерів людей та аналіз подій життя, безперечно, йдуть у болгарського класика від традицій російського критичного реалізму.

Роман Івана Вазова після його опублікування (1889—1890) дістав схвальні відзиви критиків і відразу був перекладений на інші мови. Віднині письменник болгарський стає відомим далеко

й поза межами своєї батьківщини. Особливо популярним Вазов став у Росії, прогресивних письменників якої дуже любив він і наслідував їх.

Коли в 1889 році Іван Вазов повернувся до Болгарії, він побачив, що там народові так само тяжко живеться, як жилось і раніше: на престолі сидів німецький ставленик Фердінанд. І письменник сміливо таврує його в своїх оповіданнях, критикує всіх його приспішників, цих, як саркастично каже він, «нових героїв дня», які ногами потоптали правду й справедливість, знищили всі права людини. Багато в цей час зазнав Іван Вазов нападок від буржуазної критики, яка картала його за демократизм, за реалістичні засоби письма його, за відкидання ним письменників-декадентів, за ненависть до космополітів. Але письменник продовжує протестувати й далі проти насильства та сваволі.

Разом з цим повинні ми сказати, що в творчості Івана Вазова іноді були вагання, а то навіть і помилки окремі. Він, наприклад, не розумів історичної ролі робітничого класу. В деяких творах своїх він застигав на облюбованому ним ідеалі якоїсь «патріархальної демократії» і цим, зрозуміло, одвертав читачів від соціальної боротьби. Ясно звідси нам і те, чого він відійшов від тем сучасних і кинувся до тем історичного минулого Болгарії саме в той час, як на бій проти капіталістичного світу виходив пролетаріат.

Незважаючи, однак, на помилки Івана Вазова, творчість його велику відіграла роль у справі подальшого розвитку болгарської літератури.

В 1912 році, коли спалахнула Балканська війна [52], голос Івана Вазова загримів з новою силою як голос поета-патріота. Іван Вазов твердо вірив, що народ болгарський не загине, а вийде на свою широку путь, на путь свободи. Останній збірник його так і зветься: «Не загине».

Високу оцінку творчості Вазова, і зокрема його роману «Під ігом», дав орган ЦК Болгарської Комуністичної партії «Работническо дело» [53]: «В широкій рамці своєї розповіді поет багатосторонньо малює болгарське життя: насильство, беззаконня, здирство. Єдиний вихід із тяжкого стану народ знаходить в революції» («Работническо дело», 1946, № 217). Так само високо ставить

творчість Івана Вазова О. М. Горький. Родоначальник соціалістичної літератури, оцінюючи новий історичний стан Болгарії після скинення з себе п'ятивікового іга, говорить: «Болгарія повернулась до життя індивідуальністю яскравою, повною творчих сил і швидко зайняла своє гідне її місце в сім'ї культурних націй». Ясно, що в цих словах О. М. Горького звучить також похвала Івану Вазову за його роман «Під ігом». Прихильні відзиви ми читаємо також у Тодора Павлова, М. С. Державіна, Олександра Фадєєва, а також у Людмила Стоянова, який називає роман Вазова твором «великого ідейно-виховного значення, і то не тільки для Болгарії».

Зараз в новій Болгарії, визволеній за допомогою радянського народу з лабетів фашизму, спадщину Івана Вазова свято бережуть, як ту зіницю ока. І вільний люд країни народної демократії, керований Комуністичною партією Болгарії, у боротьбі проти зрадників народу весь час користується силою гніву Івана Вазова, як і його вчителя — несхибного революціонера Христо Ботева.

1950

ЯНКА КУПАЛА

Він палко любив свій народ, якому всі сили віддавав, усі помисли свої, і народ дав йому право говорити від його імені. З самих юних років Янка Купала був на непосильній, підневільній роботі, але ніколи він не схилявся перед панами. Та хіба міг би він міняти себе на догоду царям, поміщикам, експлуататорам? У своїх діях він керувався лише правдою і справедливістю, і правда життя навчила його складати гнівні пісні. Ввібравши в себе усну народну творчість, продовжуючи в білоруській літературі благородні традиції боротьби за визволення від соціального й національного гніту, він сприйняв у свою творчу душу передові традиції російської революційно-демократичної літератури: Некрасова любив він найбільше, а також українського поета революціонера-демократа Шевченка. І збагатився він, і зміцнів. А коли почув голос Буревісника [54], він сміливим голосом, незважаючи на насмішки царських сатрапів, які не визнавали білоруського на-

роду, гордо перед усім світом заявив: «А хто там іде, а хто там іде, яка то громада велика гуде? — Білоруси!..— А чого ж, чого захотілось їм, їм, погордженим, їм, сліпим, глухим? — Людьми звatись!»

І царські сатрапи ще суворіше насупили брови. Але знайшов Янку Купалу Максим Горький. Радісно повторивши слова поета: «А чого ж, чого захотілося їм? — Людьми звatись!»,— він ласкаво обійшовся з ним, обняв за плечі і посадив з собою поряд...

Олексій Максимович Горький в творчості Янки Купали, так само як і в творчості Якуба Коласа, велику відчув силу. Він білоруських поетів ставив і іншим письменникам за приклад. В 1910 році Олексій Максимович писав про це Михайлу Коцюбинському. Силу дало Янці Купалі саме життя. За його словами, сюжети для своїх поем і драм здебільшого він брав або зі справжніх випадків життя, або з казок, легенд, пісень. А в статті своїй 1913 року «Чому плачуть наші пісні?», в статті, що є нищівною відповіддю на мерзенні «поради» буржуазного націоналіста поетам-демократам не торкатися тем дійсності, Янка Купала говорив: «Хіба могли вони (поети.— *П. Т.*) в перших своїх словах оспівати тільки красу своєї вітчизни, не глянувши спершу на реальний побут її синів?» Як це подібне до того, що сказав поет-революціонер Радищев на початку свого відомого твору «Подорож із Петербурга до Москви»: «Я глянув навколо себе — душу мені опекло лихо людське».

Творчість Янки Купали на повну силу розквітла тільки після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Янка Купала, усвідомлюючи ту обставину, що «не може письменник обійтися старим досвідом», частіше став відвідувати заводи й колгоспи. Особливо багато дала йому поїздка в колгосп імені БВО [55]. Результатом його поїздки була нова поема «Над рікою Оресою»... У одному із червневих номерів за 1952 рік газети «Звязда» [56], в нарисі «На землі відродженій», розповідається про те, яким невпізнанним стало зараз життя на колишній Мар'їнській трясовині. Радянські люди перетворили цей колись сумовитий куточок Полісся на квітучий

сад. І гримить тепер там слава про безстрашних комуністів, про героїв праці, і славлять радянські люди рідну Комуністичну партію.

Славна Комуністична партія допомогла Янці Купалі, як і Якубу Коласу, піднестися на таку висоту, на яку не піднімався ще жоден білоруський письменник. З такої висоти далеко видно кругом на весь навколишній світ. На такій величезній висоті у Янки Купали більш гострим став творчий зір і більш тонким слух; і стали дії його більш швидкими — відповідно до грандіозних просторів Соціалістичної Вітчизни. Так, йому чути було, як від підніжжя Ельбрусу пісня Сулеймана Стальського луною прилітала до нього в Білорусь і сідала йому на руки. Джамбула звик називати він «сусідом-акином», пісні якого також прилітали до нього через ліси, поля і гори. Піднявшись на весь свій зріст, Янка Купала радісно обмінювався своїм творчим досвідом з Олексієм Толстим, Фадєєвим, Ісаковським в Москві, з Людасом Гіра в Литві, з Ісаакяном у Вірменії... Перебуваючи в 1939 році в Єревані на святкуванні 1000-ліття вірменського епосу «Давид Сасунський» [57], Янка Купала пильно стежив за тим, що відбувалося тоді в Західній Білорусії, у володіннях панської Польщі.

Він написав у Єревані близько двох десятків віршів, у яких славить Радянську Армію, що визволила Західну Білорусію з панської неволі.

Немає більш почесного дару,— говорить Янка Купала в одному з своїх віршів,— «як з цілим народом вести розмову, серця мільйонів підслухать удар!» Янка Купала — полум'яний патріот і співець дружби народів. Його творчість увійшла до золотого фонду культури країни соціалізму.

Ми з Янкою Купалою стрічалися не так уже й часто — в Москві, Києві, Єревані, Тбілісі, Мінську,— а мені здається, ніби я цілу вічність жив разом з ним і ніколи не розлучався. Так багато

яскравого і дорогого залишилося в душі моїй від знайомства з старшим моїм співбратом по перу. Ми з Янкою Купалою не про все поговорить устигли при наших зустрічах, а мені здається, що нам буквально все було відкрите один про одного і що всі питання життя перед нами пройшли уже при повному нашому обопільному обговоренні. Так умів він розкривати себе друзям і в свою чергу уважно їх слухати. В дружніх розмовах своїх Янка Купала тримав себе невимушено, просто. Примружено іскрилися його добрі очі, і він, скидаючи пальцем нагорілий попіл з цигарки, таке вмів влучне слівце народне підкинути в розмову, що співбесідник не міг не розсміятися. Якась лірична теплота йшла від його слів. Але разом з тим в словах його була і різка, нещадна прямота, особливо коли це стосувалося ворогів Радянського Союзу,— жорстока прямота висловлювань. О! У висловлюваннях своїх він зразу перетворювався; слова його звучали невблаганно, твердо, з ненавистю. І співбесідник уже відчував, що перед ним не просто лірик, а поет-трибун.

Таким я бачив його і на спільних виступах наших в багатолюдних залах. Таким всі ми знали його в час Великої Вітчизняної війни.

На фронті і в тилу були відомі його бойові заклики, спрямовані проти гітлерівських людоїдів: «Якщо ворог зірве яблуко, що доспіло в нашому саду, воно вибухне в його руках гранатою. Якщо він зіжне жменю нашого важкого колосу, зерно вилетить і поразить його свинцевим дощем!..»

Нам, радянським українцям, Купала дорогий не менш, ніж білорусам. Він був дійсним членом Академії наук Української РСР [58].

Янка Купала стежив за досягненнями українського радянського народу. Він знав історію України, український фольклор, літературу. Сам, як один з творців білоруської народної мови, він до тонкощів відчував українську мову, перекладав на рідну мову твори Тараса Шевченка, якого любив протягом всього свого життя.

Я пам'ятаю, як обурювався Янка Купала, коли українські буржуазні націоналісти зробили були вилазку проти Тараса Шевченка,— як він палко разом з нами протестував тоді!

Українські радянські поети з любов'ю перекладали на українську мову твори Янки Купали, які неодноразово виходили окре-

мими виданнями. Тепер у Києві ми видали нову збірку віршів Янки Купали в нових перекладах наших поетів. До цієї збірки ми включили і п'єси «Павлинка» та «Зруйноване гніздо». Твори Купали вивчаються в школах нашої республіки.

Українські композитори кладуть твори Янки Купали на музику, і скрізь звучить у нас і в концертних залах, і по радіо пісня на його слова.

Велике значення поета Янки Купали у справі зміцнення дружби народів СРСР на чолі з великим народом російським. Безсмертний Купала — навіки!

1952

ТРОЯНДОВИЙ КВІТНИК ПОЕЗІЇ

(Сааді)

Сьогодні по всьому Радянському Союзу, за велінням сердець трудящих, а також за рішенням Всесвітньої Ради Миру, відзначаємо 700-річну дату від дня виходу в світ твору великого перського поета Сааді Ширазького під назвою «Гулістан», або ж по-нашому «Рожевий сад», а ще вірніш — «Трояндовий квітник».

Повне ім'я Сааді — Абу-Абдаллах Мушріфаддін ібн Муслі-хаддін Сааді Шіразі.

Жив і творив Сааді у XIII ст., коли на батьківщину поета напали дикі орди монголів і довго її топтали та виснажували. Монгольське лихоліття (напад Чінгісхана та його наступників) багато принесло лиха та горя народові перському. Вітчизняні багатства зразу ж було загарбниками розграбовано. Економіка притухла і не мала вже після того сили далі розвиватися. Цілковите спустошення наскрізь пройшло науку, літературу, мистецтво. В шумовинні кривавого розгулу на поверхню вигулькнули зрадники, всілякі перекинчики, кар'єристи. Щоб вислужитись перед ворогами, вони доноси чинили на невгодних їм людей, і цим ще більш страшну створювали в країні атмосферу.

Особливо трудно прийшлось тим творцям культури, мистецтво яких пов'язано із словом, тобто письменникам, співцям, поетам.

Деякі з них одверто протестували проти іноземних заброд, але зразу тут же були покарані на горло. Отже, протестуючі почали вдаватися після цього до інших методів боротьби: вони постійно стали міняти своє місцеперебування. Але з народом ніколи не розминались, а, навпаки, весь час були із ним: кожного разу все з новими людьми, кожного разу на новому місці.

На такий шлях ступив і Сааді. Він убрався в одежу убогого мусульманського монаха (дервіша) і пішки почав мандрувати від міста до міста чи то села, від однієї країни до другої. Де тільки не бував Сааді! І в Сірії, і в Марокко, і в Індії, і поблизу Атлантичного океану.

А мандруючи, весь час прислухався, що саме говорить народ про загарбників; які склав він на них частівки сміхотворні чи пісеньки; які гострі слівця та летючі убивчі приповістки пустив між люди. [...]

Зрозуміло нам, що Сааді не лише записував викривальні баєчки та пісеньки, а ще й сам їх складав, надаючи їм відповідну просту, але довершену форму. Сааді не раз в них гостро картав шахів і багатіїв та їх підлих приспішників.

Коли ж до Сааді почали підкрадатися старі літа, він із своїх мандрівок поспішив повернутися додому. Тут поет на підставі того, що записував, склав поему «Бустан» (тобто «Баштанний садок»), а після того іще збірник притч та новел — «Гулістан».

Незважаючи на те, що на творах Сааді помітна деяка двоїстість (бо він же одночасно і протестував проти насильства, і разом з тим навчав людей бути терпеливими та кроткими),— все-таки ці, тільки що зазначені мною, твори його швидко стали популярними в народі.

А популярними вони стали через те, що, по-перше, написані вони народною, простою мовою, а по-друге, через те, що втілені в тонку, по-мистецьки витончену, прекрасну форму. В Ірані і зараз їх читають залюбки.

Вся спадщина Сааді, що належить перському народові, є також спадщиною і народу таджицького. Це пояснюється етнічними, мовними, культурними взаємовідносинами, які існували в той час поміж цими двома народами.

1957

НА СВІТ ДИВИВСЬ ВІН ОКОМ ЧИСТИМ

(Рудакі)

Сьогодні у нас вечір, присвячений 1100-річчю від дня народження основоположника таджицької літератури Абульгасана Рудакі, або ж, вірніше, Абу Абдулло Рудакі.

Геніальний поет, поет-гуманіст, гордість таджицького народу,— поет, прозваний «Адамом поетів» та «Гомером X віку»,— який він сьогодні близький нам і рідний! Який багатий на визначення характеристик трудящим, на визначення характеристик також і шахам, емірам і деспотам царям! Ось одне з цих визначень:

Мудрий прагне всім добра і миру;
Дурень гострить для війни сокиру [1].

Давно були написані ці два рядочки, а вони ж звучать, як сьогодні написані. За мир боротись закликають, за єднання народів світу.

Багато написав Рудакі! Багато в його поезії перлів, самоцвітів.

...Він ріс і творив разом з народом...

Виступав на захист народних прав, за майнову рівність, а тим самим і проти ісламу...

Правителі за це осліпили поета...

Урочисті засідання, конференції та вечори, присвячені Абу Абдулло Рудакі, проходять зараз по всьому Радянському Союзу.

Пройшли вже вони в Москві та в деяких містах братніх республік.

Особливої урочистості й піднесення набрало святкування 1100-річного ювілею Рудакі в Таджикистані, столиці республіки Сталінабаді [2] (народився ж Рудакі в Пенджикентському районі цієї області).

---

[1] Тут і далі поезії Рудакі подаються в перекладах П. Тичини.

[2] Тепер Душанбе.

Можна собі тільки уявити, товариші,— бо сам я там не був,— якого розмаху, якого звучання, якої радості набрало там святкування ювілею Рудакі, коли скажу вам, що в Сталінабад на цеє свято прибула така кількість гостей, якої ще ніколи не бачили таджики! [...]

Одинадцять віків перевернулось, одинадцять віків з того часу, як жив і творив поет,— а його в наш атомний вік, *мов живого,* зібралися стрічати творці з різних країн від різних народів світу. А це тому, що сам Рудакі життя своє чесно прожив, *правдивим* голосом співав, це тому, що не боявся казати правду в вічі тим, хто в раба хотів повернути народ, тим, хто збагачувався за рахунок непосильної кривавої праці підневільних.

Тож і зараз багатомільйонні народи Радянського Союзу, а за ними також і інші за рубежем, весь час повторюють лаконічний, але чудесний заповіт Рудакі, писаний ним до народу од щирого серця:

На світ дивись ти оком чистим:
Служить старому — не пора!
Весь світ — це ж море. Хочеш плисти?
Тож корабель будуй з добра.

Нам, письменникам, треба вивчати твори Рудакі. Незважаючи на те, що ці його твори давно були писані, в них єсть багато хорошого, на якому нам не завадило б і повчитися. І насамперед чистоту душевну переймати в Рудакі треба. Відданість справі народу.

Святкування ювілею Рудакі перетворилось у могутню демонстрацію торжества культури таджицького народу. Та це ж торжество і всієї радянської культури!

Іноземні гості, що побули на святкуванні, іще раз мали можливість побачити і пересвідчитись, як уміє шанувати радянський народ пам'ять культурних діячів нашого минулого, як уміє він берегти дорогоцінну спадщину свою! Комуністична партія навчає нас з такою великою любов'ю ставитись до духовних багатств нашого минулого.

Та й справді, товариші, велика — та просто скажу,— *разюча* існує відмінність, *різниця* між ставленням до надбань культури,

й зокрема до спадщини [великих письменників], у *нас* в Радянському Союзі, і між ставленням до неї у капіталістичних країнах.

Ніколи в *Америці* не діждеться справжнього пошанування (я вже не кажу любові) Уолт Уїтмен. Бо він же, бач, колись (конкретно в 1881 році) звертався з дружнім посланням до «великих народів Росії» (це його вислів: *«великих народів»*).

Завше в *Англії* намагаються применшити значення Байрона, який не раз протестував проти реакційних законів уряду, законів, спрямованих на фактичне закріплення трудящих в капіталістичне рабство.

А про нелюбов англійських колонізаторів до шотландського національного поета Роберта Бернса нема чого вже й говорити.

А хіба цінують зараз Вагнера *у Західній Німеччині?* Фашисти, присвоївши [свого часу] його собі, [і зараз] безсоромно калічать та пристосовують його творчість до своїх брудних планів, скерованих на знищення людей...

У нас же, в Києві, поставлено в опері його «Лоенгрін». Ставитимуть «Лоенгрін» і в Ленінграді.

Генріха Гейне теж недолюблюють [у Західній Німеччині]...

Італія. Леонардо да Вінчі. Йому й досі не можуть пробачити фашисти те, що він кидав у лице феодалам обвинувачення за визискування бідних («каліками» прозвав феодалів він), і за те, що відвертався од пап та взагалі від усіх сутан...

Французькі чорні сили! — що вони зробили з Барбюсом після його смерті?

А *в Туреччині* — хто вбив прогресивного письменника Сабахаттіна Алі?

А *в Бельгії* — щодо Верхарна! Так само, як і щодо *народної творчості,* як фламандської, так і валлонської,— вона у них не в пошані, та ще особливо зараз, коли туди проникли американські смаки...

Чудесний приклад того, як підтримує Радянський уряд народну творчість, показав у Бельгії наш Державний український народний хор Григорія Верьовки. (Хор золоту медаль одержав). Це ж наш Радянський уряд добре подбав про те, щоб і український хор на всесвітню виставку послати.

Так! Величезними кроками наша багатонаціональна країна

йде вперед, по шляху до комунізму. Братні народи — народи Радянського Союзу — не дадуть і краплині загинути із того, що створено нашими попередниками. Та ось хоча б узяти один тільки *цей* рік,— скільки тут прикладів ми знайдемо *бережного ставлення* до наших попередників, зокрема в літературі й мистецтві!

Відкрито пам'ятник поетові-сатирику Сабіру в Баку.

Відкрито пам'ятник класикові татарської літератури Габдуллі Тукаю.

В Азербайджані — підготовка до 400-річ[ного] ювілею Мехмеда Фізулі.

В Туркменії — підготовка до 225-річчя від дня народження Махтумкулі.

А в цей час США, граючи роль світового жандарма, давить і душить все передове, живе, прогресивне в усіх тих країнах і Сході й Заході, куди зовсім ніхто його з військовими базами не просив і не кликав...

Що йому там треба? Загарбати чужі землі? Підкорити собі народи?

Правильно сказав Рудакі:

Мудрий прагне всім добра і миру;
Дурень гострить для війни сокиру.

Нехай же агресор не втішається з того, що порозставляв він, мов той павук, по всіх усюдах свої військові бази. Хай не втішається він з крові, яка була пролита з його наказу у Лівані і в інших місцях. Хай як вгодно похваляється і проти нас... Дружба народів Рад[янського] Союзу непохитна. І ми цю дружбу ще більше будемо зміцняти...

1958

ЧИСТИЙ І ЧЕСНИЙ

(Якуб Колас)

Я щасливий, що знав Якуба Коласа (Костянтина Михайловича Міцкевича). Образ його завжди живе зі мною, в моїй душі. Та ні, не просто живе, а в міру плину незвичайно швидкого нашого часу він все більше й більше виростає переді мною як образ поета, педагога, вченого, гуманіста, громадського й політичного діяча, революційного борця за свободу. «Шлях партії,— заявив Якуб Колас,— то мій шлях, і з цього шляху я не зійду довіку».

Якуба Коласа, як і Янку Купалу, я щирим серцем полюбив ще від першого мого знайомства з ними. Обидва вони одразу ж близькими й рідними стали мені — і саме чим? Якою рисою свого душевного укладу?

Те, що скажу я про одного, характерне буде й для другого.

В житті своєму Якуб Колас був простий і звичайний. Він не любив нарочитості ні в підкреслюванні слів, ані в зайвій жестикуляції. Та водночас завжди був сміливий і дерзновенний.

Адже він сильно не мирився з царським самодержавством. Адже він — після відбуття свого тюремного ув'язнення — ще більшу активність виявив у боротьбі з прислужниками царизму, поміщиками, капіталістами. Боровся він не лише за себе, а й за визволення пригнобленого народу — як білоруського, так і інших народів тодішньої Росії. Від імені цих всіх народів і передусім від імені убогого сіромашного білоруського народу Якуб Колас 1906 року сміливо жбурнув у самісіньке лице катам свій виклик безстрашний:

Слухайте ж, катюги!
Бійтесь, сіромахи!
Гніву в серці — море,
Море в нас відваги...[1]

В цих та подібних до них [рядках] бачимо вплив революційної, гнівної поезії Тараса Шевченка, яка крушить усе. Ми, вкраїнці, вчуваємо в собі особливу дяку класикам білоруської літера-

[1] Подається в перекладі С. Адамчука.

тури Якубу Коласу та Янці Купалі за те, що вони ще в дореволюційну страхітливу добу перекладали творіння Тараса Шевченка на білоруську мову й що завдяки їхнім перекладам «Кобзар» українського генія став улюбленою, настільною книгою трудящих Білорусії.

З великою любов'ю ставився Якуб Колас до російських письменників і зокрема до Пушкіна. «Якби не було Пушкіна,— казав він,— то не було б, напевне, й моїх поем „Нова земля" та „Рибалчина хата"». У цьому зізнанні — велика чистота й чесність письменника, бо Якуб Колас тут не лише визнає прямий на нього вплив поезії Пушкіна, а ще й узаконює самого себе духовним сином російського генія.

Високо підняв Якуба Коласа й Янку Купалу своєю щедрою підтримкою Максим Горький. Багато було спільного в життєписах названих мною трьох письменників: і голодування, і переслідувань від жандармів, і блукань, і в'язниць. Але Максим Горький, як мені видається, поклав свої дружні руки на плечі Янки Купали та Якуба Коласа ще й тому, що знав, що був він упевнений: революційні співці долі білоруського народу безпремінно передадуть свою силу творчу також і письменницькій молоді Білорусії.

Так, Максим Горький не помилився. Вся та літературна молодь, що почала юрмитися в дверях білоруської радянської літератури вже по смерті двох поетів-класиків Янки Купали й Якуба Коласа, в переважній більшості своїй продовжувала й продовжує їхні традиції. Не в буквальному, звісно, відтворенні форм у їх звучанні слів треба розуміти це продовження традицій, а, найголовніше, у правдивому зображенні нашого багатющого радянського життя...

...Чував я про Якуба Коласа давно ще, коли вчився в Чернігові. Ми з Василем Елланом діставали книжки білоруських письменників. А по-справжньому став дізнаватися про нього це вже тільки в мої студентські літа, в м. Києві, на початку 1914 року. За рекомендацією Миколи Вороного відомий статистик та громадський діяч Олександр Русов влаштував мене завідувачем редакції українського художньо-педагогічного часопису «Світло» [59]. Маленька була кімнатка редакційна, де я жив і працював. Часопис наш виходив один раз на місяць, а тому я мав можливість

розподіляти свій час: і для роботи в редакції, і для відвідин лекцій у вищій школі. Маленька, повторюю, кімнатка редакційна була, але ж які скарби вона в собі вміщувала! В порядку обміну з часописом «Світло» надходили до редакції часописи й газети — українські та російські, білоруські, а також і окремі видання — і навіть нотні — на рецензування. І от там я в редакції з газети «Наша нива» [60], так само як і з окремих книжок, багато про що довідувався. Про Якуба Коласа, наприклад...

...Я безмежно радий, що довелося мені ще за життя Костянтина Михайловича редагувати збірку його творів у перекладі на українську мову. Я дуже близько взнав його під час Антифашистського конгресу, скликаного Анрі Барбюсом 1935 року в Парижі. Чимало там говорили ми з ним на тему зміцнення дружби народів Радянського Союзу. Радісно стрічалися ми з ним на сесіях Верховної Ради СРСР у Москві, на мітингах в оборону миру, а також при зустрічах у Мінську й Києві.

...І от — 1956 року він раптом од нас пішов.

Та чи може це означати, що Якуб Колас пішов од нас зовсім, назавше? Вічна зміна життя і постійне оновлення матерії у всесвіті перечить цьому...

Сильний духом був Якуб Колас — сильний, мудрий і прекрасний. Хай же успадкують тепер усю міць, усю мудрість і красу його творчої душі молоді письменники всіх республік та областей нашої неосяжної Батьківщини. Хай живуть і розвиваються наші сили молодії...

1959—1960(?)

А. П. ЧЕХОВ

(Уривок)

Коли жив у нас на Україні Чехов, він широко розплющеними очима на нашу природу задивився; в той же час тонким слухом своїм сприйняв нечувану йому до того пісню; а серцем — народ України полюбив, народ, що породив таких великих синів, як Хмельницький і Шевченко.

Ми завжди підносили і підносимо Чехова як великого російського письменника і щирого друга українського народу. Досліджуючи творчість наших письменників — Лесі Українки, Коцюбинського, Васильченка,— вивчаючи мистецьку майстерність Заньковецької, Садовського, Саксаганського, ми бачимо: скільки разів вони поглядали на Чехова, пишучи твори, скільки разів думкою своєю зверталися до нього як в додержанні реальності й правдивості, так і в додержанні народності!

Антон Павлович Чехов увійшов у мою свідомість навесні 1902 року, коли я, малим іще, співав у Троїцькому хорі м. Чернігова. При гуртожитку хлопчиків-співаків жив тоді наш вихователь — семінарист Микола Ілліч Подвойський. У свята він завжди водив нас на Бóлдину гору, де й читав нам твори Чехова. Пам'ятаю й досі: яким здоровим сміхом ми сміялись, коли на моріжку, під дубами тінястими, читав нам Микола Ілліч оповідання «Лошадиная фамилия»! А як сміявся й сам Подвойський... З того часу образ Чехова-письменника залишився в моїй свідомості невідривним від весняного дня, зеленої трави і шуму-сміху дубів крислатих...

1960

СИН НЕСКОРИМОЇ ІНДІЇ

(Рабіндранат Тагор)

На заклик Всесвітньої Ради Миру урочисто відзначаємо сьогодні 100-річчя від дня народження Рабіндраната Тагора, великого сина індійського народу (народився в 1861, а помер у 1941 році).

В багатющій натурі Тагора щасливо поєдналися таланти письменника, мислителя й громадського діяча. Виявлення цих трьох талантів проходило в нього нерозривно, в єдиному зв'язку. Бо єдиною ж була і підоснова всієї діяльності гуманіста, просвітителя, борця за мир і дружбу народів, а саме: любов до рідного народу.

Ще з самого початку своєї діяльності Рабіндранат Тагор гірку

мав можливість спостерігати, яке ж то тяжке було пробудження індійського народу! Яким трудним був шлях його національного визволення! Ізверху ж, над людом трудящим,— над селянами Бенгалії, де поет народився, над ремісниками і середнім шаром інтелігенції,— сидів розжирілий англійський імперіалізм і, визискуючи, безжально душив усіх.

«Як це можливо? — криком кричала юна душа Рабіндраната.— Як це сталося? Адже в Індії багато і землі, і сонця; адже в Індії й сади є, ниви і річки; та й сам народ же трудолюбний, а все ж... Який би щедрий не зібрав ти урожай, а люди однаково голодні бродять, без хліба, у одчаю... Е, ні! Не тільки в одчаю. Ось нема ж, здається, і одного такого року, в якому не було масових заворушень та повстань. А з повстаннями Англія ж щоразу розправлялась тільки одним — розстрілами».

І зрозумів він, яке це страшне лихо — економічна залежність країни! Метод кривавих розправ Англія запровадила в Індії зразу ж після найбільшого національного повстання сипаїв 1857 року. Про це Рабіндранат чув... від самих людей. І закипіло в душі 17-річного поета обурення, і виросло в душі його непереможне бажання: разом вийти з народом проти гнобителів, допомогти йому стати вільним і ні від кого не залежним.

Індію ще здавна в світі прозивали країною чудес. Рабіндранат Тагор добре знав, що в Індії дійсно вистачає всього. Але — питається — для кого? Тільки для загарбників? Індія повинна перетворитися в країну справжніх чудес у світі, а із цих чудес найперше — це свобода людини, свобода вільного труда, поважання людини! А поки що, думав поет, над Індією тінь. Вічна тінь. Як не одна, то друга.

Справді. З 50-х років минулого століття затінила Індію Англія. А з часу одержання Індією статусу домініону затінила її Америка. Вторгнення англійського та американського капіталу в Індію з боку панівної буржуазії прикривалося брехливою метою: просвітити індійців, дати хід її нібито застиглій історії. У своїй брехні західноєвропейська буржуазія опиралася на давнішні реакційні погляди буржуазних істориків — Нібура й Ранке, які твердили, що історія народів Сходу, і зокрема Індії, нерухома і що її треба оживити впливом культури Заходу. Такі ж самі погляди — тільки

ще в більш розв'язній формі — повторяв у своїх писаннях і апологет британського імперіалізму Редьярд Кіплінг...

У цей же час Рабіндранат Тагор, якому ясно було видно, що Захід морально загнивається, усі свої сили віддає на викривання західних і своїх експлуататорів. Це яскраво відбито було в його романах: «Загибель», «Гора», «Дім і мир» та ін. У цих своїх творах Рабіндранат Тагор довів світові, що Схід не потребує перебування в брудних пелюшках Заходу і що Схід і Захід можуть-таки зблизитись.

Зблизити Схід і Захід судилося самому Рабіндранату Тагору. Із чого це можна бачити? По-перше, Тагор велику дав можливість своїм землякам-бенгальцям прилучитися до світової, отже, й європейської, культури, або, як сказав Джавахарлал Неру, «примусив свій народ задуматись над більш широкими проблемами». По-друге, сам же Рабіндранат, ставши першим письменником Індії, став водночас тим рушієм культури, без якого вже й Захід аж ніяк не міг обходитись.

Твори Рабіндраната Тагора давно вже були відомі трудящим нашої Батьківщини (ще до Жовтневої революції вони вийшли в світ у російських перекладах). Після того ж, як великий співець Індії приїздив до Москви в 1930 році, ми ще більше взнали їх і просто-таки гаряче полюбили.

Багато різних діячів і письменників інших країн світу приїздило до нас у Радянський Союз. І як неоднаково вони поводились у нас! І от приїхав до Москви Рабіндранат Тагор. Небагато й побув, але чудовий настрій лишив він у нас після свого візиту. Якась м'якість дружелюбна була в його поводженні, скромність і в той же час дух молодості. Чи хоч трохи похоже це було на те, як поводився Герберт Уеллс у 1920 році? Ой, ні! Уеллсові ж Росія ввижалася у млі, Уеллс у особі Володимира Ілліча побачив тільки фантаста, та й усе. А ось послухайте, якими радісними словами в «Листах про Росію» Рабіндранат Тагор висловлює своє захоплення радянською системою освіти, питанням виховання дітей, розкріпачення жінки, розвитком художньої літератури, розв'язанням національного питання і особливо розвитком сільського господарства, а також про трактор і, зокрема, чи не заважає колективізація збереженню сім'ї. Про колгосп давав йому відо-

мості колгоспник з України. Цікавий запис Рабіндраната Тагора є про те, що за бюджетом 1928 року Української Республіці на освіту відпущено 403 мільйони карбованців.

Дружба поміж Радянським Союзом та Індією з кожним днем все більш і більш зміцнюється та поглиблюється. Закладено дружні зв'язки і між письменниками й митцями України та письменниками й митцями Індії. Багато хто вже їздив з нас до чудесної країни Рабіндраната Тагора. Сьогодні вони виступлять із своїми враженнями. Тагор був щирим другом Радянського Союзу!

Під час свого візиту до Індії Голова Ради Міністрів СРСР у місті Пуні штату Бомбей у присутності численних індійських друзів посадив дерево дружби. Нехай же росте наше дерево дружби — незламної дружби поміж народами Радянського Союзу й Індії, нехай воно вічно підноситься вгору й зеленіє!

1961

НЕРУШИМА БРАТЕРСЬКА ДРУЖБА

Нема більшої радості, як стежити за розвитком безкорисливої дружби нашої з народами усього табору соціалізму, і зокрема народом болгарським — чи то в галузі економіки, науки й техніки, а чи в галузі літератури та мистецтва.

Великих висот набрала в Радянському Союзі взаємодія поміж літературами — болгарською з одного боку та російською й українською — з другого.

Взаємодія — це не просто запозичення, а глибинне, пильне вглядання в творчість твого брата; взаємодія — це водночас і захоплення, і взаємозбагачення.

Щасливі наші народи. Вони ж бо, незважаючи ні на які урагани в віках, ні на які ворожі підступи, щоб нас роз'єднати, лишилися вірні один одному, лишилися незламні своєю тісно скутою, неущербною дружбою навіки!

Нам би слід частіше думкою літати в ту глибину століть, коли ще була Київська Русь — колиска трьох східнослов'янських народів: російського, українського й білоруського. Адже це ще тоді...

Та ні, вже краще розказати так, як у переказах збереглося... Тож і приступили раз до князя кияни, діди старі, діди кремезні, у плечах дужії, розумом глибоко допитливі.— Ти скажи нам, князю,— староруською мовою всі разом запитали,— а як же треба буде діяти далі?..— Зіп'явшись на ціпки, вони дивились із-під брів своїх покошланих на князя і відповіді ждали... Та князь, поглядаючи згори на Дніпро, щось строго розмірковував, а потім сам до себе промовив: — Прийдеться ще почекати трохи. Не інакше...— Ну от,— продовжували кремезні кияни,— ми вже й ідолів своїх поскидали на землю,— повір: усе зробили з свого боку... Та тільки ж...— Тут другий дід старий продовжив: — Ти обіцяв навчити нас (а третій дід аж головою мотнув: — Та чого там нас! Хай хоч дітей...),— я ж і кажу: навчить дітей по книгах розбирать... ой, як же воно зветься...— Князь (радісно підказуючи): — Букви розбирати, букви! А для цього треба ж спочатку... Та ось давайте я вам роз'ясню. Ой діди ж ви мої, порадники дорогії! Порадники і в щасті і в горі. Тож слухайте...— І діди ще ближче напівколом князя обступили... Та раптом ізнизу від Дніпра почулись поклики: — Ідуть уже! Ідуть!..— І ось ураз заповнилась гора уся новоприбулими гостями, і нашими воїнами в шоломах, і тими киянами та киянками, що гостей супроводили аж від Дніпра сюди на гору... І після привітного слова князя стали говорити гості. Настала тиша тут. Але ж тиша якась особлива. Радісна. Жива. Не мертва. Та й як же не радіти, коли те, що говорять гості, на добру половину зрозуміти можна!.. І князь, піднісши руку вгору, до всіх сказав: — Немало останнім часом побувало в нас гостей. Гостей ми тих приймали, шанували. Але ж поїхали вони — і нам уже до них байдуже. Бо мова їх була для нас незрозуміла. А зараз... чи ви помітили, кияни славні, як у мові новоприбулих гостей із Болгарії багато однакових коренів, а то й окремих слів, похожих на наші?..— І всі кияни загомоніли схвально. І повели гостей в хороми князя. Першими з-поміж киян запросили туди й дідів. Неповороткі вони, та зате розумом допитливі. Нового у житті намірилися ждать. Тому ж на землю й ідолів один по одному поскидали...

Давно вже зникли у віках і хороми ті, й самі князі, і гості з різних країн світу,— але ж не зникли, але ж живуть і по сьогодні спільні корені у мовах наших, мовах невмирущих слов'янських.

Іще тут хочеться згадати, як у році 1657 Богдан Хмельницький провадив з болгарином П. Парчевичем переговори, щоб разом виступити проти турків.

Дехто може мені заперечити: а навіщо ж говорити про минуле, коли стаття ця присвячена с у ч а с н і й болгарській літературі? Що ж, відверто я скажу: дружба народів — це не булочка, яку можна ножиком покраяти на окремі шматочки (себто в даному випадку — покраяти історію дружби).

З точки зору сьогоднішнього дня, давні періоди зародження нашої дружби, про які я тут згадав, були для нас немовби ще дитинством нашим. Але ж те, що промовляло до тебе в дитинстві, те, що над колискою тобі по-рідному співало й щебетало, ніколи потім уже не забувається і в дозрілому віці твоєму. П'ятсот років у тяжкій турецькій неволі поневірявся народ болгарський! А мова ж його не піддалась примусовому потуреченню. Вона, вбираючи в себе щонайкраще із мов наших народів і першим чином із мови російської, в своєму розвитку піднеслась до високого рівня краси звучання й сили поміж усіма мовами слов'янськими. За свідченням Христо Кабакчієва, Володимир Ілліч Ленін в 20-х роках мав намір вивчати болгарську мову. Горді цим не тільки болгари, а й ми, східні слов'яни.

Нам частіше б слід думкою одвідувати той час, коли точилась російсько-турецька війна 1877—1878 років. Яка причина того, що російська армія й болгарські ополченці остаточно перемогли на Шипці ворога заклятого? Ну ясно яка: правильна організованість військових сил і керування ними з боку таких досвідчених генералів, як Гурко, Скобелєв, Столєтов. Але ж іще є одна з найбільших і найважливіших передпосилок успіху в перемозі — це обопільна тісна дружба наших народів. Нема, здається, жодної людини в Болгарії, яка б не пам'ятала про Шипку [61] як про символ вічної дружби південних слов'ян із слов'янами східними. З такого запевнення і починає свій вірш «Від Шипки до Москви» перший болгарський пролетарський поет Димитр Полянов:

Ми Шипкинської епопеї
не позабудемо повік:
живий Столєтов! Ось землею

біжить, співає разом з нею
Балкана чистого потік.

Там сполченці під горою
спинили ворога полки,
шість днів чекали в громі бою
від росіянина-героя
підмоги дружньої руки.

(Переклад *В. Швеця*).

Нехай пробачать мені мої читачі, коли я прямо увірвусь тут із зверненням до своїх товаришів, співгромадян.

— Любі друзі мої, українці й росіяни, чи й навпаки, росіяни й українці! Частіше, прошу вас, згадуйте Одесу з бурхливим Чорним морем, і Миколаїв, Ізмаїл, Херсон... По цих містах росли і зріли ті письменники болгарські, які в другій половині XIX віку, будучи в серці революційним вогнем осяяні, піднесли рідне письменство на незвичайну височінь поміж всіма літературами світу! Вогню червонокрилого для своєї творчості запозичили вони і в Пушкіна, Бєлінського, Чернишевського, Некрасова, і в Марка Вовчка й Тараса Шевченка. Дружба між українським і болгарським народами — це постійне взаємозбагачення. Радісно нам завжди повторяти, що Христо Ботев, цей воістину велетень революційного діяння, революційної поезії й думки, в юнацькі роки свої вчився, ріс і мужнів на Україні. Ми ніколи не забуваємо Любена Каравелова, який з такою вогнистою пристрастю підхопив у своїх перекладах Прометеїв протест поезії Тараса Шевченка проти закоренілих ворогів єднання слов'янських народів. А Іванові Вазову, який мусив тікати з Болгарії в Росію від переслідувань чорних властей та зрадників вітчизни, тільки в Одесі вдалося повнотою продумати й написати найбільший свій твір про Квітневе повстання 1876 року — роман «Під ігом». Вчився в Одесі Добрі Чинтулов, а також художники Н. Павлович та С. Доспевський. Іще до перелічених мною на початку цього абзаца міст я хочу включити й славні традиціями дружби народів міста наші Київ та Харків. У першому вчилися Васил Друмев, автор відомої повісті «Нещасна родина», а також М. Дринов, що пізніше ви-

кладав історію слов'ян у Харківському університеті. В 1888 році Іван Вазов був присутнім у Києві на великому слов'янському святі 900-річчя хрещення Русі. Він був захоплений від Києва та від привітливих киян.

Багато сприяли розповсюдженню болгарської культури в Києві, Харкові, Львові, б. Катеринославі (тепер Дніпропетровську) великі сини українського народу — Микола Лисенко, Іван Франко, що і зустрічався з П. Тодоровим та академіком С. Романським, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська. А Павло Грабовський і на холодному Сибіру, в найтяжчих умовах заслання, знаходив час, щоб перекладати твори болгарських поетів. Ця улюблена праця завше огрівала серце його. Особливо багато зробила для зближення літератур — болгарської та української — безстрашна по боротьбі з царизмом Леся Українка, яка, живучи довший час то в Софії, на квартирі свого дядька Мих. Драгоманова, то в с. Владая на горі Вітоші, мала широку можливість познайомитись з передовими людьми тамтешнього суспільства, вивчати болгарську мову і звичаї. Леся Українка, за мотивами болгарської народної поезії, написала свою поему «Віла-посестра» [62]. Зміцненню братерських зв'язків поміж нашими народами, безперечно, прислужилось іще й те, що й ленінська «Искра» [63] приходила на Україну (в Одесу) через споріднену, здавна знайому нам Болгарію.

Ідея дружби народів — яка вона могутня, широка, предивно неосяжна! Ідея дружби народів аж ніяк не любить бути скромненьким струмочком, який, дзюркочучи десь там на дні у рівчаку, боїться, щоб на нього із верби та сухенький листочок не впав, боїться, щоб жук-рогач не перепинив йому дороги... О ні! Ідея дружби народів не така: сміливо любить вона діяти — по всіх напрямках життя, усі його галузі наскрізь проймати. Сад у розумного садівника завжди наземно переплетений трубами з водою. [...]

Дружба між болгарським і українським народами зміцнялась ще й на шляхах боротьби за мир у всьому світі. Так, наприклад, у 1935 році на Міжнародному антифашистському конгресі за мир у Парижі (Анрі Барбюс скликáв конгрес) українська делегація в складі Івана Микитенка, Олександра Корнійчука, Петра Панча й автора цих рядків разом діяла з делегацією болгарською, яку очолював Людмил Стоянов. А часто щонайближчими один до

одного ставали письменники братніх народів Радянського Союзу з письменниками болгарськими саме під час всесоюзного або ж і всесвітнього святкування ювілейних дат Пушкіна, Некрасова, Гоголя, Шевченка. Я хочу навести тут кілька куплетів із вірша молодого болгарського поета Цветана Спасова, який в 1939 році (рік відзначення 125-річчя від дня народження Тараса Шевченка) приїздив до Києва. Тоді ж і вірш цей народився у нього.

Із гучномовців спів луна, це молодь України
Про щастя днів ясних співа.
Неначе із віків ця пісня соколина
В крові слов'янській швидко ожива.

Не бачу їх облич, але я добре знаю,
Що в їх очах найкращі почуття.
Я молодість братів рядками прославляю,
Взірцем мені відважне їх життя.

Я певен, що вони мені за все рідніші.
У спогадах я серед них живу.
Й здається тут мені, що береги зійшлися,
Від Бургаса до Києва пливу.

(Переклад *М. Литвина*).

Як це чудово сказано у молодого болгарського поета Цветана Спасова: немовби береги зійшлися! Авжеж. Коли дружби почуття у тебе в серці, то ти вже не задумуєшся над тим, чи це далеко від Болгарії Україна, а чи близько. А просто сідаєш на корабель дружби — і вже говориш і радісно співаєш: «Від Бургаса до Києва пливу!»

Цветану Спасову не довелось дожити до наших світлих часів: німецько-фашистські загарбники розстріляли його в 1944 році, як і багатьох інших безстрашних захисників свободи болгарського народу. І те, в що твердо вірив молодий поет,—

І пройде час, і світлий ранок буде
Для всіх трудящих на моїй землі...—

уже справдилося: в сьогоднішній Болгарії зараз не тільки світлий ранок, а сонячний, ясний день. Перший секретар ЦК БКП Тодор

Живков з високої трибуни XXII з'їзду КПРС заявив: «Для нас, болгар, ясно як білий день, що основою наших успіхів у будівництві соціалізму й комунізму є нерушима братерська дружба болгарського народу з народами Радянського Союзу, всебічна допомога, яку нам подає радянський народ, невичерпний досвід КПРС і Радянської держави в будівництві соціалізму й комунізму».

Нам же усім треба завжди рядом стояти один з одним, разом відстоювати завойовану самим народом свободу, відстоювати ленінські норми партійного життя і не дозволяти ревізіоністам зводити наклеп на наше святая святих — вчення марксизму-ленінізму.

1962

ВІН ВИВОДИВ ДУМКУ НА ОРБІТУ ВИСОКУ

(Микола Асєєв)

За ним сумую.
Глибоко.
Болісно.

Микола Миколайович Асєєв для мене був одним з найближчих товаришів та друзів.

У нас з ним — два корені різних: він з Курщини, з Чернігівщини я. Та в житті наше коріння зрослося настільки міцно, що ми вже не могли себе мислити один без другого.

Дружбі нашій початок дуже давній — стрічалися ми і в Харкові, Києві, і в Москві. Майже кожний мій приїзд до Москви не обходився без того, щоби я не навідав його, не побалакавши. Я любив слухати його (він же невіддільний від Маяковського!), любив прямі судження його про шляхи нашої літератури радянської. Мене він часто вражав знанням літератур інших національностей нашої Батьківщини, і зокрема літератури української...

Вражав чистотою й моральністю...

Навіщо й кому потрібна поезія?

Не можна запрягти поезію тільки в утилітарного воза.

«Поезія починається там, де є тенденція»,— казав Маяковський. «Справжня поезія починається тільки там,— каже сам М. М. Асєєв,— де є неупереджена тенденція».

...Були у нього ясні тони, влучне розташування барв...

Це в ньому мені дуже подобалося...

Та й як інакше: адже він невіддільний од Маяковського.

Я любив слухати його.

Особливо, по-маяковському, любив і сперечатися, але сперечатися, ясна річ, не про основне, а про робочі речі.

Любив живопис, музику, скульптуру...

«Лад» Миколи Асєєва — [тут він] найбільш сміливий, переконаний майстер художнього слова.

І так скрізь. Наприклад, взяти його останню статтю про Герцена в «Огоньке»... Або ж — «Безсонні поезії»:

Щоб увись
почуттям летіти,—
своє серце на мисль наструнч
і виводь її на орбіту
гордокрилістю
двох співзвуч...

У своїх судженнях він ніколи не вдавався до півтонів, заплутаних ходів думки, тим паче до яких-небудь згладжувань чи ж підтушовувань.

Особливо багато приділяв він уваги творчій молоді. Не окриком поправляв її Микола Миколайович, а доброю порадою, дружньою підказкою. Та він поправляв не лише молодих поетів, а й співців старшого покоління. Всі ми пам'ятаємо, як під час XX з'їзду партії він у своїй поезії «Юні літа пригадаймо свої» гудив тих творців, які не бажали вчитися в життя:

Що ж нам —
од світу замкнутись тепер?!
Що ж нам —
в окреме забратись купе

---

[1] Тут і далі вірші М. Асєєва подаються в перекладі С. Тельнюка.

Чи на літак —
у кабінку заліз,
Всівсь — і з віконечка глипай униз?!

Ніколи він не бігав за славою...
Так, Микола Асєєв — це був поет з могутнім голосом...
Я глибоко сумую за ним, болісно...

1963

КОНГРЕС ОБОРОНИ КУЛЬТУРИ

Барбюса гнівне слово — гострий спис,
з конгресу пущений,— упав, попав
у саме серце ворога! Удав,
перекрутившися, не здох: підніс
він знов оскалене — і знов прийшлося
гатить, мостить його по голові,
аж поки по прим'ятій по траві
вже крові там не полилося...
Радість
стріламі!
Оплески, мов крилами...
Ще й оркестри, що піднесли
мідно-пругий крик,
срібний
крик!

О, крик понад Парижем! Францію,
Європу всю він сколихнув: то ж ми,
що з'їхались з усіх країн, громи
шпурляли в проклятую ту змію,
яка об'їдками демократії
все чванилась.
Париж, Париж, диявольський казан
(це ж ти так звав його, Огюст Барб'є?) —

огонь під ним гогоче, крутить, б'є,
димить на робітництво, на пейзан [1].
Та робітництво, брудом передмістя
приметене, уже не хоче скніть,—
воно підводиться! стрясає! Мить —
і от з буржуазії пада листя.
Листя
падає,
вітер листопадує:
по доріжці на 'дній ніжці
Захід робить па,
смертне
па.

Нападало такого там! — хоча
ще тільки червень був. Одного дня
поїхали ми з центру. У м'яча
гулялися дівчатка; старченя
голоднеє одбоку, наче клякса
на совісті. Околиця — як тиф...
Комуністичний сектор Вільжюїф [2]
зустрів нас краще: школа Карла Маркса!
Вітер
з бемолями [64]
грається тополями,
а внизу народу-роду!
В школі прапорці —
червоні —
ці.

Ой, скільки робітництва! Той дає
нам квіти,— руку другий від душі...

---

[1] Пейзани — селяни.

[2] Внаслідок упертої боротьби паризького робітництва на виборах Париж мав так звані червоні сектори міського самоврядування, один із них — сектор Вільжюїф, в якому мером був письменник-комуніст Вайян Кутюр'е. У Вільжюїфі збудовано зразкову школу ім. Карла Маркса.

Пора! І за Вайяном Кутюр'є
ми сходим на поміст. Товариші!
Це ж наше свято,— сила невгасима
росте у нас! Ми завше, як навар,
заваримо фашизму й тут: бульвар
назвем ім'ям ми Горького Максима! —
Радість
стрілами!
Оплески, мов крилами...
Ще й оркестри, що піднесли
мідно-пругий крик,
срібний
крик!

І Кутюр'є, звернувшися до мас,
ізнову говорить почав — кулак
«ротфронтом»! — Радісно вітав він нас —
Країну Рад. Чудесно! Вірно! Так.
А ввечері у Жан-Рішара Блока
слова із уст лилися із устéн:
то Арагон, Вільдрак і Люк Дюртен
були між нас, як дружба синьоока.
Дружба
грай-дуга,
міжнародна райдуга,
що сягає, доставає
до Країни Рад,
краю
Рад.

1935

ДАВИД ГУРАМІШВІЛІ ЧИТАЄ ГРИГОРІЮ СКОВОРОДІ «ВИТЯЗЯ В ТИГРОВІЙ ШКУРІ»

Жартував Гурамішвілі да з Сковородою:
«Ой же й дівчину я бачив з мужньою ходою!
Хочеш? підем, познайомлю. З піснею, з ігрою —
ти сюдою, я тудою — зійдемось горою».

Тут Сковорода підвівся: «Слова твої ж яр!
Щастя я в душі шукаю — не в плотському чарі.
Що мені дівочі очі, голубії, карі? —
Зачинив у світ я двері — ме давхуре карі» [1].

І сказав Гурамішвілі: «Не сміши, Григорій!
Хочеш бути, як береза, в льолі білокорій?
Зовнішнього відректися? всіх віків, історій?
Ей, слова твої несмачні, як густий цикорій.

Ну от ти шукаєш щастя, але де — в пустелі?
Ну от ти угору рвешся — над тобою ж стелі!
Будь земним, життєупругим, як герой в новелі!
З Руставелі бери приклад, тільки з Руставелі!»

І почав Гурамішвілі, ставши серед хати,
да словами ж Руставелі світ старий хитати:
«Ей, Сковородо, ти хочеш од світу втікати?
Чи ніколи не кохав ти? чи не нюхав м'яти?

В вісімнадцятім столітті, у просвітнім віці
стидно нам шукати вати — миру в чоловіці.
Що, якби та пошукав ти у людини криці?»
Дрогнув тут Сковорода; «Я знаю,— відповів,— ме віці.

---

[1] Грузинські слова, наведені у вірші, окремо тут не перекладено, бо переклад їх дано в самих рядках вірша,— в кожному випадку тут же, рядом.

Криці, кажеш ти? заліза?» — і, розкривши руки,
враз Сковорода промовив: «Ось я весь! На муки,
муки бідних я дивився, тільки ж запоруки
не знайшов я, щоб звільнити їх од пана й дуки.

В Руставелі яр заліза? — дай же тої ярі!
Був у біблії я довго, як у темній хмарі.
«Вепхіс ткаосані» чую, сам горю в розгарі.
Відчинив свої я двері — ме гаваге карі!»

І почав Гурамішвілі, ставши серед хати,
да словами ж Руставелі світ старий хитати.
Він читає та хитає — й сипляться агати,
і алмази, і сапфіри — тільки б підбирати!

Так і світяться додолі — годі вже! доволі!
Що ні вірш та що ні думка — радощі ж і болі.
И поміж них одна прорвалась, як буран на волі:
«Всіх рабів, в кайдани кутих, визволи з неволі!»

Що такеє раптом сталось? Що з Сковородою?
«Визволи рабів з неволі»,— повторив луною.—
Руставелі, в Україну підеш ти зо мною:
буду я тепер ходити з думкою одною,—

від Ізюма до Полтави, ще й до Кременчуку.
Дівчину, просту кріпачку, я візьму за руку.
Відкупивши її в пана, віддам у науку.
Ой панам тепер проклятим нароблю я стуку!»

І Сковорода промовив та слова ж веселі:
«Руставелі, Руставелі, я — в новій оселі!
Ой спасибі ж, Руставелі, за слова за ярі!
Відчинив свої я двері — а був, як у хмарі,—
відчинив у світ я двері — ме гаваге карі!»

1937

ГОРЬКИЙ

Розкорінюється дуб та на всі боки,
а вгорі гілля його як тая стеля.
Корінь Горького — у кожному народі,
в українській він землі аж переплівся.

Гей, з Мануйлівки встають легенди бурі;
над Говтвою пісня радість колисає;
а в Чернігові садки тремтять і досі:
лист із Капрі проказав їм Коцюбинський.

Як ходив із правдою між людом Горький —
тож і бралося на нього люте панство!
Тільки — чувано хіба коли такеє,
щоб пани та не жахались правди світла?

Ось і зараз — на суді ж одкрилось ясно,
що вони протесту Горького боялись.
Як же не боятись! Кришталево чесний,
до народу рідного він був найближчим.

Ах, гадючі жала, прихвосні фашизму!
Ну, авжеж, що Горький панство розметав би!
Він би скелями ненависті закидав
вас, собак неситих, зрадників проклятих!

Ах, гадючі жала, розпродажні душі!
Україну в кабалу вам продавати?
Ми вас, прокленувши, з пам'яті ізбудем!
Кригами презирства в небуття затиснем...

Хай лиш вороги посміють зачепити —
ми їх добре пошануєм, пошаткуєм!
Наше серце тільки партії уважне,
наше серце тільки партії одвітне.

1937

САЙФІ КУДАШУ

Прийми слова од мене щирії,
ясні, мов зорі угорі...
Ти перший душу взнав Башкирії
після Мажита Гафурі.

Прийми чуття від серця дружнього —
чуття ж не зна перегород...
Тебе, і ніжного і мужнього,
не може не любить народ.

Твої пісні летять осяяні
в міста, і села, і лани.
Ми в дружбі, в дружбі стали спаяні
в час Вітчизняної війни.

Твоя душа з моєю сходиться:
Добриню [65] славлю я в піснях,—
тобі ж Урал-батир [66] приходиться
найближчим родичем в віках.

Та родичів у тебе множество —
трудящі, славні, золоті...
Яка краса, коли є то́жество
з самим собою у житті!

Тотожним бути й відрізнятися —
в цьому життя живого суть.
Ти знаєш, на кого рівнятися,
тому тебе й народним звуть.

Співаєш пісню оборонную
і славиш свій багатий край.
Ти кобзу любиш ніжнодзвонную,
а я — співаючий курай [67].

Народів дружбу скрізь підносячи,
близький до українських мас,—
ти в нас, і просячи й не просячи,
береш з того, що дав Тарас.

А я з співцями й кураїстами
співаю твій Башкортостан.
Слова сіяють аметистами —
і Батьківщина, і Ватан[68].

Башкирська мова сонцем світиться,
мов повна з вишнями бутель...
В житті ж моїм вона замітиться,
як річка Біла — Ак-Ідель,

як дім з зеленими ялинами,
де йде твоя життєва путь...
Не можна між всіма країнами
мені Башкирію забуть!

І дружбу цю твою, поетову,
й душевнеє твоє добро,
уфімську гору фіолетову
і річку, схожу на Дніпро...

Прийми слова од мене щирії,
ясні, мов зорі угорі...
Ти перший душу взнав Башкирії
після Мажита Гафурі.

1943

ІРЛАНДСЬКОМУ ПИСЬМЕННИКОВІ ШОН О'КЕЙСІ

...хороший, роботящий та чесний люд південно-західної Англії все більше і більше зближується з своїми товаришами з Дніпра, Волги й Дону.

Шон О'Кейсі.
Лист із Англії. «Новый мир», 1943, № 4

Шон О'Кейсі! Шон О'Кейсі! —
серце к серцю — рухи стрічні...
Поміж нас в постійнім рейсі
токи дружби електричні.

Шон О'Кейсі! Дружби токи —
вічні, вічні, не пропащі.
Поміж нас нема протоки:
тут трудящі — там трудящі.

Ти знайомиш люд свій чесний
з нашим чесним та могутнім.
Ти апостол пречудесний,
що пройнявсь увесь майбутнім.

Грізно голос ти підносиш
проти звіра-людожера,
кулями-словами косиш,
в яд свої вмочаєш пера.

Ти в звертаннях досягаєш
мужнього, дзвінкого тону,
бо до друзів промовляєш,
що з Дніпра, од Волги й Дону.

Друзі з Волги та із Дону,
друзі од Дніпра-Славути
йдуть до 'дного унісону:
всім народам в щасті бути!

Так почуй слова зірчаті
у одвіт, у одвічання,
що мов гусла яровчаті
ще й російського звучання.

Так почуй, як ми рубали
ворогів на їх ричання!
Славу грали нам цимбали
білоруського звучання,

Так почуй же нашу мову,
мову серця розкривання,
як бандуру як кленову
українського звучання.

— Як прийнять затори шлюзу —
скільки доброго поллється!
Що є краще від союзу? —
Цвітом хай між нас цвітеться.

Море нас ділило строго,
поміж нас зростали хащі.
А тепер вони — до чого? —
тут трудящі — там трудящі.

Шон О'Кейсі! Шон О'Кейсі! —
серце к серцю — рухи стрічні...
Поміж нас в постійнім рейсі
токи дружби електричні.

Край мій, що в вогні найтяжчім,
на устах народів світу.
Передай своїм трудящим
ти від нас слова привіту!

Богатирство, чорнобрів'я —
ось краса мого народу!

...По всій Англії ходив я,
з Темзи пробував я воду.

Пив з твоїх джерел культури,
де здоров'я ходить-бродить...
Ах, до нашої статури
особливо ж це підходить!

Як закінчимо походи,
як тяжкі загоїм рани,—
всі трудящії народи
зійдуться, як океани.

Океани все хлюпочуть
в думах кожної години,
бо вони лиш сонця хочуть,
щастя-волі для людини.

Океани! Океани!
Хлюпочіте ж одночасно! —
І розійдуться тумани,
і на світі буде ясно...

1943

ОЛЕКСАНДРУ ПУШКІНУ

Ти в блиску йдеш нової слави
в міста, і села, і сади,
такий же самий — кучерявий,
такий же самий — молодий.

І весь народ радянський радо
тебе стрічає і співа:
красо ти наша і відрадо,
прийми сердечнії слова!

Ти славив Правду і Свободу —
від нас тобі подяка й честь.
Хотів ти щастя для народу —
воно вже єсть, воно вже єсть.

Нам революція вручила
безсмертя нашого ключі.
Нас рідна партія навчила
не відступать ні перед чим.

Нова вже сила у Росії!
Бо хто ж її переважа?
За океаном — суховії,
а в нас і люди, і врожай.

Найдужчі, найдорожчі люди
і миролюбні в той же час.
Які в нас виросли споруди!
Яка енергія у мас!

Пройди, пройди по Україні,
Старого слід — як вітер стер:
ліси, поля, озера сині —
це все народне вже тепер.

Сьогодні сяйвом аметистів
сіяє Кам'янка й Тульчин: [69]
в гарячій змові декабристів
і твій гарячий був почин.

Сьогодні Київ і Одеса
з тобою разом раді йти.
Пройди, пройди до Дніпрогесу —
такого ще не бачив ти!

Бо те, про що колись ти мріяв,
у сто раз більше розцвіло!

Зерно ж і ти своє тут сіяв,
тавруючи царизму зло.

Клеветників Росії й досі
воєнний брязкіт ще не стих.
Були ми за царизму босі,
тепер — сильніші од усіх!

Є в тебе гострий запоясник —
вітіям виклик голосний.
Тож з нами й ти, мов наш сучасник,
картаєш паліїв війни.

Твої слова, твої творіння
нам видно ясно, як маяк.
Живим живеш ти в поколіннях
і не старієшся ніяк!

Поезії ясне світило,
з тобою жить, тебе любить!
Понад сто років ти світило
і будеш вічно з нами жить.

Мов цвіт у рясноті зеленій,
твоя краса в нас розцвіла.
Привіт тобі, російський геній!
Навіки слава і хвала!

1949

ТАМАРА АБАКЕЛІЯ[1] ПРАЦЮЄ НАД ПАМ'ЯТНИКОМ ЛЕСІ УКРАЇНЦІ

Вона давно вже тут, в своїй майстерні.
Сама. Читає. Сонце он встає
і загородки червонить фанерні,
де глину бережуть... Перестає
читать і каже: — Лесю! Ненажерні
царі хотіли вбить життя твоє?

Та високо стояла ти на брамі!
Всіх закликала стати проти зла;
творців картала, що сховались в храмі;
від Чернишевського й Шевченка йшла,
від Добролюбова. Тебе в Сурамі [70]
увічнимо, щоб з нами й вік жила!

Тамара Абакелія устала:
— Я прочитала лірику твою —
тепер ти весь мій задум розв'язала!
Поглянь — я зачарована стою...
Боролась ти в житті своїм, дерзала,—
чи так же я тебе тут подаю?
Ну ось... до тбору Шота Руставелі
стоять мої малюнки станкові;
ось твір «Давид Сасунський»; акварелі
про славу партії; а ось Москві
дарунок...— та й замислилась. (На стелі
заграв од сонця зайчик...) — А нові?

Нові мої твориння — г е р о ї ч н е
відсвітять теж. Якою я створю

Тамара Абакелія — відома грузинська художниця і скульптор, автор пам'ятника Лесі Українці, поставленого в м. Сурамі. Померла в травні 1953 року.

тебе, моя ти люба Лесю? Зичне
щоб в ній було! «З народом говорю» —
ось основний мотив. Бо що ж є вічне
без цього? Стій, я вся тремчу... горю...

І скинула Тамара покривало
з початої роботи на станку
й продовжувала вголос: — Дуже мало
ще мислі! По Іванові Франку,
її ж бо слово, як мужське, звучало.
Вона ж — тендітна тут. В тонкім вінку.

І почала Тамара глину брати,
станок **зсувать** не два рази, не п'ять,
то приглядатися, то відступати,
різцем — вчорашнє, зайве одкидать...
Який же, Лесю, образ твій багатий!
Його ж якраз я й хочу угадать.

З-під пальців падає додолу глина...
А сонце всю майстерню залило,
де твір її «Колгоспная родина»,
де твір «Нас слово партії вело».
...Хтось стукає? Я зараз! Ще... хвилина —
провірю в Лесі очі і чоло.

...І ось ввіходять. Що там? — в телеграмі
щось пишуть, урядова прибула?
— Читай! — «З проектом вас ждемо в Сурамі...
оглянем площу й домик, де жила...
а пам'ятника розміри ті ж самі».
...Щаслива Абакелія була!

...Щаслива Абакелія раділа:
— Ідіть, ідіть, мені лаштуйте все,
що треба у дорогу! Я ж...— і сіла

ізнову до станка.— Як принесе
хто свіжу глину, ви...— і знов ліпила
свій твір... Чи годі? Годі! На шосе
скоріше! На машину!

1953

РЕВОЛЮЦІЇ МОТИВИ

(Думки під час концерту хору «Мазовше») [11]

«Мазовше», «Мазовше»,
та співай же більше, довше!
Ви дзвеніть, зозульки, рано —
і альти, й сопрано;
тенори, летіть з басами
попід небесами...

В пісні нам уже почулись
гімни про людину,
як поляки та й не гнулись
і в тяжку годину;
деспотів як пригостили
із свинця гостинцем;
та з сусідом подружили,
з братом-українцем.

«Мазовше», «Мазовше»,
та співай же більше, довше!
Ви лебідками ячіте,
ластівками щебечіте,
мов блискуче сонце з ночі,—
голоси дівочі!

В пісні нам уже почулись,
парусами як напнулись
кораблі далекобіжні...

Гей ви, люди — дальні й ближні!
Ленін нам сказав великий:
«Вольні ви навіки!»

«Мазовше», «Мазовше»,
та співай же більше, довше!
Ви дзвеніть, зозульки, рано —
і альти, й сопрано;
тенори, летіть з басами
попід небесами...

В пісні нам уже почулись,
як знялись і розітнулись
Революції мотиви —
і про шахти, і про ниви,
і як Польща встала сильна,
широка і вільна!

«Мазовше», «Мазовше»,
та співай же більше, довше!
Ви лебідками ячіте,
ластівками щебечіте,
мов блискуче сонце з ночі,—
голоси дівочі!

Гожі, мужні чоловічі
й ніжні дівочі...

1958

ВЕРХАРН У 1905-му

...Ось звідти він летить, де в річці у Москві
Одбився Кремль, собори златоглаві,
Що в небо здійнялись у гордій славі;
Враз кидається на шляхи нові,
У степ вгризається; летить із України
В Німеччину і мідяно сурмить
Поміж кущів, де Рейну бережини
Під хлюпання творять легенду кожну мить.

Еміль Верхарн
(Із вірша «Вітрові хвала»)

Шапку хмуро він насунув,
по снігу на шлях посунув,
важко спотикається.
А душа чогось тривожна:
щось у світі діється.
Стане... прислухається...
Та стоять ніяк не можна.
Сніг із вітром віється,
Сніг перекидається...

Що там — дерево? чи віха?
Вітре, ти вже з глузду з'їхав!
Стій... тебе ж торкається.
Дай послухать: б'ють гармати...
Це два стани стрінулись —
аж Москва стрясається...
Що? Робітників зламати? —
Й на жандармів кинулись
Сніг перекидається...

Ну, а що ж це з Петербургом?
Чути стогін... Потім шурхом
замете все — і нема!
Провокації й намови!
Чи орел то двоголовий
гострі дзюби підніма!

Розстріли... Ой, скільки втрат!
Грізно зсунув гнівні брови
пролетаріат...

Це ж зимою, в місяць грудень,
із Росії, з темних рудень,
од заводів і станків
голос чуть робітників.
Вітер в сажі, незугарен,
копотить, мов стадо сарн...
Слухає Верхарн.

Спиниться, примружиться,
весь вперед напружиться,—
слухає Верхарн:
— Ми не хочем гнути спини,
к чорту царське кодло все! —
крик з Москви та України
вітер в Бельгію несе.
Ой, несе, несе, несе
розкудлатий вітер...
Й сам до себе, сам до себе
та й говорить тут Верхарн:

— Чую же я силу сталу
київського «Арсеналу»:
«По кілку осичому
вбить в царя з попом Гапоном!
По болоту мутному,
капіталістичному!
Бути, бути гегемоном
класу всемогутньому,
класу робітничому!»

Із степів, де Чорне море,
вітер рве, клубочиться,
у снігу з присвистом шарить,
все вперед летить...

Аж Верхарну хочеться
по банкірах вдарить,
по тиранах бить.

Із степів, де Чорне море,
чує здалеку він крик:
— Доки нам терпіти горе?
Кожен з нас є чоловік!
Кожен — чоловік!

Вітре дужий, вітре скорий,
кидаєш мені докори!
Що ж. Про людські знання
в книзі «На шляхах видіння»
думав я: це ряботіння,
як на морі,— й більш нічого...
Бачу ж ось: життя нового
двері з боєм відчиня
й виступає проти панства
сила класу молодого,—
робітництва, як вогонь,
ще й селянства, як вогонь.
А в цьому — знання, й уміння,
і стратегія його.

Й сам до себе, сам до себе
та й говорить тут Верхарн:
— Нас одне лиш потряса —
справедливості краса.

Бідним дай заводи й лан...
Буду ж, буду у красі я!
Встала в полум'ї Росія,
встала, як пророчиця!
Полум'я там гасить пан.
І в Європі ще туман.
Може, й розклубочиться,
може, розклубочиться...

Встали відгуки від бурі
в Празі, Гамбурзі і в Рурі.
Вітте вітром зноситься,
з «Маніфестом» проситься,—
підпис треба: цар і Трепов...
Ой ти мудра недотепо,
а що з того вкóситься!
Докумекавсь Миколай...
Вже під ним безодня, край...

Скрізь від бурі відгомóни:
невсидющі стали трони.
Від повстань Туреччина
вже не забезпечена.
А румунів — ще ж улітку —
ой, «Потьомкін»[72] налякав!
Францу-Йосифу рукав
скоро зовсім роздеруть
у Австро-Угорщині...
Пливе човен вперехитку —
перевернеться, мабуть.
Всі ж вітрила зморщені —
перевернеться, мабуть...

Достається ще й Арденнам
з горами високими.
Вітер каже: — Безголів'я!
Ей, Арденни, де ви? де ви?
(Вас таки колись любив я).
Та невже ж бо ростете ви
зроду одноокими?
От би влити вашим венам
сили й повнокрів'я,
волі й безкнязів'я!
Слухайте ж бо ви
(вас таки колись любив я):

що несе вам, що несе вам
вітер з України,
вітер із Москви?..
Ой, несе, несе, несе
розкудлатий вітер...

А в Верхарна серце билось —
аж співать йому хотілось!
Тут він повертається.
Вітер в сажі, незугарен,
копотить, мов стадо сарн...
Слухає Верхарн:
— Що ж ти, Бельгіє, не встанеш!?
Чи старою і зів'янеш?
Он в Росії діється!..
Але це ж іще не все.

Спиниться, примружиться,
весь вперед напружиться,—
слухає Верхарн.

Але це ж іще не все.
Сніг із вітром віється,
сніг перекидається...
Ой несе, несе, несе
розкудлатий вітер...

1959

ЛЕНІН ІДЕ НА ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ ВЕЧІР

(у Кракові 1914 року)

...Були на українському вечорі на честь Шевченка.

Твій В. У.
(Із листа Н. К. Крупської і В. І. Леніна до М. О. Ульянової.
В. І. Ленін. Твори, т. 37, с. 428)

По Кракову кроки лунають,—
То Ленін і Крупська ідуть.
Ведуть вони славну розмову
про мову, народ, його путь.

Ще березень. Вечір морозний.
Лиш жевріє зірка вгорі...
Старі й молоді пропливають;
ген сяють уряд ліхтарі...

І Леніну Крупська говорить:
— В Росії морози — це ж ад.
Невлад там народу ведеться,—
прорветься нарешті той лад.
— Там ад? — перепитує Ленін.—
Росія ж — народів тюрма.
Нема в ній добра для бездольних,
для бідних, нічого нема!

Пани присипляють Росію,
поміщики діють і цар.
Пожар їх пожре стобуремний,
недремний знесе пролетар!

Крупська

А в Краків ідуть українці
із Східної Галичини:

вони тут роботу шукають,—
наймають їх ситі пани.

Ленін

Їх доля така ж і в Росії,—
та гірше із мовою там:
«Хахлам,— каже цар,— не дам школи,
ніколи, вовіки не дам!»

По Кракову кроки лунають,—
то Ленін і Крупська ідуть.
Ведуть вони славну розмову
про мову, народ, його путь.

Їм польські слова долітають,
часом — українські також.
— Ну що ж, цар живого не скорить,—
говорить Ілліч,— цар є лож!

Та от... і сама-бо ти знаєш:
Шевченко — цей син бідняка —
гукав бідарів він повстати...
Співати б про нього в віках!

Так ні, заманулося чорним
у Думі дебати почать,
печать накладать на Шевченка,
злиденком його називать.

О ви, шахраї! Право націй
в Росії не вбить кулаком!
Рукою ми схопим зажерних,
мізерних Савенків і К°!

І Крупська сміється: — Міністри
всім радять без мови пожить.—

А Ленін: — Звичайно! Міністри
все бистрі, щоб рідне убить.

Вони про вкраїнців говорять,
що Австрія їх наближа;
й ножа тнуть самі ж Україні,
по спині канчук походжа...

Так хто ж заважає Росії
за мову вкраїнську подбать,
обнять і наблизить вкраїнців —
не клинці їм в душі вбивать!

Чекай,— зупинився тут Ленін,—
на вечір Шевченка ж... сюди?
Ходімо, де вуличка вужче,
ану, ще набавим ходи!

По Кракову кроки лунають,—
то Ленін і Крупська ідуть.
Ведуть вони славну розмову
про мову, народ, його путь.

А вечір згасає потроху,
лиш жевріє зірка вгорі...
Старі й молоді пропливають,
і сяють уряд ліхтарі,
осяюють путь ліхтарі...

РАБІНДРАНАТ ТАГОР

після повернення з Москви 1930 року

Бенгаліє! —
кажу ж бо я — Рабіндранат Тагор,—
сини твої обсіли он бугор
та й журяться... Гнучкі. Немов із жерсті.

Погладь ти їх рукою проти шерсті!
Сидючість одніми і лінь! Натомість
ти розбуди в них гордую свідомість
і пожени всіх на дорогу биту —
нехай хоч трохи десь побачать світу
та наберуться досвіду в людей...
В Росії — скільки ж то нових ідей!

Бенгаліє! —
кажу ж це вдруге я — Рабіндранат,—
було б з тобою краще у сто крат,
коли б ти від синів та одкаснулась.
Енергія у них хоч би проснулась!
Давно вже ж не малі, щоб соску ссати.
Для чого в кротких їм ходить овечках?
Їм треба думкою горіть і не згасати,
в ідейних виростати суперечках.
Вони тебе кохають? Без ума?
Але, на жаль, борців між них нема.

Як вітер сміття з Заходу мете —
на серці гірко... Сонце золоте
крізь пил стає, мов денце з-під коробки
консервної. Невже ми — переробки?
Невже не можем сіять світлом власним?
Так доки ж будем людом ми безгласним,
перед чужинцем гнутись і німіти,
ні поринать, ні плавати не вміти?
О люба Індіє! Ти стрепенись!
Й відкриється перед тобою вись...
Ти встанеш, Індіє! Я чую. Знаю.
Нового ж я поета викликаю.
Приходь до нас, співець! Я кличу, кличу!
Ти оспівай могутність робітничу!
Чи вже не досить нам молитись духу?
Нам трактора б сюди! Освіти! Руху!
Нащо нам Англію гладку кормити?

Любов'ю рідну мову нам обмити.
Не вірте тим, хто весь протух... Ей, ви!
В душі інтелігентській не копайтесь.
Щасливий я, що їздив до Москви.
Скоріше ж до Москви
і ви
усі збирайтесь!
Не гайтеся ж, не гайтесь...

Ти не воркуй, Бенгаліє,
мов та голубка сиза:
в тобі вже стільки сталі є,
і сталі, і заліза!

Не всіх-бо лежебоками
взивати я охочий.
Вперед твердими кроками
іде народ робочий.

Нас ворог випробовує:
Чи є ще дух одбою?
Та боротьба ж виковує
характери до бою.

Нас не купить відмовками
царка колоній Грея...
Дерзнули забастовками
текстильники Бомбея!

Брехнею нас не зрадувать,—
Нам треба бурі, бурі!
Частіше всім би згадувать
повстання в Шолапурі [73].

Перебував у муці я,
як ще в Москву не їхав.
Жовтнева революція
для всіх народів віха.

Я весь був зачудований —
комуну як одвідав.
Веселий люд, розкований,
я з дітьми там поснідав.

Питавсь, мов на екзамені:
які в селян є зміни?
Про це відповідав мені
колгоспник з України.

Тож не воркуй, Бенгаліє,
мов та голубка сиза.
В тобі вже стільки сталі є,
і сталі, і заліза!

У ПІСНІ, В СЛАВІ, В ПОМИСЛАХ ЖИВЕ

ЛЮБИМ ГНІВНОГО ШЕВЧЕНКА

Шевченко в останні бурхливі наші роки приходив до нас аж тричі: в позаминулім — 1934-м, в 120-річчя від дня свого народження; в минулім — 1935-м, коли він високо, могутньо-бронзово в саду постав на постаменті в Харкові; і, нарешті, сьогодні, в 75-річчя з дня своєї смерті, утретє. Щоправда, з-поміж велетнів поетів не тільки він один до нас приходить. Яка-бо широчінь знайомства! У тому ж 1934 році з туману тисячолітньої історії перехилився був до сучасності заспівувач стародавньої героїки Абу-аль-Касим Фірдоусі. Трудно було його розгледіти в деталях! Ріки історії багато піску нанесли в його біографію, і сам він, перехилившися, стояв наполовину замулений в легендах. Пізніше домисли про поета, як тії хмари химерні, клубками чіплялися до його сивої хвилястої бороди; численні вигадки, літаючи перед чолом тисячолітнього співця, весь час одкидали тінь на його очі. Проте ми все-таки схопили той напрям, куди дивились його очі, ми все-таки схопили окреслення правдивого обличчя Фірдоусі. А дивився він просто на нас — з надією, з захопленням у погляді, а ще дивився він туди кудись у простір, де із ясної далечини прийдешніх років... долітали до нас прості широкошумні кленові співи — по-російськи і по-грузинськи. Це наближення двох своїх братів почув чуткий Фірдоусі, наближення ювілярів — Пушкіна і Шота Руставелі. Отже, Руставелі й Пушкін з кожним днем підходять до нас все ближче й ближче, виростаючи та окреслюючись. Мов два соняшники до сонця, вони повернули до нас свої голови, і ми радісно готуємось до їхнього приходу. Яка-бо широчінь знайомства! — Широкошумний, дзвінкий Пушкін і афористичний, узорний Руставелі. А ось усього два місяці тому, як широкими кроками — по всьому фронту поетичному — твердо, енергійно пройшовся Володимир Маяковський. Ще більш, значить, увіходить в нашу поезію глибоке дихання. У такій ось періодичності

своїх приходів і одвідують поети героїчні наші дні. І те, що Шевченко за такий короткий час приходить до нас сьогодні аж утретє,— щось мусить означати. А означає воно насамперед те, що питання поетичної спадщини розцвітає в нашій літературі, як той безсмертний церападус[74] в садах Мічуріна. А означає воно те, що у нас, всупереч середньовіччю фашистської Німеччини, де на вогнищах палять твори Шіллера та Гейне, у нас в Радянському Союзі поета садовлять на найкраще місце в хаті і завше раді його приходу.

Справді, як же нам не радіти? Еж Шевченко прийшов до нас саме в славні наші високопродуктивні дні. Як же нам не радіти? Еж Шевченко прийшов саме тоді, коли допіру відсвяткували ми 15-річчя Держплану СРСР. Шевченко прийшов напередодні з'їзду комсомолу. Усі ці три моменти — нечуване піднесення героїзму труда; ленінський план електрифікації країни; ідейне озброєння молоді на боротьбу з ворогами партії і робітничого класу — я згадую тут не для того, щоб якимось чином прямо пов'язати з ними Шевченка. Ні, Шевченко жив у цілком інші, одмінні часи від нас. Отже, я кажу про Шевченка як про дитину своєї епохи, як поета-революціонера, який закликав до розправи над українським та російським панством. Ця розправа над ненависним панством у нас давно вже довершилась. А розгромивши панство, пролетаріат ще й землю по ньому зверху утоптав. А утоптавши, зарівняв обніжки, межі, а потім на розрівняній землі розбили ми сади й сквери, трактори побігли, електрика засяяла по хатах, і молодь стала у нас предметом особливої уваги, предметом особливого піклування. Глибоке дихання поезії — це ж воно кликало до утоптування землі над ворогами. Це ж воно пов'язує нам скрізь теперішнє з майбутнім, як і минуле з великим нашим сьогодні.

Велике наше сьогодні вимагає від нас відображення в золотих піснях золотої нашої героїки. Велике наше сьогодні вимагає від нас повсякденного плекання та вирощування молоді поетичної. Подібно лампочкам Ілліча, нехай вони заблискотять по всіх усюдах, нехай заграють, заіскряться по всіх просторах України — ці юні, многонадійні таланти.

Мені скажуть: а чи не пізно зараз таке ось говорити? Еж молодь поетична давно вже у нас росте, давно цвіте, буяє і підні-

мається до зрілого заокруглення арки соціалістичної поезії. Цілком все вірно. До зведення мистецької арки молодь дійсно чи не найперша йде своїми рівними, своїми бадьорими ногами. Але я хотів лише зайвий раз підкреслити, що Шевченкова присутність поміж сучасними поетами, поміж молоддю ще більш усіх їх окрилює, ще більше стверджує й навчає їх віддихом поетичним володіти. Глибоке дихання — що може бути краще для поезії! Глибоке й правильне дихання — воно ж могутність і зичність голосу дає, воно привчає поетів не тільки не боятись, навпаки,— цінувати й шукати велику для себе аудиторію.

Велика аудиторія — чи нам же її шукати? Еж такої аудиторії, як у Радянському Союзі, ніде нема в цілім світі! Аудиторія, в якій за тисячі кілометрів без навушників одне одного чують представники різних національностей неозорої нашої Батьківщини. А ще ж і поза Радянським Союзом є пролетарі — мільйони трудящих! — які слухають нас, які ловлять кожне слово з Країни Рад, щоб потім те слово у себе розпалити, смолоскипами пронести на чолі мас в боротьбі проти фашистів, князьків, царів — гнобителів народу. Із сучасних поетів Маяковський стає вже здобутком революційних мас усього світу. Отже, аудиторією для революційного поета є цілий світ! І весь світ слухати його може буквально без навушників. У такій величезній аудиторії голос революціонера-поета Т. Г. Шевченка звучить особливо гучно й виразно. Яка це сила залишилася для нас, яка міць і твердість непоборна зосталась нам у науку!

Ах, сила й міць поезії Шевченка! Одних вона підносить на своїх долонях, як дитя, а других — жорнами на прах, на порошок нещадно розтирає. Ну, за те ж і ці другі — треба справедливо зауважити — не тільки не люблять Шевченка, а ще й всіляко намагаються його принизити. «Шевченко? — запитував український фашист Донцов у „Віснику" 1932 року [75].— Я не захоплююсь ним. Те, що він пише,— це ж апофеоз бунтарства. З культом Шевченка давно пора скінчити». Бачите, пан Донцов не захоплюється Шевченком. Пан Донцов удає, що він цілком байдужий до особи великого поета, а тим часом жах відчувається в словах його, трепет перед Шевченком. Та дуже просто! Еж з одного боку — Шевченко ціле життя своє виступає «проти собачої панської

крові», а з другого — сам пан Донцов, не був би він паном Донцовим, коли б він одмовився їздити на плечах своїх же бідаків і придушувати їхнє бунтарство.

Отже, сила й міць поезії Шевченка така, що перед нею, як ми бачимо, тремтять, жахаються наші вороги. Нехай тремтять, нехай од страху свої заклинання проти нас белькотять. Шевченко не раз ще упаде на них грозою, не раз свій гнів прокотить по їх спинах! Гнів — оце ж те найголовніше, з чим пов'язаний, як ми побачимо пізніше, вплив Шевченка на українську літературу, і зокрема на поезію, та й не тільки на українську.

Ненависть! Ненависть до ворогів нашої Батьківщини — ось що насамперед вбирає наша поезія з глибоким засвоєнням Шевченка. А що може бути для нас зараз актуальніше, як не це?

Ви чули, що говорить майор Ферч у своїй книзі «Азбука військової повинності»? «Фашизм зараз вживає цілої низки заходів до того, щоб не допустити найбільш свідомі елементи робітничого класу до своєї армії». Ви чули, що говорить італійський фашистський письменник Віргілій Строппа в своєму романі «Теля із Мангтана»? «Людей не буде, буде сила й покора. Я мрію,— продовжує він,— про цілий легіон людей-автоматів, які здатні мовчки, без єдиного пострілу насуватись на ліси й болота, які здатні тільки покорятись». І всілякі інші міркування генералів про те, що «літак уб'є війну», є, власне кажучи, тільки дальшим роздмухуванням війни світової. Гарячкове готування фашистської Німеччини до війни, її нахабні зазіхання на територію Радянської України весь час повинні нас тримати напоготові. Отже, ввесь час і поезію свою повинні ми на аероплани піднімати, зміцнювати, одгострювати її на боротьбу з фашизмом. І тут роль Шевченка просто-таки величезна. Це відчувають не тільки українські поети, це відчувають також і поети інших літератур, поети братніх нам республік.

На Міжнародному конгресі оборони культури в Парижі (в червні минулого року) про Шевченка в своїх виступах говорили: російський письменник Всеволод Іванов, таджицький поет Гасем Лахуті, білоруський — Якуб Колас, вірменський, французький, болгарський. І нам, делегатам від Радянської України, слухаючи промови, здавалося, що, крім нас, на конгресі присутній

ще й Тарас Шевченко. Там же, в Парижі, під час конгресу українська біла емігрантщина, недобитки петлюрівщини в своїх анемічних газетах безсило й бездарно, намагаючись уколоти всіх нас, яких послала Радянська Україна на конгрес, всіляким чином підтасовуючи факти, намагались відділити від нас Шевченка. Вона, ця біла емігрантщина, натягаючи на себе старе потріпане ідейне дрантя, істерично била себе в груди, клялася і доводила, що Шевченко її, а не наш, що Шевченко завше був проти Москви, завше був проти Росії. І їй на конгресі належну відсіч дав таджицький поет Гасем Лахуті: «Брешете! То проти старої, царської Москви, проти тюрми народів закликав боротися Шевченко. А зараз нема більше тюрми народів — царської Росії, є вільні розковані народи, що йдуть широким шляхом, який веде до соціалізму».

Я дозволив собі спинитися на виступах делегатів конгресу для того, щоб показати, як далеко поширився вплив Шевченка і що цей вплив для нас зараз означає. Колись генерал Дубельт бунтарську мову Шевченка називав «самой грубой, неотесанной речью мужицкой», а тепер ця мужицька мова поета цитатами віршів звучить і з трибуни Міжнародного конгресу оборони культури в Парижі. Колись той же генерал про Шевченка казав, що його, мовляв, «в порядочном доме стыдно было бы иметь дворником», а тепер навпаки: у цьому білоемігрантському, з дозволу сказати, «порядочному домі» од появи навіть самої тіні Шевченка цілий переполох учинився! І невігласи, нащадки Дубельта, не знають, куди подітися од гніву революціонера-поета. Він же, як той обеліск, стоїть у нашій поезії, обеліск на знак перемоги над ворогами. Та недурно ж саме таку рису в поезії Шевченка, як гнів його, відзначають трудящі Радянської Грузії в листі, надрукованому в «Правде» 22/II (беру його з «Комуніста» в перекладі Бажана і Головановського).

Ми шануєм Руставелі — цей безцінний скарб і дар,
І Сулхан Орбеліані — любий нам старий байкар.
Ясний вірш Гурамішвілі кожен з нас любити звик,—
І пастух, поет і слюсар, інженер і робітник.
Пушкін, і Толстой, і Гоголь — знані для народних мас.
Любим гнівного Шевченка, Горький — рідний він для нас.

Любим гнівного Шевченка. Це найбільша похвала поетові від трудящих нашої Батьківщини, похвала, що розійшлася мільйонними тиражами нашої преси перед лицем усього світу. Так, у Шевченка дійсно аудиторія велика, і в цій аудиторії, то в однім кутку її, то в іншім, весь час озиваються, перехоплюють цей гнівний голос майстри слова: російські поети, як, наприклад, Едуард Багрицький; таджицькі; єврейські; казахські... Але тут на першому місці нам треба поставити народного поета Білорусії, дійсного члена Академії наук УРСР Янку Купалу.

1936

СИЛА «КОБЗАРЯ»[1]

Народи Радянського Союзу відзначають сьогодні сто років з того часу, як вийшов у світ «Кобзар»— ця невеличка щодо розміру та кількості речей книжка, зате ж внутрішнім змістом своїм без краю величезна.

Книги, як і взагалі всі твори людського духу, не однакову мають долю. Одні з них, мов той листочок, що упав з верби на воду: покрутився, покрутився, і от уже його нема. Це твори естетів і всякого роду пустоцвітів літературних. Другі ж — неначе тая водорість бліда, що намагається потужний хід спинити річки: пальці її завше слизькі, витягнуті за водою. Це твори надмірних чистьох, святош і містиків непоправних, які, відставши від життя, мають, одначе, гордий намір величний хід історії спинити. Та дарма! Їхні наміри самий тільки сміх у народу викликають, сміх та жалість. І от, нарешті, є ще один рід творів у житті. Вони (твори) немов та брила кам'яна, глиба скелі вікової, що високо, напіввідколотою, над річкою висить і думу свою мовчки передумує над шумом. Вітри з усіх країн несуть їй вісті, що й там, де вони були оце допіру, таке ж нерівне річки дно і що глибокі води теж і там тривожно піняться, ридають, аж захлинаються від пере-

[1] Доповідь на науковій сесії Інституту української літератури АН УРСР, присвяченій сторіччю з дня виходу в світ першого видання «Кобзаря», 25 квітня 1940 р.

пон. І брила слухає вітрів, сама ж вдивляється у піняву, у бризк і шум, що під ногами, намагаючись угадати: а де ж то є найглибша та вибоїна підводна, щоб кинутись туди і цим-бо вирівняти дно, а річці новий вже напрям дати? І раптом брила, від скелі одколовшись, падає униз! І криком кричать тут береги кругом, що з несподіванки від страху затрусились! І з дна протест старого водяним стовпом підскочив... Але протест старого тепер уже ні до чого, він безсилий: річка ж бо, розлившись, розбившися на дельти, пішла текти другим шляхом, і вже новії береги, нові простори закликають вперед її, весь час приваблюючи квітами запашними та травами зеленими...

Цей образ брили кам'яної я і хочу прикласти до появи «Кобзаря» в літературі. Ах, сила названої книжки така була велика! Щирий, народний, правдивий тон її — такий не подібний на інших! А кругом ще стільки було тієї водорості в літературі та пустоцвіту, які уперто трималися за старе, гниле життя і мертве! Тож не дивно, що й сама поява «Кобзаря» ще за життя Шевченка для багатьох тоді сприйнята була буквально як обвал. Не обійшлося тоді було й без висміювань, без галасу, без крику. Та, незважаючи на крик цей і галас, невеличка книжка під назвою «Кобзар» своєю появою грандіозне зрушення зробила в літературі. І література лицем своїм рішуче повернулась у бік народу, до берегів реального життя, і зокрема — література українська. І в ній засяяло нове ім'я, до того ще нікому не відоме, незламне і здорове, ім'я величне і водночас просте — ім'я революціонера-демократа Тараса Шевченка.

Що ж стало обумовленням такого грандіозного зрушення в літературі? І чи в спромозі була та брила кам'яна, напіводколотою та ще якогось півсторіччя, не обриваючись, висіти у повітрі? Може, обумовленням її обвалу був один лише прихід в життя ідей нових? Чи, може, погляди людей — погляди, що кардинально стали відмінні від поглядів попередніх? Ні, обумовлення лежить в цілком іншому.

В тодішній царській Росії підневільна праця кріпаків була малопродуктивною, а основане на ній сільське господарство — відсталим. Не могла по-справжньому розвиватись і промисловість. Отже, сам хід економічного розвитку штовхав до знищення крі-

посного права. Ось у цьому обумовлення грандіозного зрушення літератури! Ось відповідь на те, чи мусив статись обвал, чи ні? Чи мусив той обвал старе річище загатити? Бо (повторимо іще раз) хід економічного розвитку штовхав до знищення кріпосного права.

Зрозуміло, що це штовхання не могло не відбитися першим в такій чутливій галузі творчої діяльності людини, як література. Якщо, скажімо, не одвертим виступом революційним, то принаймні строгим нагадуванням або ж розкриттям того, що старий лад давно вже розкладається й недобре пахне. Таких нагадувань сповнена вся література — як російська, так і література народів, що населяли царську Росію протягом перших десятиріч XIX століття.

В 1818 р. в Харкові Гулак-Артемовський видрукував байку «Пан та Собака», яка починалася такими ось хмурими рядками:

На землю злізла ніч... ніде ані шиширхне,
Хіба подекуди крізь сон що-небудь пирхне.

Хмурість ця, може, декому й не дуже подобалась, але ж вона була правдива. Дійсно, ніч зайшла була тоді на всім просторі Росії! І ця ніч, як бачимо далі, тягнулась довго-довго! У нещасних кріпаків, яких безжально мучили пани, не раз виривався крик, благання, як у того Рябка з байки: «За що знущаєтесь?» Та благання ці приглушувались новими ударами, новими мордуваннями. І от у кріпаків почала тоді поволі прокидатися свідомість, гідність себе як людини, вони замість благань в душі своїй поклали твердо не покорятися панам, як чудесно зазвучало і в згаданій байці Гулака-Артемовського:

Той дурень, хто дурним іде панам служити.

Та не так було це легко з панами розквитатись. Всі ті заколоти й повстання, що до них бралися кріпаки, жорстоко придушувались військом, і ночі аракчеєвській [76], здавалося, не буде кінця й краю. А пани, гуляючи, казилися із жиру, пани з нудьги сперечались між собою за дрібницю, як Іван Іванович з Іваном Никифоровичем у повісті Гоголя. «Скучно на цім світі, панове!» — вигукнув був правдивий письменник Гоголь, і Бєлінський, аналі-

зуючи його повісті, з якимось особливим підкресленням на слові «життя наше» заявив: «І такі ось усі його повісті: спочатку смішно, потім сумно». Про те, що життя тодішнє було сумне, й про те, що російську дійсність скука роз'їдає, сказав був, приблизно років за десять перед вигуком Гоголя, і Олександр Пушкін. «Мне скучно, бес»,— каже Фауст Мефістофелю [77] в «Сцене из „Фауста"». А Мефістофель резонно його втішає:

Что делать, Фауст?
Таков вам положен предел,
Его ж никто не преступает.
Вся тварь разумная скучает:
Иной от лени, тот от дел;
Кто верит, кто утратил веру;
Тот насладиться не успел,
Тот насладился через меру,
И всяк зевает да живет —
И всех вас гроб, зевая, ждет.
Зевай и ты.

Фауст

Сухая штука!
Найди мне способ как-нибудь
Рассеяться.

Цього пушкінського Фауста Віссаріон Бєлінський назвав «гулякою, якому вже нічого в горло не йде». Треба тут взяти до уваги те, що сцену цю було написано в 1825 році, в тім страшнім році, коли царизм — лютий, ненажерний — схопив у свої лабети звірячі праведних провісників свободи — декабристів. Отже, в цей рік царизм, висловлюючись словами Пушкіна, дійсно-таки вже був «насладился через меру» і, позіхаючи, шукав собі нового способу розважитись як-небудь. Але як саме розважитись? І чим? Торговельними поставками за кордон? Але ж результатом підневільної кріпосної праці була низька продуктивність праці в сільському господарстві. Баришами на внутрішньому ринку? Але не могла в поміщиків розвиватись по-справжньому також і промисловість. Бо цьому заважав кріпосний лад, якого царизм аж ніяк

не хотів руйнувати, навпаки — оберігав його. І оберігав так, що навіть по два рази вішав одну й ту ж людину, як це було з Рилєєвим. Ця суперечність, звичайно, зараз же позначилась і на літературі. Письменники поділились: одні з них кликали громаду назад, в допетровську Русь; а другі, як, наприклад, Лермонтов, навпаки, бойовий клич проголосили,— «потрібно діяти»,— щоб іти вперед (вірш «1831-го июня 11 дня»). Цей же клич (тільки що в іншій формі) звучав і в Бєлінського, який, побачивши, куди його могла завести абсолютна ідея Гегеля[78], потроху вже починав звільнятися від неї, про що він і сам потім писав: «Я маю особливо важливі причини злоститися на Гегеля, бо почуваю, що був вірним йому (у відчуванні), мирячись із «російською дійсністю». Цей клич повторив згодом і молодий Герцен. Тепер уже Бєлінський зовсім перестав миритися з російською дійсністю і разом з іншими сміливо пішов у ній проламувати двері. Але як же воно так виходило, що Росія з слабо розвиненою промисловістю та вже починала тоді оформляти власну свою філософію? На це ми можемо знайти відповідь у Енгельса, який каже, що «країни економічно відсталі можуть грати в філософії провідну роль: Франція у XVIII ст. у відношенні до Англії, на філософію якої французи опирались, а потім Німеччина у відношенні до перших двох» [1]. Проламування дверей в кріпосницькій Росії проти царизму з часом все більше й більше набирало конкретних форм. Яку, наприклад, боротьбу і проти кого саме мав на оці Лермонтов, це яскраво видно з його вірша 1830 року «Предсказание»:

Настанет год...
Когда царей корона упадет.

Вірш цей, зрозуміло, не міг бути надрукований в рік його написання, але ж нам важливо тут підкреслити те, що він в собі, як в зливку золота, вмістив усі найкращі думи передових людей того часу. Ці передові люди не боялися часом аж надто прозорі натяки робити й на царя самого. Та й не тільки вони, а навіть помірковані письменники.

---

[1] Маркс К. и Энгельс Ф. Письма. Соцэкгиз, 1931, с. 384.

Ось Микола Маркевич у своїх «Українських мелодіях» (1831 року), малюючи картину того, як вночі з кладовища прийдуть в козацькі житла козаки, буквально говорив таке:

Лица синие от муки,
Шеи под петлей,
И оторванные руки
Принесут с собой,
Груди язвами покрыты,
Кости, пыткой перебиты,
Цепи по ногам:
Придут, загремят цепями
И голодными устами
Что-то скажут нам.

Що саме вони могли сказати своїми голодними устами — про це нетрудно було догадатись. Царизм ще більше підозрілим став. Царизм і далі продовжував шукати собі розваг жорстоких.

В 1835 р. рукою польського шляхтича він убив народного протестанта проти кріпацтва, борця за правду і свободу — Устима Кармелюка. В 1837 р. підлою підісланою рукою безжально вбив він сонце російської поезії Олександра Пушкіна. А в наступному 1838 р. в солдатській лікарні, самотнім, від сухот примусив він умирати поета Полежаєва...

Мов у безодню падали борці за щастя людей, а вона все нових жертв вимагала та нових. Отже, кріпосницькій Росії всі передові люди того часу новую силу намагались протиставити — силу, що геть би поламала всі потрухлі стовбури старого. Потрібно було кріпосницькій Росії нову силу протиставити — силу народну. І недарма письменники тодішні так часто зупинялися на образі бурі, на образі безодні морської, перемогти яку можна було тільки назавжди попрощавшись із обивательським гнилим спокоєм.

«Прощай, мій покою, пускаюсь у море!» — заявляє Євген Гребінка в своїм відомім вірші «Човен».

Будет буря; мы поспорим
И помужествуем с ней,—

заявляє у вірші «Пловец» Язиков. І навіть такий кроткий поет, як Олексій Кольцов, образ «тучи-бури мимолетной» з настійливістю розробляти починає у вірші «Лес», присвяченім пам'яті Пушкіна. Він у нім, звертаючись під виглядом лісу до народу, з якимось, сказати б, викликом чи підбуренням, з підказуванням того, що давно вже «потрібно діяти», запитує:

Где ж теперь твоя
Мочь зеленая?

І от в цей час, коли всім доводилось жити в атмосфері тучі-бурі, в час, коли горе люте ходило по хатах, вийшла в світ книжка Тараса Шевченка «Кобзар». І в цій книжці першим словом сказано було:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!

І царський уряд з дворянами зразу ж наставив своє вухо, зразу ж насторожився. Лихо?

А може, в поета проскочило це слово випадково? І почав він пильно вчитуватись у нового поета.

А Шевченко в «Кобзарі», звертаючись до дум своїх, продовжує і далі правити своє:

Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..

І тут же ще раз, втретє:

Бо вас лихо на світ на сміх породило.

Як це, справді, не похоже було на ті недоладні белькотання тодішніх «рифмовщиків», сухих естетів і різного роду чиновників од літератури! Взяти тут хоча б одного з них, автора вірша «Смерть розы», Бенедиктова, який призначення поета бачив у тім, щоб «расточать бесплодные мечты», а самому співцеві земному радив він пісень у неба научитись. Бенедиктов, не бачачи трагедії в житті, шукав її на небі й у всьому небесному. Умерла троянда,

А плачущий ангел стоял безутешный
над старым кустом.

І це, безперечно, «услаждало» царизм і заспокоювало його, бо автори подібних творів аніяк не збиралися підкопуватися під царський лад. Та й нащо їм було підкопуватись, коли на людей вони дивилися казенними очима? А тут же раптом в «Кобзарі» Шевченка зазвучало цілком протилежне — трагедія простої сільської дівчини:

Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!

Цеє протилежне всім естетам-писакам тодішнім у Шевченка виявлялося в тому, що він на людину проповідував дивитися «душею». Сам він так дуже надивився в житті того горя людського, що в нього самий лише стогін з душі виривається, стогін. І треба сказати: Шевченко в цім відношенні не був самотнім, були в нього й побратими. Азербайджанський письменник Мірза Фаталі Ахундов у своєму плачі «На смерть Пушкіна» каже: «Кавказ відповідає на піснотвори твої стогоном...» Стогоном же сповнена була лірика грузинського поета Ніколоза Бараташвілі. Щоправда, іноді стогін цей у декого переходив у придушений крик глухий, а саме — тоді, як після лютих катувань та переслідувань царських в імперії на деякий час настала моторошна тиша.

Але Шевченко не з тих був, щоб крик носити в серці. Навпаки, не криючись, одверто, повним голосом своїм, просто царю в вічі кидав він свій грізний запит:

Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти?

Зрозуміло, що така книжка, яка посміла на першім місці поставити горе народне, поставити запит на соціальну неправду, не могла бути не поміченою царизмом. І чорна зграя поміщиків із царем на чолі, натурально, зразу ж помітила її, але помітила по-своєму. «Що таке? — загаласувала вона.— Хто сміє про страждання народу говорити? Не розуміємо, не розуміємо його та й годі!» — Такий принаймні був зміст казенної рецензії на «Кобзаря», рецензії, що появилась в журналі «Сын отечества» [79].

Та й як міг інакше зустріти «Кобзаря» царизм, коли Шевченко свої думи посилав не на небо, як Бенедиктов, а між люди; посп-

лав їх не безплотно в хмарах гуляти, а діяти, і саме діяти в Україні, в тій Україні, яку царизм не визнавав і визнавати не хотів їй! У тьмі народ тримати, тримати його в безпросвітній темряві — це було найголовнішим завданням царизму, і цеє ось завдання та раптом розбивав «Кобзар» Шевченка, який, всупереч цареві, дерзко суспільну думку бентежити береться:

Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти?

На противагу всім тим письменникам, які, примирившись із мерзенною дійсністю, тікали від реального життя, від самої дійсності, від правди, Шевченко не тільки не тікав від життя, від дійсності, а, навпаки, в саму глибину її, на саме дно спускався, але ж дійсність цю не міг він був визнати за правильну, не міг з нею примиритись.

Що ж давало право Шевченкові саме таким тоном з царизмом розмовляти? В чім сила маленької книжки, що зветься «Кобзар»? Чим цю силу можна пояснити?

Та насамперед тим, що Шевченко, який до недавнього сам був кріпаком і сам добре знав, яка є на смак «гірка» знедоленого люду, не міг відділяти поезії від життя, а, навпаки, брав їх у нерозривній взаємодії. Цю взаємодію схоплював він гострим оком своїм поетичним так мітко й безпомильно, немовби перед ним увесь час побільшуюче скло стояло, а він би у теє скло дивився.

Не забуваймо, що за рік до виходу в світ «Кобзаря» оформилась у науці клітинна теорія, творцем якої був асистент берлінської лабораторії Йоганнеса Мюллера — Теодор Шванн. А оформитись ця теорія могла тільки завдяки ахроматичним мікроскопам, які дозволяли вченим бачити речі без райдужних кольорів по краях, тобто особливо чітко й виразно. Чіткості й ясності сприймання досліджуваних речей сприяло також і швидке поширення ідеї єдності живої природи, ідеї єдності життя. Ця ідея виникла внаслідок поступового розвитку філософії, яка в свою чергу могутньо впливала на розвиток біології. Звичайно, що безпосередньо, із першоджерел Шевченко міг і не знати про клітинну теорію, але ж вплив її, благотворний вплив на всі галузі науки

та життя він, безперечно, почував на всьому тому, до чого тільки доторкався своїм чуттям поетичним. Отже, висловлюючись образно, Шевченко реальну дійсність розглядав через ахроматичний мікроскоп [80]. Тож не дивно, що й життя він в сто тисяч разів бачив виразніше і точніше, аніж бачили це деякі інші співтовариші його по праці. Говорячи в своїм «Кобзарі» про Перебендю, якому на землі й куточка спокійного нема через те, що він все знає, через те, що він все чує, Шевченко тим самим про себе говорив. Бо він дійсно все знав і все чув...

А тоді ж багато чого могло цікавити таку глибоку людину, як Шевченко: повстання в Польщі [81] (я беру за ціле десятиріччя до виходу «Кобзаря»); холерні заколоти; вигадана теорія «офіціальної народності», якою ще більше во ім'я «батюшки царя» душили все передове, революційне; «Філософічний лист» Чаадаєва й оголошення автора цієї статті божевільним. Народ тікав з-під канчука від осоружного панування поміщика. Втікачами тоді вся земля була переповнена рідна. Досить Шевченкові було розгорнути «Киевские губернские ведомости», щоб зразу ж з болем у серці сказати: пекло на сім світі! Ось одна виписка із № 2 «Ведомостей» від 12 січня 1840 року, тобто за кілька місяців до виходу в світ «Кобзаря». В розділі «О бродягах» читаємо: «Среди примет такие: Александр Филиппов Соколов... на левой стороне верхней губы и на щеке в нижней губе шрам, 17 лет. Илья Степанов... На левой стороне носа небольшой рубец, на правой стороне между щекою и ухом, а также и на левой руке выше локтя шрамы, 40 лет». І таке було в кожнім номері «Ведомостей». І скрізь в них, як документи, сліди нелюдських катувань: шрам на щоці, рубець на носі, шрам вище ліктя... Шевченко згодом у своїм автобіографічнім листі до редакції «Народного чтения» казав, що у нього — «українська строга муза». Та як же вона й могла бути не строгою, коли в житті тоді таке робилось! Цим пояснити можна й те, що Шевченко, на противагу естетам, які неодмінно жінку малювали ефемерною, подібною до ангела, неземною, портрет обдуреної нещасної Катерини своєї дав простими, земними, реальними мазками. Строгість музи не дозволила Шевченкові впасти в журбу, не дозволила йому з усього його знання життєвого невірний висновок зробити:

Журбою
Не накличу собі долі,
Коли так не маю.
Нехай злидні живуть три дні —
Я їх заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця...

Лютою змією коло серця Тарасового постійно була згадка про те, що мільйони кріпаків весь час іще ж тягнуть ненависне ярмо, накинуте панами! Лютою змією коло серця була в нього болюча згадка про те, що рідні сестри й брати його безславно конають у неволі. Якийсь там блазень, якийсь картяр і розпутник має право проміняти рідну сестру його на собаку або ж на ланцюг її, як звіра, посадити чи убити зовсім! Що ж робити? Де подіти свої думи ці? Куди пустити їх правди шукати? В кінці першого вірша «Кобзаря» Шевченко відповідає:

...а що робить!
Журба не поможе...
...В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну...
...Там найдете щиру правду,
А ще, може, й славу...

Власне, у Шевченка були ще рішучіші рядки:

Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине...

Але царська цензура ці рядки викреслила.

Оця рішучість, оця сміливість, оце невпинне шукання правди, шляхів до визволення від рабства, до свободи відразу ж дійшли, на крилах долетіли до всіх тих сердець, прямих і чесних, які ненавиділи царську російську дійсність. І кожен спішить до нього написати щось. І кожен спішить висловити захоплення своє «Кобзарем» незвичайним. І тут особливо цікаво відзначити те, що в числі захоплених талантом Шевченка багато було росіян і зокрема російських письменників. Не буду аналізувати всіх тих рецензій, що появилися в російській пресі майже одночасно з рецензією

«Сына отечества», скажу тільки: більшість із них — прихильні. І цікаво, що всі вони немовби доповнюють одна одну. Бо коли з них перша говорить, що ті, які розуміють українську мову, прочитають «Кобзар» з насолодою та подякою, то друга ще й додає до цього: «Думи Т. Шевченка не тільки в Україні найдуть щире серце, ласкаве слово, щиру правду й славу, а й поміж тими з росіян, яким не чужа поетична мова російської Італії». Третя ж рецензія, авторство якої приписують Бєлінському, немовби даючи відповідь на чорну рецензію в «Сыне отечества» — «Не понимаем»,— бере автора «Кобзаря» під захист і стверджує, що «Катерина» Шевченка написана цілком приступною, зрозумілою мовою. І ще одне: майже кожен з авторів рецензій зараз же після своєї оцінки починає умовляти Шевченка писати російською мовою. Бо після Пушкіна, всупереч скептичному запитанню «мудрих» мужів: чи є на Русі поет? — один із рецензентів відповів: «А є поети»,— і вказав на Шевченка.

Ось усі ті обставини, силою яких народився геніальний співець свободи. Ось ті соки підземні, що, напоївши корінь деревця, дали йому змогу вирости в розложисте дерево, рідне всім, велике. Ім'я співця геніального — Тарас Шевченко, а дерево розложисте — «Кобзар» його.

Доля книжки, як я вже сказав напочатку, доля взагалі кожного твору людського духу — не однакова. І це ми яскраво бачимо сьогодні на блискучому прикладі незвичайного поширення «Кобзаря» Тараса Шевченка, який в одну мить після виходу в світ за свою силу діючу буквально був розхватаний, мільйонами рук притулений до серця, пішов і далі діяти між люди, у життя, і от — багато раз перевиданий — прийшов він сьогодні і до нас. І з нами діє він сьогодні проти наших ворогів незгірш, як справжня найгостріша зброя!

Гнів Тараса Шевченка зародився ще тоді, в криваве царювання Миколи Палкіна[82], коли поет, сам будучи кріпаком, на собі відчув усі тортури й страждання своїх закріпачених братів-селян, пережив ці тортури й страждання разом з російськими революціонерами-демократами — Чернишевським, Добролюбовим, Герценом. Гнів цей вогнем викрешувався і в відомій бесіді з грузинським поетом, тоді ще молодим Акакієм Церетелі, і в підписанні

протесту проти антисемітського виступу журналу «Иллюстрация». Гнів цей ще більше загострювався в засланні й мужнів: в Оренбурзі серед пригноблених царським урядом башкирів і казахів, в Кос-Аралі серед казахів і киргизів. «Караюсь, мучуся, але не каюсь»,— ось що відповів Шевченко на хитре запитання тирана: а чи не від того він, щоб покаятись? І Шевченко, куди б його не закинула доля, завжди був вірний своєму девізу: не каятися, не гнутися перед царями, завжди прислухався він до мови пригнічених народів, вивчав їх поезію, фольклор і піднімав людей на протест, на протидіяння.

Є свідчення, що в списках розповсюджувався «Кобзар» на Кавказі. В списках доходив він і до тюремних камер ув'язнених за царизму революціонерів. Буташевич-Петрашевський на допиті в III відділі казав: «Твори Шевченка розійшлися в тім краю (в Україні.— *П. Т.*) у великій кількості і були причиною великого хвилювання умів». В літературі російській впливу «Кобзаря» зазнав на собі не один письменник. Наприклад, Олексій Кольцов під впливом його навіть написав кілька поезій по-українському.

Вплив «Кобзаря» позначається також і на творчості Некрасова, Сурикова, Дрожжина, Максима Горького. Що ж до українських письменників, то тут просто-таки трудно сказати: хто не зазнав на собі впливу «Кобзаря» Шевченка? Панас Мирний у вірші своєму, що його опубліковано в газеті «Комуніст» 28 січня 1940 року, говорить про ту поміч, яку він дістав від Шевченкової музи:

А як хлопець піднявсь на ноги
і знялась в голові його думка:
що робити йому одинокому в світі,
де себе подіти? —
ти знову на поміч прийшла,
з «Кобзарем» прилетіла до мене...
«Читай і учись!» — ти сказала...

Степан Васильченко в своїх автобіографічних записках розповідає, як він у бахмутській тюрмі вчив грамоти осетина Олексія Хостнаєва, який через деякий час брався вже читати «Кобзаря» Шевченка. А яке велике місце посідає «Кобзар» Шевченка в біо-

графіях Івана Франка, Павла Грабовського, Архипа Тесленка і багатьох сучасних радянських письменників! Те ж і щодо біографії наших співців народних — кобзарів. А чи був би без «Кобзаря» українським бояном Микола Лисенко? Чи були б такими відомими художниками де Бальмен, Башилов, Сластьон, якби вони не дали до «Кобзаря» своїх ілюстрацій? І, нарешті, чи був би М. Номис справжнім філологом, коли б він не покористався силою нашого українського генія? «З незабутнього „Кобзаря“,— пише Номис в передмові до своїх „Приказок“ (1864 р.),— я повибирав не тільки справжні приказки, од народу ним взяті, а й вірші, що їх письменний наш люд, а деякі, навіть і народ уже, вживають замість приказок».

Тобто пісні «Кобзаря», які узяв Шевченко у народу, знову ж до народу й повернулись. І це нам, письменникам, як і всім творцям взагалі, повинно стати за приклад великий, за найкращий дороговказ: писати так, творити так, щоб думи твої зливалися з народними.

В 1878 році в Парижі відбувся конгрес письменників, який провадив Віктор Гюго. В повістку конгресу включено було доповідь «Література України, що є під забороною в царській Росії» [83]. Цю доповідь, що була в тім же році видрукувана окремою книжкою (Женева, 1878 р.), читав Карл Маркс. Читав він її з великою увагою, бо поробив у ній свої підкреслення та помітки. А в доповіді ж тій найбільше, як нам відомо, говорилось про твори Тараса Шевченка.

Як грандіозно посунувся Шевченко на своїй путі від невільника до полум'яного борця з царизмом, йдучи пліч-о-пліч з кращими синами російського народу, від змушеного мовчання в казахських степах до широкого звучання на цілий світ, настільки широкого, що і Карл Маркс став читачем його творів!

Якими грандіозними кроками ступає Шевченко й зараз по республіках Радянського Союзу, по всій нашій славній Вітчизні, коли про вплив його поезії на свою власну говорять російські поети, білоруські, вірменські, чуваські, грузинські... Він є у нас перший і воістину народний поет, як сказав О. М. Горький.

Сьогодні думи Шевченка є невіддільні від дум нашого народу. І тому народ так часто, так охоче звертається до свого поета

Гуманізм Шевченка, його ставлення до людини, його постійна турбота про пригноблених — як це зараз нам співзвучно! Інтернаціональна єдність, зміцнення дружби народів — як це зараз нам потрібно! А ще потрібніше нам виховання себе в дусі комуністичному.

Наш народ в цей час переживає творчі хвилини: до Радянського Союзу приєднуються нові народи, які хочуть жити по-новому. Радянський Союз стоїть на чолі всього освіченого світу, охоче всім народам помагає. Завдання нашої зовнішньої політики полягають у тому, щоб гарантувати мир між народами і безпеку нашої країни. Отже, всім тим ворогам Радянського Союзу, які ще сіпаються до нас, які зазіхають на наші завоювання, на наше добро, ми, перефразовуючи Шевченка, можемо відповісти: «Сіпайсь, лютий враже, та не дуже!» Ненависть до ворогів повинна бути в нас нещадна, як нещадною була вона і в Шевченка. Націоналістичним перекрученням творчості Шевченка ми повинні давати непримиренну відсіч! Від Шевченка повинні ми взяти те, без чого ми, письменники, поети, дихати не можемо, а саме: і політичну поезію, що особливо нам радісно підкреслити після недавнього святкування ювілею велетня політичної поезії Володимира Маяковського, і лірику, і сатиру, і антирелігійні стріли «Кобзаря», і багато ще чого іншого.

Цінуймо спадщину Шевченка! Учімося у нього! Зараз нам, ученим і письменникам, в Країні Рад буквально все дано: ми маємо можливість ще вище піднестись на самі верхів'я науки та мистецтва.

1940

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

(До 220-річчя з дня народження)

Чим ширша своєю діяльністю людина, тим дальше після її смерті шириться пам'ять про неї. Чим ясніший своєю моральністю й правдивіший життєвий голос творця, тим чистішим і звучнішим стає цей голос з часом, у віках. І ще: чим глибший сам творець, тим приступніші будуть думи його щодо сприйняття їх народом.

Сьогодні ми згадуємо великого сина України, що народився рівно 220 літ тому,— Григорія Савича Сковороду. До творчої особи Сковороди якнайкраще ж і можна прикласти всі ці три твердження, що з них я допіру почав.

Великий наш філософ щедру залишив нам спадщину по собі: обсягом широку, змістовністю глибоку і — щодо світогляду свого — чисту та моральну. Великий наш філософ, який був у конфлікті з царями, царедворцями й панами, багато від цих останніх в житті своїм зазнав переслідувань, заборон та обмежень. Каміння гостре, бур'ян, ще й колючки кидали вони йому під ноги. Цим пани хотіли, залякавши його, на свій бік привернути, зштовхнувши його з верховин, зробити з нього філософа виключно свого придворного, вужчого. Але ж потоки творчого мислення Сковороди такі були стрімкі, що вони, спадаючи із верховин в долину, ламали на своїй путі всі колючки й бур'ян, перестрибували через каміння гостре і розливались широко по всім роздоллі.

Образ цей однаковою мірою стосується як його учених трактатів, так і його віршів. «Увесь світ спить»,— каже Сковорода в трактаті «Убуждшеся видеша славу его» і словами Павла тут же будить цей світ: «Стань, мертвяче, воскресни з мертвих!»

...Петр для чинов углы панские трет.
Федька-купец при аршине все лжет.
Тот строит дом свой на новый манер.
Тот все в процентах, пожалуй, поверь.

Такими словами Сковорода у вірші «Всякому городу нрав и права» змальовує мертвотний сон мертвяка світу свого — князів, поміщиків і купецького класу, що саме тоді виходив на арену. І ось він проти цих останніх у 24-й пісні «Сада божественных песней» з дерзновенністю пророка свій гострий меч попередження наставляє:

Вас бог одарил грунтами,
Но вдруг может то пропасть.

І, протиставляючи себе усім цим багатим, зажерливим, неситим, він ще далі проймає їх безжальним мечем своїм разючим;

А мой жребий с голяками,
Но бог мудрости дал часть.

Розумійте,— цими словами сказав він,— і трепещіте, що ці голяки якраз же й можуть відняти у вас усі оті грунти та угіддя.

...Щастя, де ти живеш? — горлиці, скажіте.
Чи в полі вівці пасеш? — голуби, возвістіте.

Це невинне, ніжне запитання до пташок зразу ж перетворювалось у нього у вимогливе запитання і різке, як тільки воно вимовлялось перед народом. То ж сам народ, страждаючи під ігом кріпацтва, весь час допитувавсь, весь час домагався: чи прийде ж хоч коли-небудь до них те щастя? Та й де воно є! Може, й зовсім немає. І Сковорода, вторуючи народові, відповідав:

Щастя нема на землі,
Щастя нема в небі.

А звідси й висновок напрошувався у нього такий:

Сядем себе, брате мой, сядем для беседы.
Сладок твой глагол живой, чистит мне все беды.

Бесіди з народом з приводу шукання щастя — ось що освіжувало Сковороду в його роботі. І зауважимо тут, що й сам Сковорода ці бесіди взивав «солодкими» та ще й такими, що «чистять всі біди». Справді. Якщо щастя нема ні на землі, ані в небі, то треба ж все-таки якось знайти, де воно є. Інакше ж нема для чого й жити. Думка ця гвіздком сиділа в голові філософа.

А мне одна только в свете дума,
Как бы умерти мне не без ума,—

повторює весь час Сковорода як приспів, після кожної строфи вірша «Всякому городу». Цей же мотив стрічається у нього і в інших його поезіях, наприклад, у вірші про Богдана Хмельницького:

О, когда бы же мне в дурні не пошитись,—

але тут вже мотив цей має коло себе і роз'яснювальне місце:

Дабы вольности не мог как лишитись.

Отже, бесіди Сковороди з народом про щастя, певно, завше мали своїм висновком питання визволення народу. Трудно та майже неможливо догадатись, яка саме конкретна подія викликала у Сковороди написання цього вірша: чи то протести запорожців, на вольності яких в році 1751 царський уряд поклав був свою руку, оселивши на землях запорозьких сербів-колоністів; чи то указ 1783 року, за яким остаточно закріпачувались селяни Лівобережної України; але ж на змалювання вольності не пожалів наш філософ і художник найяскравіших фарб своєї палітри:

Что то за вольность! Добро в ней какое?
Ины говорят, будто золотое.
Ах, не златое: если сравнить злато,
Против вольности еще оно блато.

Чи не цієї ж думки Сковороди про вольність, про волю людини та стали причиною життя його коловоротного?

В листі 75-му до Михайла Ковалинського Сковорода гірко признається, що його недавно такий несподіваний вихор був вихопив із куп'янських степів, що він, крім ютки та бурки кирейної, нічого не взяв. Та «про цю бурю,— додає,— потім поговоримо». Нам невідомо, чи вдалось Сковороді пізніше поговорити на цю тему з Ковалинським, але ж у віршах та листах його часто згадуються слова «вихор» і «буря», як, наприклад, у піснях 16, 20, 22 і 29. В останній у зв'язку з образом бурі аж надто виразно звучить автобіографічне визнання:

Челнок мой бури вихрь шатает,
Се в бездну, се выспрь ввергает.

Так! Сковороду в житті то вгору виносило, то знову кидало в безодню. І все це за те, що Сковорода не корився власть імущим, за те, що Сковорода не вмів мовчати або — щонайменше — збавити свого проти них тону.

Смерте страшна́! Замашна́я косо!
Ты не щадишь и царских волосов,
Ты не глядишь, где мужик и где царь,—
Все жерешь так, как солому пожар.

Ці рядки Сковороди нагадують нам слова Гельвеція із його книги «Про людину»: «Хай же смерть наголову розіб'є злочинців,

фанатиків, тиранів і всякого ворога суспільного добра». Звичайно, великою помилкою було б із нашого боку твердити, що Сковорода одверті мав виступи проти царів — злочинців на троні. Маркс і Енгельс ясно говорять нам: «Не можна забувати, що на той час, коли писали просвітителі XVIII віку... всі суспільні питання зводилися до боротьби з кріпосним правом і його рештками». Нам тільки хотілося б тут підкреслити самий тон виступів Сковороди проти кріпацтва: один раз — різкий і одвертий, а другий раз — езопівський [84], зашифрований. Чому саме зашифрований — бо ж бурі, що зчинялися над ним, не давали йому змоги інакше якось говорити. «Якби мені можна було стільки ж писати, як і думати»,— каже Сковорода в листі 17-му до Ковалинського. Цим висловом скарги й протесту Сковорода немовби перегукується з висловом скарги й надії д'Аламбера. «Час відрізнить те, що ми думали,— казав д'Аламбер,— від того, що ми говорили». Сковороді в задусі режиму тодішньої царської Росії нічого іншого не залишалось, як тільки говорити символами, порівняннями та фігурами. Вічно гнаний, переслідуваний владою, постійно переходячи з місця на місце, він не мав можливості працювати десь в одному місці, у власній бібліотеці, а тільки носив у себе в торбі за плечима кілька книг, з-поміж яких першою для нього була біблія. Чи це ж означало, що він і з народом розмовляв лише з біблією в руці і не цікавився ні про побут його, ні про утиски та голод? Чи це ж означало, як буржуазні учені доводять, що нібито Сковорода із народом тримав тон якийсь урочистий, піднесений, ненатуральний? Навпаки,— задушевність Сковороди чарує нас в підході його до народу, і ми вже це бачили, ми вже це чули із вищенаведеного нами вірша його:

Сядем себе, брате мой, сядем для беседы.
Сладок твой глагол живой, чистит мне все беды.

Я неспроста заговорив тут про тон. Еж у XVIII ст. в Росії, за царювання Єлизавети і особливо Катерини II, весь час ізверху намагалися тон писань передових творців та мислителів нівелювати,— весь час непомітно сонного порошку в філософію підсипалось. Катерина II, розігруючи роль просвіченого монарха, умудрялась в один і той же час і вільнодумні листи писати до Вольтера,

і тут же в себе в Росії забороняти писати про свободу. З одного боку, широким жестом запрошувала вона у Петербург до себе філософа-матеріаліста Дені Дідро, а з другого — ганебні накази підписувала про те, щоб стежили її поплічники за діяльністю Новикова та Радищева. Ідеалом філософа Катерина II хотіла поставити золоту середину, тобто такого філософа, який би ні в що не втручався. Цим поглядом її були заражені тоді навіть такі видатні діячі того часу, як Карамзін. У своїх «Письмах русского путешественника» Карамзін писав: «Тот есть для меня истинный философ, кто со всеми может ужиться в мире». На велику досаду цариці і панства, Сковорода не міг ужитися з ними. Бо ж вони гнітили рідний край його, бо ж вони гнітили народ український... І Сковорода у відношенні до цих гнобителів мусив якийсь особливий свій тон знайти. І він його знайшов. Ось у байці своїй «Олениця та Кабан» Сковорода називає дворян звичайнісінькими свиньми, хоча і носять на собі вони титули їх благородій та баронів. Ось у трактаті «Благодарный Еродий» наш філософ, обурюючись на тих, хто щастя і блаженство бачить у накопичуванні харчових запасів та капіталу, каже: «Вижу убо ныне, что по вашей желудковой и череватой философии блаженнейшая есть засаженная в тюрьму, нежели вольная, свинья». А в 20-й своїй пісні Сковорода ще вище підносить свій голос протесту проти злочинства ворогів суспільного добра:

О мире! Мир безсове́тный!
Надежда твоя в царях?
Мнишь, что сей брег безнаветный?
Вихрь развеет сей прах.

Зрозуміло, що тирани не хотіли подарувати цих і подібних їм виступів Сковороді: вони переслідували його як тільки могли. За словами Михайла Ковалинського, пани своїм злословієм не облишали Сковороду навіть і після його смерті: вони пускали в пам'ять його всілякі ядовиті стріли, узиваючи його невживчивим і гордим. Та хіба ж не так само знущалася буржуазія й над пам'яттю Жан-Жака Руссо, коли в Ерменонвілі на могилі його маркіз Жірарден був навіть примушений поставити варту?

На могилі Сковороди ніхто не ставив варти, але кожен з одві-

дувачів її — на протязі цілого століття з гаком, аж до самої Жовтневої революції — що хотів собі, те й казав. Я говорю тут про виступи представників буржуазної науки, як також і про перекручення націоналістів. Одні з них говорили, що Сковорода містик; другі — що Сковорода зовсім не філософ, а сектант; треті — що філософ наш тікав від життя, бо ж проповідував: «Пізнай себе самого» і т. д. і т. п. Таким осудом Сковороди — осудом голослівним — буржуазні вчені самі себе кріпко побили. Бо проповіддю своєю: «Пізнай себе самого» Сковорода не тільки не уникав світу людей, а навпаки: широкими кроками підходив до цих останніх, а через них (тобто через людей) пізнавав і світ увесь.

Маркс і Енгельс дають таку характеристику тій добі, в якій проповідував Сковорода: «XVIII вік був епохою об'єднання, збирання людськості із стану роздробленості і роз'єднання, в який вона була ввергнута християнством; це передостанній крок на шляху до самопізнання й самовизволення людськості, але саме ж як передостанній він залишався однобічним і таким, що застряг у суперечності».

Сковорода, як дитина свого віку, не міг, звичайно, уникнути суперечностей у своїй філософії, але ж усією діяльністю своєю він багато прислужився до самовизволення людськості. Та й не міг же він був обминути цього гасла, оскільки воно найпоширенішим було в XVIII ст. Жан-Жак Руссо, наприклад, у своїй відомій праці «Чи сприяло відродження наук і мистецтв очищенню нравів» рекомендує «увійти в самого себе і прислухатись до голосу совісті». Робеспієр, вождь якобінців [85], дякував Жан-Жаку Руссо за те, що той навчив його пізнавати самого себе. Стрічається це гасло також і у Клопштока, і у Франкліна, і у Гете. Остільки сильне було тоді звучання цього гасла, що навіть іще і в першій чверті XIX ст. письменники його повторювали не раз, як, наприклад, Байрон у своїй містерії «Каїн», де Люцифер [86], демонструючи Каїнові [87] всесвітні простори, каже: «Ти хотів знання? А в тім, що показав тобі, хіба ж ти не пізнав себе самого?»

Отже, вчення Сковороди про самопізнання було передовим, бо пов'язане ж воно із шуканням щастя для людей, пов'язане з визволенням їх од рабства, з любов'ю до своєї батьківщини.

Учення Сковороди і вся постать його були розкриті і оцінені лише після Великої Жовтневої соціалістичної революції, коли радянські наші учені, озброєні методом марксистсько-ленінської науки, дістали повну можливість високо піднести всю спадщину українського філософа. В 1918 році Рада Народних Комісарів РРФСР видає декрет, якого підписує Ленін, про увічнення великих попередників наших, і серед цих попередників названо було й ім'я Григорія Сковороди.

Гучно були проведені на Україні ювілейні дати сковородинські — і в 1922, і в 1934, і в 1939 роках. Уряд Радянської України кожного разу відпускав великі кошти на проведення цих свят. Сковороді відводиться почесне місце в історії філософії, історії української літератури і суспільної думки на Україні. Ім'ям його називають педагогічні курси, школи, музеї, а також вулиці по містах. І сама постать Сковороди,— настільки вона глибоко увійшла в свідомість народу українського та митців його, що її беруть уже за центральну, за дійову особу в свої твори наші письменники та художники, беруть як друга пригноблених, як полум'яного патріота, як гуманіста. Зараз німецькі фашисти, пазурами впившись в Україну, нищать там на ній все те, що може перешкодити їм, їхньому на нашій землі пануванню. А нищачи людей і культурні надбання наші, гітлерівські собаки спішать якомога швидше німецьких баронів посадить на Україні. І так хочеться сказати тут їм словами Сковороди: «Ви обростаєте грунтами,— „а вдруг может то пропасть?"». І ясно, що пропаде. Славна наша Червона Армія уже не одного удару завдала гітлерівцям проклятим. Останні перемоги Червоної Армії на Кавказі, на Волзі і на Центральному фронті, визволення Червоною Армією окупованих районів України окриляють надією, що незабаром настане той час, коли гітлерівців остаточно буде знищено, коли і одного не буде фашиста на землі радянській, і ми Григорія Савича Сковороду, що боровся з гнобителями народу, тоді наступним разом згадаємо уже на цілком визволеній, очищеній від диких орд фашистських Радянській Україні, де розвіватиметься прапор комунізму!

1942

МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ КОЦЮБИНСЬКИЙ

В дожовтневій літературі українській М. Коцюбинському належить одне з найпочесніших місць: після Шевченка, поруч з Іваном Франком, Лесею Українкою, Стефаником — щодо краси й глибини своїх творів іншого письменника такого ми не знайдемо. На таке місце заслужив він через свій революційний демократизм; через незглибимий гуманізм глибокий; через правдивий показ реалістичним пером своїм класової боротьби селян українських (та й не тільки селян); через високу майстерність свою як художника. З давніх-давен ми маємо дорогоцінний багатий приклад, що великі письменники, класики літератури світової, ніколи не розминалися з народом, навпаки: їхня творчість завше була невідділима від фольклору, від дум, від мудрості народної, як невідділимим є шум могутнього дуба від зеленого шуму всього лісу! І Гомер, і Шота Руставелі, і Шекспір, і Пушкін, і Шевченко, і Максим Горький, Ованес Туманян і Джамбул — всі вони з охотою вчилися у народу, і народ за це їх здоровими соками землі поїв, підтримував і доглядав, щоб жили співці його в історії якнайдовше. Михайло Коцюбинський напоєний соками багатющої землі своєї — і через це він став безсмертним: великі світочі людства давно вже розступились, щоб дати місце і йому в шерезі борців, мислителів і шукачів правди. Правди шукав він покривдженим; права на щастя пригноблених він домагався; життя свого не шкодував, не раз страшні хвилини переживаючи перед рушницями козаків (буквально) й чекаючи, що ось-ось поляже трупом. Тому ж то він і дорогий такий сьогодні нам, вільним громадянам багатонаціональної Батьківщини нашої, яка так пильно спадщину свою класичну береже, що навіть і порошиночка на неї впасти не посміє!

Михайло Коцюбинський жив у жахливі часи розгулу Миколи Кривавого [88]. Хребет царської Росії під наступом і ударами сил революційних хряснув посередині і виткнувся двома горбами — самодержавство з одного боку, святейший синод і церква — з другого. Хребет цей все ще тримався, як на сухожиллях своїх, на брехливих обіцянках, на куцих маніфестах, на «реформах» у лапках. І треба тоді було письменникові мати великий розум

ясний, силу волі і чесність, щоб протистати всьому цьому гнилому, щоб бити по ньому і по його відбитках у мистецтві, як правильно робив це Максим Горький, близький друг Коцюбинського. І треба було великого скупчення сил у суспільстві, щоб знести ці потворні горби прокляті, та не тільки зчистити з життя усе мерзенне й облудне, а й геть цілком його перемінити! Гнів народних мас проти своїх гнобителів все розростався більше й більше, аж поки не вибухнув революцією 1905 року. В. І. Ленін писав: «Десятиріччя перед революцією, з 1895 року по 1904 рік, показує нам уже відкриті виступи і неухильний ріст пролетарської маси, ріст страйкової боротьби, ріст соціал-демократичної робітничої агітації, організації, партії» [1].

Коцюбинський був свідком цих виступів і страйків мас пролетарських. І, зрозуміло, він не міг не вглядатися в них, не міг не фіксувати в пам'яті своїй всіх тих людей, що провадили ці виступи і страйки. А особливо вглядався пильно в тих, з якими він як народний учитель спочатку, а пізніше співробітник філоксерної [89] комісії та статистик стикався майже щодня в різноманітних невідкладних справах. Я говорю про революційно-демократичне селянство, що, як писав Ленін, «за соціалістичним авангардом пролетаріату починало виступати на масову боротьбу, особливо з 1902 року» [2].

Отже, в той час як дехто з тодішніх беззубих письменників, уникаючи гострих тем сучасності, вибирав собі щонайлегше — якийсь скандальний сюжетик або ж голу природу — і йшов до цієї природи, немовби з купленим квитком на приставні місця в театрі, Коцюбинський завше брав теми найгостріші, сьогоднішні, сучасні, а природу вибирав тільки здорову, і в центрі її він поміщав людину — сміливу, діючу і сильну. «І благословен я був,— говорить людина в „Intermezzo",— поміж золотим сонцем і зеленою землею». В той час як дехто з тодішніх письменників боротьбу за перебудову світу заміняв містичним копанням (Мережковський), копанням у статевому психологізмі (Арцибашев, Винниченко та ін.) або ж впадав у екстаз космічний, обернений до

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 17, с. 92.
[2] Там же.

самого себе,— Коцюбинський своїм лицем завше був обернений до трудящих, до народу. Ах, як хотілось українським буржуазним націоналістам помістити Коцюбинського під перевернуту банку української самособойності! — наліпити на нього ярлик кімнатної самотності! — всіляко запевняючи, що Коцюбинський нібито естет; що Коцюбинський, мовляв, природу схоплює одним лише імпресіоністичним [90] оком.

А Коцюбинський безпомильним оком своїм, повний гніву і печалі, саме в житті тоді соціальні бурі побачив — бурі і грози. Бурі, і вітер, і рух — ось що найчастіше стрічаєм ми в його творах, причому буря і вітер набирають у нього діючої форми і в «Fata morgana», в новелі «Лялечка», в сторінці з щоденника «На крилах пісні», в нарисі «На острові», в повісті «Тіні забутих предків». Цікаво, що в листі до Аплаксіної (лист 226) Коцюбинський признається: буря внесла в його мандрівку по морю «тільки приємну різноманітність». Охоче віримо йому, бо душа його вічно була в дорозі, вічно була в мандрах. Ось як цю душу свою сам Коцюбинський розкриває перед нами, змальовуючи її в образі рухливої хмари: «...Неспокійна, вся насичена вогнями, вся палаюча великим і праведним гнівом. Мчиться шалено по небу і підганяє лініву землю золотою різкою... Вперед... вперед... в мільйон раз швидше в повітрі... І гукає так, щоб всі прокинулись...» («З глибини»).

В цім Коцюбинський сходиться з Лермонтовим, який казав:

Так жизнь скучна, когда боренья нет..
...Мне нужно действовать, я каждый день
Бессмертным сделать бы желал, как тень
Великого героя, и понять
Я не могу, что значит отдыхать.

(«1831-го июня 11 дня»).

Так, Коцюбинський не знав, що таке спокій. Боротьба, горіння були для нього формою життя. Ось іще одне із його свідчень: «Снилось мені — чи ж снилось мені? — що в грудях у мене лиш половина серця.

— Де ж друга? — мучився я.

А та, що лишилась, била тривожно в грудях, і у калатанні кожнім чув я жадливий та владний голос:

— Шукай!

І я шукав.

...І так було довго, і так було завжди...» («Сон»).

У цьому вірші в прозі Коцюбинського дехто з критиків вбачає інтимну драму: драму письменника. Нам, проте, зміст цього вірша розкривається зовсім по-іншому. Ні, не рученька мила одсікла другу половину серця, а одсік її... тупий ніж жорстокого царського режиму для того, щоб письменник не шукав Правду у житті, для того, щоб не йшов він разом зі своїм народом. Але ж письменник не тільки не зупинявся в своїм посуванні уперед, а ще й других уперед заохочував, підганяв лінивих і будив їх, щоб ніхто не спав, щоб всі прокинулись. «Розпечи гнівом небесну баню,— звертається автор до людини („Го був звичайний мужик") в „Intermezzo",— покрий її хмарами твого горя, щоб була блискавка й грім». Блискавка і грім — це той постійний супровід до творчого голосу Коцюбинського, без якого голос його був би просто ненатуральний, недіючий, неповний. Коцюбинський, звертаючись до народу, закликає: «Викинуть разом із сміттям і тих, що смітять»; Коцюбинський сонце погасити закликає і засвітити друге сонце на небі, тобто на політичному небі тодішнього життя російського. І цей заклик проходить через численні листи його, геть через усі художні твори. Ось яким постає перед нами Коцюбинський — у всій своїй красі, у всій своїй силі До верхівель цієї сили, до розквіту краси цієї він дійшов не зразу, і стежки, що вели його на широкі дороги,— он там у далині видно ж нам і сьогодні. Від фольклору, від Марка Вовчка, від Т. Шевченка — для Коцюбинського одна із стежок починається. Від нужди, від голоду і злиднів — друга. І, нарешті, найголовніша стежка — соціальна. На 17-м році він уже мав політичний процес. На 19-м році за Коцюбинським було встановлено «негласний нагляд». Але ніщо на цій стежці не могло його зупинити! І він продовжував іти далі. Всупереч старішим письменникам, які неспроможні були підскочити вище свого українського частоколу, Коцюбинський поширює сферу творчості своєї, запозичаючи собі тематику із життя фабричних робітників, із життя війська. Колись Рилєєв писав Пушкіну, як той сам був

на засланні в с. Михайловському: «Ти коло Пскова, там задушено останні спалахи російської свободи... І невже Пушкін залишить цю землю без поеми?» (1825). Коцюбинський, який не жив, а мучився в Чернігові під наглядом поліції, бачив і чув, що діється у Вихвостові, де в калюжах крові трудящих зловісно танцював генерал Дубасов, розбризкуючи цю кров своїми чоботищами аж до Чернігова... Вісім років збирав Коцюбинський матеріал про повстання селянські! Він увесь цей час немовби чув коло себе нашіптуючі голоси, що йшли від селян, від фабричних робітників, від війська: напиши, напиши, бо невже Коцюбинський залишить цю землю без поеми? І поема явилась. Ціла епопея «Fata morgana», що так і звалася вона спочатку — «Мужики». Ця епопея разом з іншими творами революційних письменників підготовляла розгром царського уряду.

Незважаючи на те, що «Fata morgana» закінчується картиною поразки селянського повстання, вся річ од початку й до кінця великої віри сповнена, віри в остаточну над ворогами перемогу. «Зведись, народе, простягни руку по свою правду, як сам не візьмеш — ніхто не дасть». Коцюбинський вірив, що народ зведеться на ноги, на ворога стане. Звичайно, ясно нам тепер, що самі селяни не в силі були завоювати свободу. Бо свобода ж прийшла тільки тоді, як повстав увесь народ під керівництвом робітничого класу, під проводом Комуністичної партії. Сам Коцюбинський дає немовби натяк про це у «Fata morgana», вивівши образ робітника Марка Гущі та його прихильниці Гафійки. Отже, в ті роки у Коцюбинського в планах творчих стояло на черзі вклинення в тематику робітничого життя. І сам Коцюбинський шукає вже собі нового голосу. І от, бажаючи поділитись цими своїми творчими планами, він звертається до великого пролетарського письменника російського — Максима Горького. І Горький зустрів його як рідного! Як цінував Коцюбинського Максим Горький, можна бачити із того, як висловився великий пролетарський письменник з приводу смерті Михайла Михайловича. «Для мене смерть Михайла Коцюбинського визначилась як важка, особиста втрата, я втратив сердечного товариша». Ці слова Горького — о, як вони нагадують нам слова Некрасова про Шевченка, сказані після смерті останнього: «Умер человек замечательный». І взагалі,

дружба Коцюбинського з Горьким — це чудова поема, яка вміщає в собі всю дружбу українського народу з народом російським. У цій дружбі багато було спільних точок: і любов до людини, любов до пригноблених, і ненависть до цвілі міщанської, ненависть до царату, і, нарешті, захоплення великими бунтарями історії. Як відомо, Коцюбинський захоплювався опришками [91]; він, за словами Горького, мріяв написати повість про Довбуша; він вивчав матеріали про Кармелюка.

І якраз оце захоплення бунтарями і не сподобалось декому з буржуазних націоналістів українських. Та вони, ці націоналісти, навіть і саму смерть Коцюбинського хотіли використати для того, щоб знизити Михайла Михайловича, щоб зневажити те, що про народ він писав, про трудящих. Ось Євшан, наприклад, у день смерті Михайла Михайловича посмів таке написати, що нібито смерть Коцюбинського великого враження не зробила. А тим часом в газетах тодішніх, як плач народу, пролунали над труною і голоси чесних: хто перекаже нам тепер горе бідної Гафійки? А тим часом кілька тисяч людей проводжало Коцюбинського на Болдину гору [92] (в Чернігові). Студенти та учні середніх шкіл, узявшись міцно за руки, живий ланцюг собою створили, щоб цим підтримати порядок. Але порядок нахабно поламала кінна поліція, яка по боках супроводила процесію і яка весь час стежила, чи не виткнулись де з-під вінків червоні стрічки, чи не співають часом студенти та семінаристи. Обурюючись проти неподобств поліції, проти неподобств поліцмейстера, який над труною Михайла Михайловича заборонив семінаристам одспівувати письменника, грізний висновок для ворогів революції зробив В. І. Ленін [1]. І цей голос немов поєднував у собі всі голоси тих читачів, що так палко любили М. М. Коцюбинського. [...]

Прославимо ж дружбу обох народів — російського з українським! Ця дружба тепер як та колючка в око ворогам! Велика пролетарська революція знищила владу поміщиків і капіталістів. Під проводом Комуністичної партії нове життя у нас настало — культурне, багате, многогранне! І ті, що колись були Гафійками, Маланками, Андріями Воликами,— тепер уже далеко-далеко

[1] В. И. Ленин. Сочинения, т. XVI, изд. 3-е, с. 691.

пішли вони вперед! Тепер уже вони передовики, ударники полів, творці соціалістичного достатку — Герої Соціалістичної Праці. Свого добробуту, з такими жертвами одвойованого у лютого ворога, вони ніколи вже не віддадуть нікому!

1949

БЕЗСМЕРТНЕ СЛОВО КАМЕНЯРА

Високе місце займає наша Радянська держава в світі! Бо на нечувану височінь піднесено свідомість її народних мас. Могутня й непереможна сила радянського народу! Бо його виховувала й виховує наймогутніша в світі Комуністична партія. Висококультурними й освіченими постановила партія зробити в нас усіх трудящих нашої багатонаціональної Вітчизни. Висококультурними, бадьорими й стійкими, які не знають страху перед труднощами й перешкодами. Щоб трудящі нашої країни всі були активними борцями за перемогу комунізму.

Усе те, що робить наша партія, у нас зараз же глибоко входить у свідомість мас.

Великих всесвітньо-історичних успіхів наша партія досягла саме тому, що вона у всій своїй діяльності керується всеперемагаючим вченням марксизму-ленінізму. Теорія марксизму-ленінізму лежить в основі нашої соціалістичної ідеології. Отже, постійне виховання мас у комуністичному дусі в період поступового переходу від соціалізму до комунізму є нашою першою невідкладною роботою.

Єдність і дружба народів нашої Вітчизни — це ж величезна сила, якою ми живемо й діємо, якою ми б'ємо своїх ворогів — чи зовнішніх, чи внутрішніх,— б'ємо, перемагаємо й утверждаємось. Єдність і дружба наших братніх народів — це те, що присутнє в серці кожної радянської людини, а тому ж виявляються вони в житті у нас повсякчасно, виявляються у вірності Соціалістичній Вітчизні, в безмежній любові до Комуністичної партії. На єдність і дружбу наших народів, як на свою основу, спираєтьс

ться свобода, незалежність і могутність Радянської держави. У єдності й дружбі полягає рушійна сила нашого суспільства.

Страшно й подумати: що могло б бути з Україною, коли б не перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції в нашій країні? Чи міг би народ український урятуватися, щоб не попасти в пащу того чи іншого імперіаліста, і особливо американського? Один дракон сидів у Росії (царизм), а другий — в Австро-Угорщині (цісаризм), і обидва ненависним вогнем пашіли на роз'єднані частини українського народу й стерегли, щоб не подали, була, вони одна одній руки своєї.

Тільки Жовтнева революція, керована Комуністичною партією, врятувала народи Росії, а в тім числі й український народ, від поневолення їх імперіалістами.

Український народ слідом за російським народом перший ступив на шлях, указаний Комуністичною партією, перший підвівся на боротьбу за своє соціальне і національне визволення. І тільки в сім'ї дружних народів він міг домогтися здійснення своєї мрії — створення суверенної Української Радянської держави. У створенні нашої держави провідна роль належала Володимиру Іллічу Леніну, і йому від усього серця вдячний за це український радянський народ

В Союзі Радянських Соціалістичних Республік створилась братерська співдружність вільних, рівноправних народів. А в цій співдружності повним цвітом розквітає й розвивається Радянська Україна, і український народ користується всіма благами соціалізму, всіма багатствами, що стали власністю народу.

У своїй боротьбі за комунізм ми керуємось вказівками Комуністичної партії про те, що дружба між народами є великим і серйозним завоюванням, бо поки ця дружба існує, народи нашої країни будуть вільні й непереможні, і ніхто не буде страшний нам: ні вороги внутрішні, ні зовнішні, поки ця дружба живе й процвітає.

Успіхи народів Радянського Союзу, зрозуміло, не подобаються міжнародним імперіалістам. Купка імперіалістів, забивши собі гвіздок у голову, що вони, мовляв, повинні панувати над усім світом, вдаються до найогидніших, наймерзенніших засобів боротьби. Кого ж вони притягують собі, кого використовують, кого

купують для вчинення всіх тих підлих справ, убивств, шпигунства й провокацій, для розповсюдження брехні про Радянський Союз і про країни народної демократії? А в них для чорної, мерзенної справи такії ж чорні скупчено мерзенні зграї: всілякі чан кай-ші, шпигуни, а між ними й українські буржуазні націоналісти.

Комуністична партія, радянський народ не раз викривали підлі дії ворогів, не раз давали відсіч буржуазним націоналістам та космополітам, людям без роду й племені. Українські буржуазні націоналісти насамперед намагалися протидіяти дружбі українського народу з великим російським народом. Вони намагалися також знецінити класичну спадщину наших народів і славні національні традиції, які гармонійно поєднуються з життєвими інтересами всіх трудящих Радянського Союзу в радянському патріотизмі.

Що може бути радісніш, як говорити про дружбу двох народів — українського й великого російського народу! Що може бути радісніш, як підкреслювати багатовікові традиції цієї могутньої, щиро братерської дружби! Наші два народи — це два рідних брати, одної матері діти. Близькі й рідні вони між собою не тільки мовою, місцем проживання і вдачею, а й історією також. Хто весь час подавав безкорисливу допомогу українському народові в його боротьбі проти татарських ханів? — Російський народ. Хто допомагав у боротьбі проти турецьких яничарів та польської шляхти? — Російський народ.

Велика національно-визвольна війна 1648—1654 років під керівництвом Богдана Хмельницького закінчилась возз'єднанням України з Росією. Весь хід війни показав найважливіше: непоборне прагнення українського народу до об'єднання з російським народом. Великий історичний акт возз'єднання урочисто закріплено було в 1654 році на Переяславській Раді. Цей акт возз'єднання був підготовлений всім ходом історії обох народів. Бо хіба не стояла тоді перед Україною загроза бути поглиненою шляхетською Польщею? Хіба не зазіхала тоді на неї султанська Туреччина? Один із кращих синів російського народу, революціонер-демократ Віссаріон Бєлінський, цілком правильно зауважив, що, возз'єднавшись з єдинокровною Росією, Україна «відчинила до

себе двері цивілізації, освіті, мистецтву, науці», що «равом з Росією їй належить... велике майбутнє».

Російський народ для українського народу був і братом, і товаришем по боротьбі проти царизму, капіталістів, поміщиків, проти загарбників іноземних. Наші братні народи разом проходили також і славний шлях революційної боротьби, що привела до перемоги. Цілком зрозуміло, що в українського народу немає більш високої і більш святої національної традиції, як дружба з великим російським народом. Ця традиція відбилася в думах українських, в історичних побутових піснях. Ці традиції оспівували й оспівують наші народні співці та поети. Ця традиція художниками перенесена вже на великі полотна, а композиторами — на оперну сцену Цю традицію шанує весь наш народ український радянський. Але через це саме не подобається національна святиня нашого народу буржуазним націоналістам.

Жорстоку боротьбу провадили проти них всі кращі уми народу, всі прогресивні діячі культури минулого. Великі російські революціонери-демократи — Бєлінський, Чернишевський, Добролюбов, Некрасов — завжди підкреслювали в своїх творах різницю поміж російським царизмом і російським народом. «Що приваблює всі народи до російського народу?» — запитували вони і відповідали: «Спільна любов до свободи, до справедливості, спільна ненависть до царства тьми, до царизму».

Кращі сини народу українського — Тарас Шевченко, Панас Мирний, Леся Українка, Іван Франко, Павло Грабовський, Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник — все своє життя стояли на сторожі дружби народу українського з російським народом. Вони гнівним словом своїм, словом зневаги й презирства провадили бій проти українських буржуазних націоналістів. Усім їм добре зрозумілі були хитрі засоби націоналістів тишком-нишком підбиратися до нашої класичної спадщини. Набравшись нахабства, націоналісти, наприклад, оголосили Шевченка «своїм». А для цього вони в своїх інтересах не церемонились ножицями обрізувати його твори, клеєм до одного приклеювати друге,— і нівечити, нівечити без кінця. Так само замірялись вони й на спадщину Івана Франка. Та наші радянські вчені ніколи не прощають українським буржуазним націоналістам їхнього фальсифі-

каторства й підробок. Хто сміє оскверняти нашу спадщину? Хто сміє оскверняти світлу пам'ять передових діячів культури минулого?»

[...] Зазнала наруги та знущань і спадщина великого Каменяра. Українські буржуазні націоналісти в своїх підлих цілях переробляли й нищили твори Івана Франка. Це робили вони свідомо: де тільки можна — в розвідках, в публікаціях, в дослідженнях — скрізь вони на свій манер Івана Франка підстригали. А все це вони робили для того, щоб послабити вплив Івана Франка на трудящих, щоб притупити гостру зброю його проти неправди, темряви і зла, проти українського буржуазного націоналізму.

Радянське літературознавство дало відсіч усім ворогам і фальсифікаторам, показало Івана Франка як великого друга російського народу і в той же час як непримиренного борця проти українських буржуазних націоналістів. Боротьба Івана Франка проти українських буржуазних націоналістів проходила через усе його життя і була першорядним, святим обов'язком поета.

Велику увагу приділяють радянські читачі кожній новій книзі чи брошурі про наших славних попередників — мислителів, художників. Радянські читачі — жадібні до знання і допитливі розумом своїм. Їм хочеться знати все, що стосується боротьби Івана Франка проти українських буржуазних націоналістів, а також і те, як формувався світогляд поета. Де стрічався наш попередник з трудящим людом; з яких джерел знання він пив, щоб набратися мудрості й здоров'я; які соціальні конфлікти переборював у житті; на які вершини сходив; які горизонти оглядав, і чи здатний він був зором своїм проникати у майбутнє?

Чимало зроблено у висвітленні цих питань. В ряді літературознавчих праць дано характеристику своєрідності суспільно-політичних умов Галичини другої половини XIX і початку XX ст., коли саме жив і боровся Іван Франко. В жорстоких умовах соціального і національного гніту перебував тоді український народ в Галичині. Населення Галичини складало собою 26 процентів від усього населення Австро-Угорщини. Як жилось цьому населенню, видно хоч би й з того, що з числа усіх померлих Австро-Угорщини одна третина припадала на Галичину,— і це ж щорічно! Уряд Австро-Угорщини, різнонаціональної своїм складом, щоб зміцнити

австрійський централізм, весь час вдавався до випробуваного ним підлого засобу: він верхівку однієї якоїсь національності на деякий час ставив у виняткове становище, сам же непомітно відходив у тінь і звідти єхидно втішався, чи скоро, мовляв, з усіх боків та почне розпалюватись національна ворожнеча.

На багатьох сторінках наукових досліджень показано, що українські буржуазні націоналісти були слугами австро-угорської монархії, зрадниками інтересів народних мас. Обстоюючи інтереси української буржуазії, інтереси поміщицтва, вони в спілці з німецькими й австро-угорськими реакціонерами сходились на тому, щоб закабалити свій народ, відвернути його увагу від революційної боротьби. [...]

Іван Франко непримиренно ставився до українських буржуазних націоналістів. При розгляді творчості й діяльності Каменяра постать Івана Франка набирає конкретних життєвих форм і мов жива виростає перед нами. Ми бачимо, як він, розгадавши підступний фальш ворогів народу, гнівно зводить брови й недобре похитує головою. Ми чуємо його гнівний голос проти українських буржуазних націоналістів та проти шпигунів Ватікану. А ось, підвівши голову від газети, раптом він встає і аж туди, далеко, простягає руку і криком будить світ: Максима Горького з тюрми рятувати вставайте! підносьте свій голос на захист Горького! ви чуєте, мої безстрашні друзі-галичани? ви чуєте, мої відважні юні друзі, що з зацікавленням читаєте новини із Росії?

Велику і плідну справу роблять радянські вчені, літературознавці, які сумлінно досліджують спадщину наших класиків. Адже наші попередники продовжують жити з нами,— вони своєю зброєю невмирущою, своїм гострим словом, мудрістю своєю поряд з нами стають і борються сьогодні проти чорної реакції і мракобісів, проти українських буржуазних націоналістів.

Твердість своїх переконань, безстрашність, несхитність — ось що характерне для Івана Франка як для письменника-борця, поета-революціонера. Виходячи на боротьбу з ворогами народу, Іван Франко ще в 1880 році привселюдно заявив:

Вічний революціонер —
Дух, наука, думка, воля —
Не уступить пітьмі поля...

Так! Ніколи він не поступався в боротьбі з ворогами, ніколи й ні з ким не йшов він на компроміси! Ніколи бойова рука його не переставала підніматись у відповідь на погрози чорної реакції і мракобісів з Ватікану! Ніколи гнівний голос його не переставав обвинувачувати і викривати українських буржуазних націоналістів! А в тих випадках, коли худосочна, тонконога дрібнота — різні політикани, сноби, естети й декаденти, мов та мурашня, лазили біля ніг Івана Франка і, кусаючи за ноги, хотіли його звалити на землю, він з огидою струшував усю цю гидь із себе, в творах своїх сміявся з них страшно, убивчим сатиричним сміхом сміявся...

Звідки ж Іван Франко брав таку силу? Де черпав собі наснагу? Що весь час оживляло його в боротьбі і захоплювало? Ще юнаком Іван Франко знайомиться з працями К. Маркса і Ф. Енгельса. Іван Франко переклав на українську мову 24 розділи з першого тому «Капіталу», а також уривки з книги Ф. Енгельса «Анти-Дюрінг». У своїх статтях Іван Франко часто посилався на праці Маркса й Енгельса. Ці генії, писав він, «ясно й науково показали, як виробився теперішній несправедливий порядок між людьми, на чім полягає його несправедливість». Отже, нам усім тепер видно, звідки Іван Франко брав собі силу і звідки черпав він наснагу. Одначе ми аж ніяк не маємо права перебільшувати в данім випадку значення поета, а з другого боку — не можемо також не цінувати й того, що він безперечно був пропагандистом марксизму. Вплив марксистських ідей позначився на його творчості, сприяв виробленню соціалістичного світогляду письменника.

Борючись проти зрадників національних інтересів українського народу, письменник завжди виступав поборником ідеї дружби і братерства українського та російського народів. Це у Івана Франка випливало із гарячої любові до свого народу, а також із глибокого розуміння корінних інтересів останнього. А корінні інтереси українського народу базувалися на головному — на тісній дружбі з російським народом. Іван Франко з гордістю говорив, які глибокі в нього симпатії, яка гаряча у нього любов до «Росії Гоголів... Бєлінських... Добролюбових... Некрасових...» І коли буржуазні націоналісти, зводячи наклеп на прогресивну українську інтелігенцію, обвинуватили її в тому, що їй нібито ненависне було все російське, Іван Франко у статті своїй «Щирість тону і щирість

переконань» розбив цей наклеп і показав, що український народ і його передова інтелігенція завжди були об'єднані одними думками і прагненнями з великим російським народом. «Ми всі русофіли,— писав він,— чуєте, повторюю ще раз: ми всі русофіли. Ми любимо великоруський народ і бажаємо йому всякого добра, любимо й виучуємо його мову і читаємо в тій мові, певно, не менше, а може, й більше від вас... І російських письменників, великих світочів у духовнім царстві, ми знаємо і любимо...» Як чудесно Іван Франко відповів на запитання: за що саме він любить російську демократичну культуру! «Коли твори літератур європейських,— писав він,— нам подобались, порушували наш смак естетичний і нашу фантазію, то твори росіян... порушували наше сумління, будили в нас чоловіка, будили любов до бідних та покривджених»[1].

Під благотворним впливом передової російської літератури розвивалась багата творчість Івана Франка. Він любив російське слово, російську пісню, російських письменників, переклав твори Чернишевського, Некрасова, Пушкіна. А Максима Горького любив, як брата! Справді, скільки ніжності у відомому виступі Івана Франка на захист Максима Горького, коли останнього царський уряд в 1905 році кинув у тюрму. У цьому виступі Іван Франко закликає все людство світу, всіх волелюбних людей звернути свої очі на російську столицю, де в одній з найстаріших тюрем «сидить і мучиться... один із світочів російського народу, одна із оздоб російського письменства — Максим Горький... Всі почувають, що його смерть в тім казематі долила би оливи до огню, що тепер бурхає в Росії, і, позбавляючи Росію одного із вільних її світочів, була би, може, тією іскрою, що захоплює велику пожежу народного бунту».

Іван Франко всі нападки на передову російську культуру й діячів її дуже близько брав до свого серця, а тому зразу ж давав цим нападкам належну відсіч. Він гостро виступає проти націоналістичної концепції І. Нечуя-Левицького, який ототожнював російське самодержавство з російським народом та його

[1] Франко Іван. Публіцистика.— К.: Держлітвидав України, 1953, с. 88.

революційно-демократичною літературою. У рецензії на книгу Бачинського «Ukraina irredenta» [1] Іван Франко довів безглуздість твердження націоналістів про нібито можливу «національну самостійність» України у відриві від Росії і заявив, що справжній розквіт життя України можливий тільки в тіснім зв'язку з Росією. Українські націоналісти у всіх тих моментах, коли торкалося російського народу, не гребували пускатися на всякі хитрощі. Так, вони почали твердити, що українцям, мовляв, треба ставитись до всіх сусідніх держав однаково. Іван Франко рішуче виступив проти цього. Він схвильовано і з гордістю заявив: «Народ московський утворив велику державу, куди так чи інакше звертаються очі всієї Слов'янщини... Народ московський витворив життя духовне, літературне і наукове, котре також тисячними потоками ненастанно впливає і на Україну, і на нас» [2].

Як просто, але як глибоко вдумливо сказано! Дійсно, тисячними потоками впливало і впливає на культуру українського народу багатюще духовне життя, літературне і наукове, великого російського народу. Це ж він, старший наш братній народ російський, допоміг нам визволитись під час Великої Вітчизняної війни з-під ярма німецьких фашистів! Це ж на неї тільки, на рідну нашу столицю Москву, звернені були тоді очі українського радянського народу і очі всієї Слов'янщини! Комуністична партія усіх нас вела, підготовляла і скеровувала до перемоги. Ясно, що всього цього не міг знати Іван Франко. Але ж для нас важливо тут те, що Іван Франко ще за життя свого твердо вірив у силу дружби українського народу з народом російським, вірив, що ця дружба приведе до великого розквіту культури українського народу.

Іван Франко тонко відчував лицемірство і фальш, особливо коли хто хотів обдурити народ. Дві тодішні партії в Західній Україні — «народовці» [93], ці вузьколобі й злобні шовіністи, і «москвофіли» [94] хитро підкочувались до народу і виставляли себе рятівниками його. Як одна партія, так і друга першим ділом хапались за те, щоб обвинуватити Івана Франка: одні — в ненависті

---

[1] Irredenta (лат.) — невизволена земля.

[2] Франко Іван. Публіцистика, с. 89.

до «національних святощів» («народовці»), а другі — в ненависті до всього російського («москвофіли»). Насправді ж Іван Франко не тільки ненавидів так звані «національні святощі», а ще й бив по них немилосердно, бо вигадані «народовцями» святощі прямісінько йшли від кулішівського козаколюбства, від ідеалізації старовини, яку вони видавали за золотий вік України. Приписуючи Франкові ненависть до всього російського, «москвофіли» навмисно не розмежовували народ російський з царизмом, жандармерією та реакційним дворянством. І це в той час, коли Франко всім серцем любив народ російський і глибоко ненавидів царизм, самодержавство! Але для чого наклеп свій придумали тут «москвофіли»? А для того, щоб одвернути від себе обвинувачення в тому, що вони ж нахабно заперечували саме існування української нації і тим самим відкидали її мову. О! Вони знали, що цього їм Франко не подарує. Отже, «москвофіли» скрізь стали заявляти, що тільки одні вони, мовляв, орієнтуються на російське, але — питається — на яку ж саме культуру? І відповідь дістаємо одну: на ту культуру реакційну, яку В. І. Ленін назвав культурою пурішкевичів, гучкових і струве.

Що ж до «народовців», то Іван Франко громив їх за те, що вони, замкнувшись у національній шкарлупці, весь час виступали проти єднання з передовою російською культурою; громив їх за те, що вони мову галицьких письменників хотіли покласти в основу єдиної української мови. Багато цим вони наробили шкоди розвиткові української літературної мови. І тільки згодом, у 1876 році, перемогла народна мова, коли вийшов альманах «Дністрянка» [95], який знаменував собою засвоєння і продовження традицій східноукраїнських письменників та мовних традицій «Русалки Дністрової» [96], виданої в 1837 році.

Твори Шевченка та російських революціонерів-демократів внесли животворний, більше того, революціонізуючий струмінь у культурне життя Галичини. Великий вплив на культурне життя Галичини мала стаття М. Чернишевського «Национальная бестактность». М. Чернишевський засудив тенденцію «москвофілів» заводити своє особливе літературне наріччя, відмінне від виробленої вже на той час східноукраїнської мови. Іван Франко розкрив огидне ідейно-політичне й моральне обличчя «народовців»,

які, плазуючи перед кривавим режимом Меттерніха, свій народ вважали за ніщо.

Особливо різко виступав Іван Франко проти ідеолога контрреволюційної буржуазії Грушевського та його школи. Івана Франка страшенно обурювало те, що Грушевський у своїх теоретичних твердженнях припускався перекручень і підтасовок. Ось одна з них. Українська нація, за вигаданою теорією Грушевського,— безбуржуазна. А раз своєї буржуазії у неї нема,— робили хитрий висновок як Грушевський, так і його послідовники,— то, значить, вину за соціальний гніт треба перекласти на неукраїнців. Іван Франко з усією силою свого гніву розбив цю й інші націоналістичні концепції Грушевського, виступив проти ницої антинародної писанини. В одному із своїх листів Іван Франко з обуренням писав: «Не знаю, чи потрібно так на різних мовах товкти і перемелювати фальшиві історичні конструкції проф. Грушевського, слабкість яких і хибність уже зараз відчуває кожний історик».

І так гостро виступав Іван Франко у всіх випадках, коли він бачив неправду, фальш і націоналістичні перекручення. Іван Франко висміював лідерів української буржуазно-націоналістичної партії «народовців» О. Барвінського та Ю. Романчука, які, одержавши подачку з боку австрійського престолу (невеличка шкільна реформа), всіляким чином роздмухували її і називали «новою ерою суспільних відносин у Галичині». Іван Франко давав рішучу відсіч також і східноукраїнським письменникам, у яких проявлялись націоналістичні тенденції. У статті про книгу Куліша «Хуторна поезія» Іван Франко викрив націоналістичну суть писань Куліша. Куліш шукав угоди, компромісу з польською шляхтою. А Іван Франко, навпаки, хотів справжнього братерства поміж народами — українським і польським. Тому він не міг мовчати — і зразу ж викрив ліберально-буржуазний характер Кулішевої угоди. Він не міг простити Кулішеві ще й того, що цей назвав Шевченкову поезію «гайдамацькою музою».

Чимало виступів своїх Франко спрямував проти найогиднішої, наймерзеннішої діяльності натхненника світового мракобісся — Ватікану та його підлих слуг — українських буржуазних націоналістів. Численні статті Івана Франка про реакційну політику

Ватікану по відношенню до трудящих Західної України — «Католицький панславізм», «Соціальна акція, соціальні питання і соціалізм», «Воскресіння чи погребіння», «Йосиф Шумлянський», «Радикали і попи», а також художні його твори — «Місія», «Чума», «Папі в альбом» та ін.— характеризують Франка як борця проти антинародної діяльності Ватікану.

Що саме мали на меті верховоди католицької церкви щодо слов'янських країн, і зокрема до некатолицької Росії? Що означала католицька експансія на Сході? Чиї це були вияви і звідки? На прикладі запровадження Ватіканом відомої унії[97] 1596 року Франко показав, як католицька реакція в союзі з шляхетською Польщею намагалася полонізувати український та білоруський народи. «Унія,— писав Франко,— причинювалася до полонізації руської інтелігенції і в останніх часах сталася мостом, по которому йде до нас єзуїтська та клерикальна пропаганда». Та тільки ж бо ніяка сила не могла примусити український народ покатоличитись! Народні маси повстали на боротьбу проти соціального, національного й релігійного гніту, Східна Україна приєдналась до Росії. Цим вона вийшла з-під влади польської шляхти, цим вона випала із сфери впливу Ватікану. Але ж Ватікан — це скорпіон: Ватікану хоч би в самий кінчик пальця впустити отрути — і то вже він охоче на пальці вчепиться, аж поки його не струсиш. І от наструнчив Ватікан і підкупив собі для темної справи тих, хто давно вже спеціалізувався на ремеслі змії і скорпіона. Кинув Ватікан 30 серебреників українським зрадникам — і ті, поцілувавши пантофлю папи, трусцем побігли допомагати ворогам надівати на український народ уніатське ярмо.

В ряді своїх праць, зокрема в статті «Воскресіння чи погребіння», Іван Франко підкреслював, якого великого лиха зазнав польський народ від Ватікану та його служителів. Католицькі проповідники маскуються місією «воскресіння», а як подивитися в корінь діла, то насправді несуть вони «погребіння», бо весь час навертають на ворожнечу з сусідніми слов'янськими та іншими народами. У Польщі ж увесь час був добрий сусід на сході — Росія, але католицизм Польщу примушував орієнтуватись тільки на Захід і цим заморожував її і не давав їй розквітати. Та ще ж і мертве латинство до цього змушувало Польщу.

Як радісно нам сьогодні, коли ми на власні очі бачимо або коли читаємо про те, якого багатства своєї культури досягла Польська Народна Республіка! У неї найкращий сьогодні, наймогутніший сусід на сході — Радянський Союз. [...]

Ах, коли б сьогодні був устав Іван Франко та усе це побачив, от би він радів! Дуже! Наперед же про це все, звичайно, Франко навіть і догадуватись не міг. Та для нас цінне те, що Іван Франко в свій час не шкодував ні сил, ні енергії для того, щоб боротися проти спільних дій українських і польських буржуазних націоналістів. Іван Франко весь час до дружби з народом польським закликав, тільки до дружби.

Боротьба Івана Франка проти Ватікану не припинялась у нього ніколи: поему «Папі в альбом» він написав, на думку деяких літературознавців, уже в старості.

Цікавим для нас є і момент боротьби українського письменника за єдність і дружбу слов'янських народів. Чого тільки не прийшлось витерпіти Франкові! Шалений напад повели на нього буржуазні націоналісти: вони діяли, як і завше, засобами мерзенними — наклепами, плітками та нацьковуванням одної нації на другу. Та Іван Франко не злякався. Він у статті своїй «Два панславізми» показав реакційність царського панславізму, так само він довів, що лозунг австрійського панславізму «есть водою на млин католицької церкви і римського престолу».

Іван Франко написав статті, які спеціально скерував проти українських буржуазних націоналістів. У цих статтях писав він про велике майбутнє всіх слов'янських народів, і зокрема народів східнослов'янських. Він писав: «Коли органічно від кореня розвинуться і розцвітуть усі частини великого східнослов'янського племені, коли святотатські руки не будуть підрубувати та нівечити одну часть, аби тим краще буяла друга, то тоді зложиться з цим цілість і єдність краща, багатша, гармонійніша, ніж се тепер може снитися різним шовінізмом затуманеним головам»[1]. Франко висловив свою думку ще в 1881 році в «Катехізисі робітничого руху». «Розвиток кожної народності, якщо має бути дійсно все-

---

[1] Франко Іван. Публіцистика, с. 80.

сторонній,— писав він,— може наступити лише при соціалістичному ладі».

Те, про що мріяв Іван Франко, здійснилося тільки тепер, в нашу величну радянську епоху. Тепер усі східнослов'янські народи — російський, український, білоруський — з'єдналися узами вічної дружби і братерства. Розцвіла дружба між слов'янськими народами!

Народи світу борються за мир, за свою свободу й незалежність. Народи світу відстоюють свій національний суверенітет. І хай собі як завгодно казяться імперіалісти, та якщо посміють вони здійснити свої людиноненависницькі плани — волелюбні народи світу ударять світового жандарма по руках. І ще й опухлих божків — мракобісів у сутанах. І покотяться вони на землю. І завиють над ними українські буржуазні націоналісти. Бо хто ж їх тоді найматиме на провокації, на диверсії, на шпигунство?

Сьогодні у боротьбі проти українського буржуазного націоналізму і космополітизму разом з радянським народом бореться і гнівне слово полум'яного патріота Івана Франка. Поет прославляв нестримний розгін лавини вічного революціонера:

І де в світі тая сила,
Щоб в бігу її спинила,
Щоб згасила, мов огень,
Розвидняющийся день?

Усього один рік не дожив Іван Франко до Великої Жовтневої соціалістичної революції. А все ж таки передчував він день, що мав уже розвиднятися от-от...

І розвиднілось. І засяяло сонце свободи над українською землею! Велика Жовтнева соціалістична революція, поваливши владу поміщиків та капіталістів, знищила соціальний і національний гніт. Пліч-о-пліч ішов український народ у Жовтні із братом своїм — російським народом. Разом виступали вони проти своїх та іноземних капіталістів.

І ось сьогодні, завдяки ленінській національній політиці, український народ щасливо сяє у народів вольних колі. Як рівний

з рівним, як брат між братами, іде український народ під проводом Комуністичної партії до вершин комунізму.

І, шануючи пам'ять кращих синів своїх, радянський народ свято береже в своїй скарбниці безсмертне слово Каменяра.

1956

НАШ СЛАВНИЙ ПОПЕРЕДНИК

Сьогодні, 5 травня, традиційне свято радянської преси — найможутнішого знаряддя комуністичного виховання мас. Сьогодні багатомільйонна армія працівників преси одночасно радо перекликається по всім просторі нашої неозорої країни. І кожен з цих працівників чи то в публіцистичній статті, чи в фейлетоні, в кореспонденції або ж нарисі — про одне, найголовніше сьогодні дбає: не послабляти уваги в справі комуністичного виховання мас; не послабляти темпів у праці на терені народного господарства та культури; на кожнім кроці виявляти й показувати найкращі прогресивні методи праці, щоб якомога швидше змогли ми виконати поставлені перед нами Комуністичною партією величні завдання. Також іще одне: сьогодні у нашій пресі багатьох з любов'ю буде згадано з числа наших славних попередників, які в труді своїм життя не жаліли, щоб перед усім світом ще вище піднести вгору чудесну Соціалістичну Батьківщину.

Одним із таких наших попередників є Василь Еллан-Блакитний — поет, громадський і партійний діяч, редактор, публіцист, сатирик. І саме ж сьогодні нам хочеться згадати його,— сьогодні, в день преси нашого народу.

Василь Еллан, сам будучи хворим на серце, стільки ж бо сил своїх, стільки енергії віддав на невідкладну справу захисту завоювань Жовтня, на справу організації української радянської літератури! Смішним, обурливим стає в наш час, коли читаєш, як деякі людці з націоналістичним душком ще за життя автора та починали на пальцях вираховувати: скільки процентів в його поезії було залізного поета-трибуна і скільки процентів лірика. І чи не нашкодив, мовляв, собі Василь Еллан, що м'якої лірики,

бач, залишив нам дуже мало. Гостру відсіч зразу ж дано було тоді цим людцям, відсіч з боку вірних друзів Еллана. О, хитромудрі, недолугі статистики від критики! Та хіба ж можна ділити талант поета-борця на окремі частини? Та хіба ж можна з термометром підходити до творчості поета-комунара? Статистикою й термометром нічого тут не виявиш, нічого не скажеш. Бо й справді Василь Еллан брав участь у повстаннях проти петлюрівських банд, проти російської контрреволюції, проти гетьмана Скоропадського. Василь Еллан і в Лук'янівській тюрмі проти ворогів не припиняв боротись. От куди йшла енергія поета-комунара!

Але це, очевидно, зовсім не цікаво українським націоналістам та іншим контрреволюціонерам різних мастей. Та ніхто й не збирався й не збирається в цьому їх переконувати. Уся ж Країна Рад, і зокрема Радянська Україна, знала, що Василь Еллан був пристрасним пропагандистом і оповісником безсмертних ідей Леніна, ідей партії Комуністичної — і як такий, він неподільно прагнув виробити (і виробив) у собі цільну творчу вдачу, вдачу революціонера. Я говорю «прагнув виробити» для того, щоб не здалось, що Василя Еллана я хочу показати революційним діячем від самого його народження і що в біографії його жодних не було плямок чи то крапочок, а тим більше роздуму глибокого: на яку ступити. Ні. Уродився Василь Еллан, як і всі люди, без сорочки, а вже потім, як став він мужніти і як усвідомив, що не лише за своє національне боротись треба, а навпаки — за інтернаціональне, за об'єднання трудящих всього світу і в першу чергу за тісне об'єднання з трудящими Росії,— тоді він і всю свою вдачу творчу одягнув у неподатливу для ворожих стріл одіж. Надто складною була тоді обстановка по всій нашій країні і особливо на Україні! І Василь Еллан твердо ступив на єдино правильну путь — на ту путь, по якій усіх нас закликав іти вождь пролетаріату всього світу — великий Ленін. І от — погляньте! — якими ж ясними, світлими і блискучими освітилась біографія його, поета-бійця, революціонера, невтомного організатора.

Останнім часом наші критики, літературознавці та публіцисти ретельно беруться до розробки спадщини Василя Еллана-Блакитного. І наш революційний поет постане незабаром в належному світлі у перший період творіння української радянської літера-

тури. З любов'ю в пресі в наші дні говорять про Еллана старі більшовики, його сучасники, друзі по роботі. Усі вони підкреслюють, що, крім заслуг його перед партією (організації пролетарської української літератури, редагування газети «Вісті» [98]), іще є особлива заслуга у нашого поета-борця — це виховання молоді радянської. Василь Еллан бережно ставився до молодих сил творчих — до письменників початкуючих, до кореспондентів, робсількорів — як у створеній ним літературній організації «Гарт» [99], так і в редакції газети «Вісті». [...]

1957

О. П. ДОВЖЕНКО

І як це міг народ, якого душили капіталісти, поміщики й царі, такого могутнього народити? І як це міг вічно замріяний лісостеп такого пружного й до звершення діл найтрудніших завжди поспішаючого, гарячого появити? До кого й до чого саме прислухався в дитинстві Довженко? Кому й чому наслідував, як вже підріс? У який бік найчастіше звертав він свої погляди? Не було ж на Чернігівщині, та й зараз нема, ні просторів, безгомінням своїм страхітливих; ні гір, настроєних на устремління ввись; ані водоспадів одчайдушних, безумних.

Але — скажуть мені — хіба ж сумісні такі риси характеру природи з творчою натурою Довженка? Та хіба ж потрібен тут географічний підхід, якому у нас не надають вирішального значення щодо формування характеру людей? Люди, трудівники землі своєї, рідний народ — от хто мав вирішальне значення на формування характеру Довженка. Довженко аж ніяк не любив мертвого безгоміння, а навпаки — любив життя живе, щоб все кругом будувалось, творилось, любилось, сміялось. Він ще в молодечих своїх роздумах, а потім і в ділах не тільки рвався ввись, а насамперед вдивлявся пильним оком в те, що діялось круг нього,— у народі, на землі своїх предків, понизу. Ненавидів він одчайдушність нерозумну — зате із дерзновенністю дружив, із сміливим початком діла — та щоб і кінець же тому ділу був,

дружив з новаторством, з духом устремління і досягнень. Горе він людське бачив ще в дитинстві, горе, і насамперед у рідній сім'ї — у батька й матері. Які у нього любесенькі чотири братики було! Лаврін, Сергій, Василько та Іван. Вони ж по черзі тішили його, як тії няньки. А співали ж як вони, співали! Недарма батько ласкаво прозвав їх соловейками. І ось — від пошесті — зразу померли вони, усі чотири в один день. «Кинувся батько до нас, а ми вже мертві, один лиш я живий...— з болем розповідав Олександр Петрович у автобіографії.— Що діяти? Бити матір? Мати напівмертва. Гірко заплакав наш батько над нами... У великім розпачі прокляв він ім'я боже». І зараз же услід за цим Олександр Петрович додає: «І бог мусив мовчати...» Я тільки можу уявити собі, як грізно зсунулися були брови у маленького Олександра, як, тремтячи од гніву, переводив він свій гострий непрощаючий погляд від мертвих братиків на темну ікону, що он в кутку під стелею: а може ж, бог та хоч горе відчує? Хай на прокльони батькові дасть відповідь! Хіба ж не він це винен у чотирьох смертях? Авжеж, що він, бо чого ж тоді мовчить? Але «бог мусив мовчати». Чи не від того ж часу обличчя Олександра Петровича на все життя стало суворим? При зустрічах із ним ми чули від нього і жарти, й сміх веселий. А за хвилину глянеш — він знову зосереджений на одній якійсь своїй думці творчій, не до кінця ще виношеній. Але ж бачили ми, чули, вірили: винесить він її, свою думку, за всяку ціну, за всяких обставин винесить! Рішучість випромінювалась з його високого чола й передавалась і на тебе, його співбесідника. Сила волі у нього була залізна. Сила волі — полководця. Дивлячись на обличчя Олександра Петровича, думалось: можливо, отаке обличчя було у співця Митуси [100] легендарного або ж Бояна із «Слова о полку Ігоревім». Воно ж було у Довженка і скупчено-одухотворене, і разом з тим строге, суворе. Названі співці стародавні, безперечно, тримали себе напружено, насторожено й строго. Ішли ж у боях вони проти ворогів батьківщини тільки в перших лавах разом із рідним своїм народом.

Олександр Довженко скрізь у своєму житті ішов у перших лавах проти запеклих ворогів — ворогів радянського народу, нашого поступу до комунізму, поступу Комуністичної партії. Як він умів об'єднувати радянських людей на боротьбу за щастя лю-

дини! Загарбники і всі чорні сили Заходу ось уже який час — як нашого XX віку, так і попередніх віків — зазіхають на свободу й незалежність українського народу, і особливо зараз — на його щастя в сім'ї братніх народів Радянського Союзу. Умів Довженко об'єднувати патріотів радянських як під час Великої Вітчизняної війни, так і в час мирний, відбудовчий. Причому Олександр Довженко часто людей відчував ще задовго до того, як доводилось йому заговорити з ними. Він безпомилково вгадував: де недруг, чужий ідеологічно, а де товариш, друг і однодумець. Своє уміння підходу до людей сам же він чудесно розкрив перед нами у початковому моменті кінофільму «Поема про море». «До мене,— говорить Довженко,— підходить людина середнього віку. Хто він — учитель, інженер, садовод,— я не знаю. Але є в ньому щось близьке і рідне мені... Він тихо питає мене:

— Се ти?

Я кажу:

— Я.

Він тисне мені руку й цілує в плече.

— Спасибі.

— Я подумав: се, напевно, ви. Про що ви думали зараз?

— Власне, ні про що,— відповідаю я йому.— Тобто про все.

— Ви думали про дім?

— Я думав про життя. Я весь у полоні почуттів. Я думав: який прекрасний світ і яке прекрасне життя. І як жаль, що людям так мало доводиться се почувати».

Нехай дарують читачі мені, що я таку велику виписку зробив отут із кінофільму Олександра Петровича. Я це зробив умисне, а саме для того, щоб підкреслити, яким незвичайним людинолюбцем і людинознавцем був наш Довженко. А для того ж іще, щоб показати, як він своєю художньою майстерністю володів бездоганно. Та й справді. Наче ж нічого важливого й не сказано тут у запитанні одного і у відповіді другого, а дивись: яка зцементованість, яка спаяність випливає з обоюдно промовлених слів, випливає й розкривається,— розкривається й навіки в їхніх душах процвітає — процвітає сама тільки найчистіша дружба, сама тільки любов. Звичайно, приблизно так би міг до людини промовити, наприклад, і Уолт Уїтмен, який любив «простих» людей.

Але ж поетична мова Уїтмена була переважно ораторська,— отже, задушевність поета через це дуже часто пересовувалась на другий план. Тут же у Довженка теплота й проникнення в душу другого. Та, може, міг би так сказати й Еміль Верхарн, який любив вітер революційний, що 1905 року віяв з Петербурга, Москви й Києва в Бельгію, повівав і на інші країни. О, це вже порівняння більш сприйнятливе. Хоча Еміль Верхарн, як урбаніст, відчував повсталі маси народні переважно міста, а не села. А ось коли мені підкажуть, що так би міг сказати Анрі Барбюс і особливо Олексій Максимович Горький,— се цілком похоже,— радісно ми згодимось. Згодимось також і з тим, що як в одного, так і в другого якраз же й міг учитися Довженко. Ясно, що різнобарвна обдарованість художника слова тільки тоді могла стати багатющою і всенародно прийнятою, коли вона одночасово проходила іще й через громадську діяльність. Щодо цього, то тут Олександр Довженко усім нам є прикладом великим.

Хочеться мені трохи вернутись іще назад — до дитинства Довженка. Бо чую ж, що я, говорячи про суворе обличчя Олександра Петровича, може, й не договорив чого. Адже під суворістю обличчя нашого видатного письменника, громадського невтомного діяча і вихователя молодих талантів — скільки вміщалось у серці любові до життя, любові до рідних, найближчих йому людей і насамперед до батька й матері! Та він ще й дитиною художніми образами мислив. Маленький Олександр узяв од матері мову рідну, перейняв пісню українську, колядки, щедрівки, веснянки, обжинки, а також любов до всього того, що тягнеться із землі до сонця. Мати його нічого так не любила в світі, «як саджати щонебудь у землю, щоб проізростало». Від батька ж Олександр узяв широкий розмах у всякому ділі. Батька свого він любив од усієї душі, од усього серця. Олександр Петрович признається в автобіографії: «Багато бачив я гарних людей, але такого, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика і великі розумні сірі очі, тільки в очах чомусь завжди було повно смутку: тяжкі кайдани неписьменності і несвободи». І далі в автобіографії стільки характерних рис батькової вдачі і самої постаті його наводить Олександр Петрович («зневажав начальство і царя», «руки широкі, щедрі», «жарт любив, точене, влучне слово»), що й ти

з особливою якоюсь радістю згоджуєшся з ним, коли він говорить про внутрішню і зовнішню красу батька: «З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіятелів,— він годився на все». Кожен з нас, цінителів творчості Довженка, добре уясняє, що в автобіографії тут вся правда полягає не лише в захопленні сина вічно живим образом батька, а і в тім, що в ній подано і самий світогляд батька — воістину великого трударя землі! «Скільки він землі виорав,— говорить ще про свого батька Довженко,— скільки хліба накосив! Як вправно робив, який був дужий і чистий!» До речі, до того місця цих моїх вражень про життя й творчість Довженка, де я згадував про одночасну смерть чотирьох братиків маленького Олександра, хочу ще додати таке: страшенно переживали наглу смерть братиків усі люди села. Вони ридали над ними і потім, згадуючи, довго жаліли, що з них ні рибалок уже не вийде, ні косариків у лузі, ні плугатарів у полі, ні воїнів славних. Тобто уболівання сусідів і односельців теж подано в автобіографії в розрізі світогляду самих селян, єдиного з світоглядом і батька Довженка. Гесіод так же само у своїм творі «Труди і дні» цінував невтомних трударів землі, і дужих, і чистих. Але Гесіод від нас віддалений безліччю віків, а тому й конфлікти трударів землі з царями тодішніми та владою не зовсім зараз будуть для нас відчутні. Не забуваймо ж найголовнішого в характері батька Довженка, а саме: батько «зневажав начальство й царя», зневажав духівництво: на латочці землі судилось батькові жити й працювати, а як ти його проживеш? З Тарасом Шевченком міг би по душах порозумітися батько Довженка — це вірно. Або ж із Михайлом Коцюбинським, який не одного у полі на межі слухав славного трударя, дужого і чистого, тільки безжально поміщиками й капіталістами пригніченого. «Людей їдять пранці, нужда, горілка, а вони в темноті жеруть один одного. Як нам світить ще сонце і не погасне? Як можна жити?» — говорив Коцюбинському устами селянина весь погноблений царем люд український. З розповіді Олександра Петровича ми знаємо, що таким же само страшним, злиденним життям жили і його односельці, і найперше батько письменника. Батька Довженка заїдали нестатки, злидні, нужда, його нещадно били поліцаї. Одначе він ні на хвилину не втрачав своєї гідності слав-

ного трударя землі, ні на хвилину не забував, що саме ж трудівники є сіль землі, а не визискувачі, кровопивці, лежебоки. Батько Довженка не гнувся ні перед царськими урядниками, ні перед попами. Тим більше не гнувся він перед гітлерівськими людоїдами.

Захоплення Олександра Петровича характерами своїх батька й матері, захоплення характером придеснянської природи дає нам один із ключів розгадки того, як проходило формування вдачі майбутнього письменника, громадського діяча, мислителя й артиста. Ще будучи маленьким, Олександр уважно прислухався до рідної української мови своїх батьків, прислухався до сумирного гомону, а часами й грізного обурення народу. Олександр не раз був свідком того, як його народ, що весь час у роботі та в притузі, співав — співав із горя, а потім раптом іскрою протесту прискав проти царя, у самі очі ідола самодержав'я, щоб випалити йому ті очі навіки! Поліcько-степова чернігівська природа владно вабила і слух, і очі юного Довженка. А Десна, така собі простенька, то сіро-бура під час негоди й бур, а то враз синя, сонячними долонями погладжувана — синя, фіалкова, блакитненька,— яка вона була йому рідна! Скільки у ній таїлось для Олександра і загадок, і таємниць! О, як любив лежати він у піскуватому березі і слухати, без кінця й краю слухати чарівний плюскіт Десни, що одбризкувала пінявий шум його аж на ноги. Міць вона вдихала йому, міць і силу! Як любив милуватися Олександр з безконечної гри хвильок деснянських та хвиль, з перебігаючого їх ряботіння на сонці! Яким нестримним було бажання побувати й собі на тих хвилях посеред річки та хвильках, скочити на ноги й кинутися з берега в Десну і — гей! — з розмаху розбити на воді те ряботіння від сонця, розбити, мов блискуче дзеркало, на друзки, і почувати себе господарем води, господарем сонця й повітря...

Багато побачив у своїх юних роках Довженко — і радощів і горя! І ось він виріс. І ось він перед нами вже як зрілий, як повнокровний митець. І зрозуміло нам — із власної ж автобіографії художника слова: якого багатства дав йому рідний народ, народ з душею тричі прекрасною, з душею богатирською. А ще ясніше нам те, як саме і від кого почав Довженко набирати в свою вдачу тієї могутності творчої, без краю щедрої, невичерпної. Хто

йому усі стежки, шляхи-дороги вказував? Хто його підбадьорював, розкривав епохи зміст і в творчих починаннях окрилював? Як це сталося з ним і коли? Від якого зрушення, від подиху якого? І відповідає сам нам Довженко. Усім єством своїм прокинувсь він до діяння, до бою за нове життя прекрасне — в дні Жовтня, від подиху ще нечуваної в усій історії людства бурі революційної, яку підготовляла і скеровувала Комуністична партія і особисто вождь її Володимир Ілліч Ленін. У статтях своїх і виступах Олександр Довженко не раз підкреслював, яку велику творчу допомогу діставав він з боку Комуністичної партії. Це була найцінніша для нього допомога, бо вливала ж вона в нього і сили, й упевненість в собі — давала йому можливість при нових задумах і планах широко свої творчі крила розгорнути.

І з усіх мистецтв, у яких пробував себе Олександр Петрович, він вибрав собі мистецтво кіно. Чи спроста це у нього? Ні. Адже В. І. Ленін називав кіно «найважливішим із усіх мистецтв» (а Довженко ж ці слова Леніна окремо підкреслив у своєму виступі на II Всесоюзному з'їзді радянських письменників). Крім того, природа кіномистецтва, як там вже було сказано Довженком, усією своєю головною суттю розкривається в сучасності. Та до цього ще він додав і таке: кіно насамперед належить дню сьогоднішньому — це вірно,— але ж і дню, скерованому в майбутнє. Головним матеріалом кінематографії є реальна дійсність, документальність. Отже, Довженко обрав собі таке мистецтво, яке найшвидше доходить до народу, яке розкриває перед нами не тільки те, що діється сьогодні у нас тут, на землі, а й те, що діятиметься завтра понад землею, в космосі. Так він і заявив у своєму виступі перед письменниками: «А що ж, як не кіно, перенесе нас зримо в інші світи, на інші планети? Що розширить наш духовний світ, наше пізнання до розмірів воістину фантастичних? Кінематографія». Так і хочеться образно сказати: час настав,— і змужнілий Довженко кидається з високого берега Землі в космос, щоб доплисти аж туди, до зоряного ряботіння, яке поблискує кругом шматочками дзеркала, розбитого на друзки... А для чого, питається, треба людям у космос доплисти, домчатись, долетіти? А для того, щоб обслідувати всю твердь сонячної системи,— це ж обслідування потрібно для розвитку людства. «Які простори розкри-

ваються,— сказав Довженко,— для творчості перед сучасним письменником кіно! Скільки великих відкриттів жде його в цій дивовижній діяльності!»

Це прагнення вперед, в майбутнє, в простори космосу — чи могло воно в Довженка само по собі народитись, безвідносно до засвоєння надбань культури минулого? Тут відповідь може бути тільки одна. Для того, щоб мчати вперед, неодмінно треба відчувати себе закріпленим у традиціях. Довженко невіддільний від традицій. І це йому давало можливість, з одного боку, опиратись на них, а з другого — відштовхуватись від минулого при втіленні в художні образи нової теми сучасності. Така ж сама сила відштовхування від минулого й непереможна пристрасть відкривання нового спостерігалась і в славних попередників наших російських і українських,— от як, скажімо, у письменника-революціонера Радищева, який, за його словами, прозирав на ціле сторіччя вперед; у Михайла Ломоносова (спостереження сонця; передбачення можливості відкриття морських шляхів Півночі); у Тараса Шевченка (пророкування з приводу машини Джеймса Уатта, звернення до агрономів майбутнього) та в ін. В наш час справа підвищення матеріального і культурного розвитку братніх народів Радянського Союзу накреслюється Комуністичною партією. Партія наша з неослабною увагою стежить за повсюдно високим зростанням армії новаторів. Вона новаторами опікується весь час, любовно вирощує їх, виховує. З-поміж них же нові появляються вчені наші з різних галузей науки й техніки — нові Мічуріни і Ціолковські. Комуністична партія скеровує і художню літературу нашу в бік її приступності до народу, в бік її сьогоднішнього звучання і, головне, у бік партійності.

Цінну, багатющу як своїм змістом, так і майстерністю спадщину залишив нам Олександр Петрович Довженко. Знавці і цінителі кінематографії дали глибокий аналіз творів Довженка, таких як «Сумка дипкур'єра», «Звенигора», «Іван», «Арсенал», «Земля», «Аероград», «Щорс», «Життя в цвіту», «Антарктида», «Поема про море»... Я тільки хочу тут коротко показати, як високо цінують Олександра Довженка відомі діячі культури, творці кіно і письменники — у нас, в Радянському Союзі, а також і за кордоном. Корнелій Зелінський ось як оцінює творчий подвиг Дов-

женка: «Я гадаю, що в тій силі нового людства, яка піднесла його дерзання і звершення до самих зірок, є частка тепла таланту Олександра Довженка». Іраклій Андроников Довженка поміщає в число тих творців, через праці яких слухатимуть нашу епоху нащадки. Французький журналіст Жорж Садуль вважає Довженка найвидатнішим із сучасних діячів кіно разом з Ейзенштейном і Пудовкіним.

Ми любили Довженка і зараз його любимо й цінуємо — саме ж за те, що він, наш любий, наш славний Олександр Петрович, не жаліючи сил своїх, велику брав участь у формуванні нових людей — будівників комунізму.

1959

К. Г. СТЕЦЕНКО

Радість нам завжди приносить уважне вивчення біографії творця. А ще ж радісніш тобі стає, коли ти сам творця того в житті спостерігаєш.

Стеценка я мав можливість спостерігати у різні моменти його життя. Це було під час двомісячної подорожі капели Губсоюзу (кооперативних товариств) по Правобережній Україні в 1920 році. І жили ми з ним разом — в однім вагоні. Вагон — товарний, як ми прозвали його — «телячий». Уміщав він у собі одну половину співаків капели, бо іще ж один такий вагон ішов за нами, де розміщалась друга половина капели, а також і кухня. Мені припало щастя майже весь час бути сусідом Кирила Григоровича по спільній полиці — верхній. Власне, це не полиця була, а вірніше — настил із дощок од одного віконного просвіту до протилежного. А під ним ще ж настил був і спідній, куди зовсім не проходило світло, через що і звався він «катакомбами». Отже, бачив я Стеценка і зосереджено-заглибленим у свої думки (тоді його злегка здивовані брови по-дитячому напружено знижалися і сходились на переніссі); бачив я мигця і в гніві, а також і в добрім настрої (за визначенням капелянток, «в брильянтово-блискучім»), коли композитор несподівано дотепним словом викликав вибух сміху

у співбесідників, а сам же серйозним залишався,— тільки очі сміхотливими щілинками блищали та моржеві вуса, як живі, ворушилися; бачив Кирила Григоровича й заклопотаним у моменти подання першої допомоги капелянтам (поріз пальця, ревматичні болі чи застуда); але ж ніколи я не бачив мого сусіда дорогого якимсь байдужо принишклим чи розмірено спокійним. Навпаки. Як після строгого стилю роботи, так само й після жартів, він знову ж ставав напружено-тривожним, немовби весь час внутрішньо до чогось прислухався. У Стеценка ця риса вдачі була особливо помітною. «Багато пережив він,— думав я, дивлячись на нього,— а ще й порівнюючи молодий» (Стеценко народився в 1882 році). Житейське море кидало ним, як тільки хотіло — суворо, безжалісно, жорстоко. Хвилі житейського моря не раз відносили човен творця на небезпечну скелю; каламутний шум з гребеня хвиль перебризкував через голову піснетворця і, тануючи біля самих ніг його, сичав по-гадючому, сичав, стікав і розпливався... Справді, страшне було життя Стеценка до Жовтневої революції. На своїм труднім шляху — шляху композитора, пропагандиста народної пісні, педагога й диригента — Стеценко, разом із своєю родиною, багато зазнав і голоду, й холоду, і трусу жандармського, й висилок у найдальші від центру України місцевості. Він, певно, не раз у такий час трудний повторяв собі слова Лесі Українки, що потім їх і на музику поклав:

Хвилини йдуть,
Пора у путь!
Прощай, мій рідний краю!
Вже хутко я піду...

Царські посіпаки умисне віддаляли Стеценка від центру української передової культури, умисне створювали йому психологічний стан непостійної осідлості, стан пустельного оточення — без бібліотек належних, тим більше без бібліотек нотних, без товариства, без тих друзів, до яких він уже привик був. Тобто кати самодержавні такими своїми діями штучно утворювали провали в ритмі його мислення й діяльності. Кати хотіли одного: щоб український творець зовсім забув дорогу до народу, до мас трудящих, щоб він не вклинявся, не вкидався поміж люди, не запису-

вав од них пісень і не будив заснулих... Та композитор, звичайно, і в найвіддаленіших від центру місцевостях знаходив собі людей, по духові співзвучних. Але було б прямим з нашого боку фальшем говорити, що Стеценко, мовляв, усі оці свої вимушені переселення з місця на місце та переносив бадьоро. Великою було б несправедливістю з нашого боку судити Кирила Григоровича за те, що він, скажімо, один свій твір розпочав та й не довів до кінця, а другий — лише в уривочках накреслив. Не можна підходити з голою, суворою оцінкою до творця, не ураховуючи тих обставин, серед яких він жив і мучився. Лермонтов,— що вже сильний був волею своєю,— а й той не витримував задухи імперії Миколи І і мусив був всьому передовому світові поскаржитись: «Выхожу один я на дорогу». Як страшно це звучить: один!.. Нічим не м'якша була задуха імперії Миколи II, і її нелегко було витримувати Стеценкові, особливо після 1905 року. В «Історії Комуністичної партії Радянського Союзу» говориться, що в час столипінщини (1907—1910 рр.) «реакція проявлялась в усіх сферах суспільного життя, в науці, філософії, мистецтві. Царизм провадив шалену шовіністичну агітацію. Активно виступала войовнича попівщина. Серед інтелігенції дуже поширились контрреволюційні настрої, ренегатські ідеї, захоплення містикою і релігією. З пам'яті народу намагалися витравити революцію» [1].

Отже, можна тільки уявити собі, скажімо тут, як різко мусив виділятися Стеценко на висилці серед місцевої інтелігенції, і зокрема серед інтелігенції, пройнятої контрреволюційними настроями! Якраз же саме у цей час столипінської реакції він написав хор на слова Павла Грабовського «Сон».

Зелений гай, пахуче поле
В тюрмі приснилися мені.

Чи випадково Стеценко узяв вірш висланого царем в Якутію поета? Кожен раз, коли я слухаю цей хор, мені здається, що то не тільки автор тексту — Павло Грабовський — «заплакав опівночі і, гірко плачучи, проснувсь», а що теж і сам композитор. Почував же він себе в'язнем царської Росії, за висловом В. І. Ле-

[1] Історія Комуністичної партії Радянського Союзу.— К.: Держполітвидав УРСР, 1959, с. 118.

ніна,— тюрми народів. Але й за таких страшних умов Стеценко не опускав рук: на організованих ним концертах він пропагував хорові твори російських і українських композиторів. Крім того, він хотів іще і вчитися, хотів знати: а що ж є нового зараз у російській, українській та західній музиці? Хотів іти вперед — не відставати. Показовим щодо цього є лист Кирила Григоровича до проф. Любомирського (26.XII. 1908 р.), в якому він просить вислати йому якнайбільше духовної поживи, бо... «музикально виголоднів».

Чи скрізь же виявляє себе Стеценко твердим щодо своїх переконань, рішучим і незламним? В 1914 році Кирило Григорович в листі до О. Серговської (родички дружини його) визнає, що він не дотримав сили волі: прийняв сан священика в селі Голово-Русава. Цим передовий творець, приємник М. В. Лисенка, фактично відійшов від свого активного творчого життя, тому й сам свій стан такий назвав падінням. Як жалко, що коло нього та не було в той час таких людей, які могли б погляд його скеруватн в майбутнє, а не назад!

Теми величні, що в них діяв би народ, може, й визрівали тоді у Стеценка, але вони неминуче мусили пригаснути. Із історії російської музики ми знаємо, як багато допоміг композиторові Бородіну видатний музикальний критик Стасов, який дав йому намітку опери «Князь Ігор» на тему із «Слова о полку Ігоревім»!

Чи міг бути у нас в той час свій Стасов — хто його знає. Факт той, що його не було. Незважаючи на всі ці міркування, ми, одначе, мусимо погодитись з думкою українських радянських композиторів, що Стеценко в розглядуваний нами період дійсно втратив зв'язок з революційним рухом. І сам же Кирило Григорович у вищезгаданому мною листі його теж про це говорить, але тільки іншими словами,— говорить про «відірваність від свого грунту». Він дуже жалкує, що так воно сталось, і обіцяє постаратись виплутатись, постаратись виправдати сподівання рідних. Та й як не жалкувати! Адже стільки Стеценко взяв для своєї творчості від революційних подій 1905 року! Яка це радість була для Кирила Григоровича близько підійти до розв'язання в музичних образах тем, як теми про самовідданих і сміливих борців за щастя людей, за свободу!

А обробки революційних пісень — як вони його підіймали, як дух його творчий наснажували! Що було характерним у творчості нашого композитора в рік революції 1905 року і безпосередньо за ним — це те, що він не задовольнявся самими текстами ліричними, а ще ж шукав для себе таких творів поетичних, де б звучав прометеїзм.

Щоправда, не скрізь уподобані ним твори стояли на висоті, але ж сам талант композитора постійно прагнув у своїй творчості виявлення героїчного характеру, характеру протестуючого проти царського режиму. Слух політичний композитора, коли можна так висловитися, скерований в житті був до найголовнішого. А як збагатився за цей час Стеценко, завдяки поглибленому студіюванню творчості Танєєва! Як добре він понавтішався з царя «Миколки», написавши пісню на слова Беранже (в перекладі Самійленка) «Цар Горох»! І ось... відірваність від грунту.

Чи міг Кирило Григорович в такому становищі перебувати й надалі? Очевидно, що ні. Самий тон листа його красномовно говорив про це. Як творець, на якого після смерті Миколи Лисенка з надією дивилась вся передова суспільність України, він не мав права зашиватись у своє власне життя, не мав права не знати, що діється в політиці. А в політиці чорні-чорні хмари насували. Свистів холодний пронизливий вітер,— вітер від самого двора його дряглої величності,— від царя з миршавою борідкою, від самодура самодержця. Свистіли нагайки козаків і кінної поліції,— то в Києві, то в інших містах,— нагайки по спинах студентів і громадян, які вийшли на демонстрацію з протестом проти заборони царської відзначити сторіччя від дня народження Тараса Шевченка.

Володимир Ілліч Ленін з приводу цієї заборони писав: «Заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна»[1].

На другий же день після студентської демонстрації чорносотенні газети на всі заставки почали кричати про «усмирение»

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 20, с. 196.

інородців і про виявлену милость з боку «царя-батюшки» у запровадженні нових порядків в імперії. А деякі газети все-таки дали місце у себе досить гострим фейлетонам українських та російських письменників і журналістів — Ст. Васильченка, наприклад.

Так! Народ український — у передовій його частині — добре зрозумів, якою воно милостю повіяло на нього від царського престолу, зрозумів і зробив для себе відповідні висновки: готуватись до рішучої боротьби проти самодержав'я.

Стеценко не міг не відчувати настрою народу; отже, він, як композитор, по-своєму поспішив виявити цей настрій у кантаті хоровій, що так і звалась — «Шевченкові». У цій кантаті композитор особливо підкреслював силу революційного слова Кобзаря України, силу невмирущу.

А повести народ до бою проти самодержавства ненавидного — це вже було по силі тільки Комуністичній партії, яка пильно стежила за наростанням революційних настроїв у масах увесь час, і зокрема в цьому ж таки 1914 році, коли влітку виникла перша світова імперіалістична війна.

...З Кирилом Григоровичем я познайомився ще перед Лютневою революцією. Було це в Києві, під час однієї з вечірніх вистав у театрі Садовського (тоді я, будучи студентом, підробляв собі на прожиття в цьому театрі роботою помічника хормейстера). Ішла саме п'єса «Про що тирса шелестіла». І от в перерві сам Микола Карпович привів до нас за куліси незнайомого чоловіка середнього зросту.

— Знайомтесь,— прогримів Садовський сиплувато-бархатистим голосом,— це наш шановний Кирило Григорович Стеценко!..

— Стеценко... Стеценко...— зашепотіли ми радо один до одного і тут же обступили його в козацьких костюмах, із списами в руках, загримовані.

— Ну, як вам? С-співаєте? (Він іноді злегка заїкався).

— Співаємо! — весело відповіли ми йому.

— А чи не здається вам, що пісня «Ой послалась...»

Та тут вклинився в нашу розмову Садовський:

— Кириле Григоровичу! Так я пішов! Буду вас ждати ось тут, у себе!

— А ви (Садовський до мене) — глядіть вже не затримуйте гостя...

— Так ото я й питаю (ізнов до нас Стеценко): чи не занизько часом з-звучить у мене пісня «Ой послалась доріженька»?

— Ні, Кириле Григоровичу, якраз добре.

— Ну, а я, коли почув оце сьогодні, гадаю, навпаки. Та й ви чомусь цю пісню... (— Обережно! — почулось тут.— Хто там? Одійдіть убік, обережно!..— Ми швидко одступили до стіни, бо ж із бокової «кишені» сцени пересували декорацію).— ...розтягуєте цю пісню, розтягуєте! — договорив Кирило Григорович...

...А я стояв і все дивився, дивився на видатного українського композитора.

Стеценко,— думав я,— гідний наступник Лисенка, так ось який він! Очі добрі-добрі, дружелюбні; лоб високий, що розширяється вгорі, до дум глибоких привиклий; руки ж — усе тобі в пальцях неспокійні; а вуса — хоч і настовбурчені, але вони так само дружелюбні, як і очі. Я ж знав його твори ще в Чернігівській семінарії, як хорові, так і для соло, теж і тріо, дуети. «Прометей» ось і зараз же весь час,— думав я,— тримається в репертуарі студентського хору Київського комерційного інституту (там я після семінарії вчився вже третій рік). Ще добре, що його царська цензура не чіпає.

А позаминулого літа — скільки я пісень Стеценкових переспівав на полях Чернігівщини! Скільком пісням Кирила Григоровича тоді я навчив студентів, моїх товаришів по роботі.

Щоб заробити собі на право навчання, ми, студенти, протягом цілого літа їздили на підводах по селах та хуторах далеких як обліковці оціночної статистики. Під час роботи (опитування за підготовленими картками губернського земства) ми, як правило, завжди були в серйознім, у діловому настрої. А вже як наставав час переїздити нам в якесь інше село, то — коли вискочимо було на возах у поле,— тоді нас охоплювала така жадоба самовиявлення, що ми, голосів своїх не жаліючи, так пускали та піднімали пісню в небо, що жита придорожні все кланялись нам та аж до землі схилялись...

А співали ж ми: «Ой бурлака молоденький», «Серед степу на просторі», «Ой сивая та й зозуленька», «То не буйний вітер»,

а ще ж і «Вночі на могилі» теж пробували не раз, тільки вже не в три голоси, а цілим хором, бо майже всі товариші нашої групи неабиякий слух мали.

Окремо стежив я за тим, як слухав пісні підвідчик наш — дядько Володимир (а він вже на ціле літо за домовленістю згодився возить нас). Дядько Володимир, сидячи у передку воза, всякий раз, як ми робили передишку після співів, напівобертався до нас і вдесяте чи, може, удвадцяте з тихим дивуванням допитувався:

— Хм... Так ви кажете — Стеценко ці пісні співав теж?

— Та він їх сам і написав! — гуртом пояснили ми йому.

— А ловко, їй-право, ловко! — усміхавсь він і раптом сіпав віжки.— Н-ньо, булана! Я тобі дам прислухаться,— ач яка!..— А потім знову повертався до нас і радісно цмокав язиком: — Ага-а! Тепер я вже зрозумів: себто, виходить, Стеценко їх підслухав у когось, чи як?

— Так, так, дядьку Володимире! Ви вгадали, іменно підслухав. У народу. У самого народу!

— ...А ви,— перервав думки мої Стеценко,— ви, значить, отак тут та отак діете руками? — І став сам обома руками диригувати. Хористам це страшенно сподобалось, і вони так зареготали, що аж помережисера, проходячи, оглянувся.

Я почав Кирилу Григоровичу розповідати про те, як ми співали разом із Володимиром Самійленком «Вечірню пісню», коли я жив у нього в Добрянці.

— О! Той має кебету до музики. А як довго жили ви там? Аж цілого півроку?..— Та тут залунав дзвінок, і всі ми швидко з Стеценком розпрощались.

...Після цього мого знайомства з Кирилом Григоровичем я з особливою увагою стежив за новими його творами. Все більше й більше я пізнавав Стеценка також і як діяча на полі української радянської музики.

Про його подорожі з хором у післяреволюційні роки по Полтавщині, Харківщині та по західноукраїнських землях не раз уже писалося в статтях радянських музикознавців, отже, тут я на цьому не спиняюсь. Хочу лише сказати ось про що.

У 1919 році у Києві, при Всевидаві (так звалось тоді Радян-

ське державне видавництво) працювала Комісія по створенню гімну Радянської України. Від Комісії цієї ми листовно звернулися були до Кирила Григоровича з просьбою: написати на один із проектів гімну музику (я завідував у Всевидаві літературним відділом). Чи збереглись хоч які-небудь сліди в архіві Стеценка по написанню музики гімну? Адже можливо, що він готовив свій гімн музичний після того, як дотла згорів будинок Всевидаву [1],— міг перенести до іншого свого якогось твору, і саме твору героїчного звучання? [...]

Велику радість відчув Кирило Григорович, коли до центру культури Радянської України — Києва — та переїхали старші композитори: Степовий і Леонтович.

Організаторською роботою ще був захоплений Стеценко,— як у цей, згаданий мною 1919 рік, так і особливо в рік наступний — 1920-й. Він завжди дбав за підвищення художнього рівня композиторів, диригентів, педагогів. І от восени 1920 року він знову кинувся у подорож з своєю капелою (від Губсоюзу) по Правобережній Україні.

Стеценко був у товариських, теплих стосунках з російським композитором Глієром, що теж працював у Києві. Знав він особисто й Болеслава Леопольдовича Яворського, якого особливо цінував за те, що той всі сили віддавав свої на створення народної консерваторії, де працювали і вчилися тоді Козицький, Вериківський, Верьовка, Альшванг, Скрипчинська... Усе це великі сили вливало Стеценкові як творцеві, і він з виразною ясністю і з гідністю за себе — на запитання анкети в одній із установ — дає лаконічну, але вичерпну відповідь: про дотримання ним у мистецтві реалістичного напрямку, про визнання пролетарської культури й співчування Комуністичній партії. При вивченні творчості Стеценка цієї відповіді ніколи не слід нам забувати. Її ж бо чорним по білому написано було саме в той час, коли ще блідий, недокрівний символізм хапав за поли деяких творців і тягнув їх до себе в болото; коли «пролеткультівці» з великого розуму взялися

---

[1] Будинок стояв на вул. Леніна, навскоси проти вул. Леонтовича (колиш. Гімназичної).

було видумувати якусь свою, окрему від накресленої партією, культуру, коли футуристи ще ходили на голові, догори ногами.

Дотримання реалістичного напрямку в мистецтві — це одна із тих підвалин, на яких утверждалась і міцніла Радянська влада. Я звертаю на це увагу тут тому, що на Стеценка ж дивилися тоді представники й інших галузей мистецтва і що Радянській владі потрібна була, для творення нового світу, тверда й непохитна в своїх переконаннях нова інтелігенція. І Стеценко благородний давав приклад всій інтелігенції нашій.

Звичайно, у Кирила Григоровича на життєвім його шляху не одну ми зможемо знайти суперечливість. Чи потрібно ті суперечності та покривати некритичною милостю всепрощення?

Ні! Але ж у критиці, в аналізі творчості класика української музики треба підходити так, як В. І. Ленін підходив до Толстого, а Г. В. Плеханов — до Скрябіна.

Приплив сил творчих щедро позначився у Стеценка при написанні музики до інсценізованої поеми «Гайдамаки», в обробці революційної пісні «Варшав'янка», у нових романсах та аранжировках народних пісень, а так само і в музиці до драматичного етюда Лесі Українки «Іфігенія в Тавриді» (закінчено писання музики в 1921 році). І що цікаво,— наприкінці життя свого Стеценко у щойно згаданому мною драматичному етюді знову доторкнувся до теми прометеїзму.

Любив Кирило Григорович народ свій! Він завжди почував себе з ним просто. А там, де простота сердечна, ніколи ж фальші не буває. Тому й пісні Стеценка так швидко пішли в народ — як рідні, як свої.

Немало вже є статей та розвідок про творчість Кирила Григоровича. Їх з великою цікавістю читають наші люди, щоб хоч трохи уявити: а який же то був Стеценко за життя свого? Як правильно скласти собі його фізичний і духовний портрет? Я, як уже раніше зазначав, жив із Кирилом Григоровичем у 1920 році два місяці (від 8 вересня по 10 листопада) на одній полиці у вагоні, переслухав усі концерти під його диригуванням — в Черкасах, Новомиргороді, Златополі, Бобринці, бувш. Єлисаветграді, Вознесенську, Одесі; співав із ним (та і з іншими подорожуючими) народних пісень в степах українських, під час наших вимушених стоянок

(дрова ж вантажили ми для паровоза); на час покинувши вагони у Вапнярці, 27 жовтня ми всією капелою на підводах по снігу їздили до Тульчина — в гості до Миколи Дмитровича Леонтовича.

У Тульчині, в хаті Леонтовича, я був свідком того, як два світила української радянської музики програвали на піаніно один одному окремі місця із розпочатої опери «На русалчин великдень», потім, схилившись над нотним рукописом, щось закреслювали у ньому, ставили нові нотні знаки і знов життєстверджуюче били в клавіші піаніно: «Ну що, тепер вже краще?»

...День у день записував я все те, що діялось у капелі і що говорив наш улюблений композитор і диригент. І так же мене кортить сьогодні написати портрет словесний Стеценка,— не зовнішній тільки,— і передати в ньому все те, чого інші люди не мали можливості в характері славетного музики помічати.

На закінчення ще хочу додати таке.

Восени 1924 року ми, трійка письменників (Олесь Досвітній, Валер'ян Поліщук та автор цих рядків), приїхали до Праги. В один із вечорів нас запросив до себе видатний чеський діяч культури Зденек Неєдли. Після задушевної з нами бесіди за чаєм (що нового в мистецтві України; як довго маємо пробути в Празі, і що відомо нам про чеське мистецтво, зокрема про музику) він зразу ж повів нас у свою бібліотеку. В просторій кімнаті, де в кілька рядів підносились стояки з нотами та розвідками про композиторів, гостинний господар став показувати нам видання творців музики слов'янських народів.

Зайшла мова й про Лисенка, Сокальського, Степового, Людкевича, Стеценка, Леонтовича... Й коли Зденек Неєдли почув від мене, що трьох із названих композиторів знав я особисто, він ласкаво попрохав мене розповісти йому про них усе,— усе, що тільки можна, якнайбільше! Вони ж особливо його цікавили, особливо...

— Отже, я слухаю вас,— сказав він,— слухаю про Стеценка!

1960

ВІДСВІТ ДУШІ ЙОГО ЗАВЖДИ В СЕРЦІ МОЇМ

(Віктор Косенко)

Щасливий я, що в житті своїм з Віктором Степановичем зустрівся. Відсвіт від його творчої душі назавжди сонячними освітленнями лишився й на моїй біографії. Познайомилися ми з ним у Харкові в 20-х роках в Будинку імені Блакитного. Там по приїзді товариша Косенка з Житомира відбувся його прилюдний виступ. На мене велике враження тоді зробили всі продемонстровані на концерті музичні його твори, і особливо твори на мої поезії, зокрема «На майдані». Одверто скажу: мені здалось, що композитор абсолютно по-новому відкрив мені те, що написав я був словами. В музичних творах на мої слова композитор тонко й майстерно поєднав лірику з героїкою. Але написано ці речі Віктором Степановичем настільки тонко й уміло, що вони з першого ж разу запам'ятовуються і, звичайно, цілком приступні для народу. Цікаво мені тут відзначити, з якою майстерністю Віктор Степанович відтворив у своїй музиці сяйво місяця над селом. І що чудесно відтворив одним лише музикальним штрихом. Це зроблено на самому кінці твору «На майдані», там, де навколо зажурених матерів пил спадає й замовкає річ (бо вже ж вечір), і ось раптом композитор на високу ноту виносить слово «ніч» — і тримає його там доти, аж поки голос співця не затихне зовсім. Ця висота звука на слові «ніч» показує, що хоча й усі вже з майдану розійшлися, але ж місячне сяйво продовжує світити згори. Місяць світить над усім селом, і місяць угорі...

Наостанці скажу й про те іще, що саме мене зачарувало в творчій організації Косенка. Це те, що він завжди прагнув довершенства й удосконалення в своїй роботі. В одному із своїх творчих признань він приблизно так ось сказав: розпочав був я писати один свій твір (фантастичну поему), але ж нехай іще вона трохи почекає на мою більшу зрілість. Ці слова Віктора Степановича треба було б добре пам'ятати декому з тих наших наймолодших (як композиторів, так і письменників), які, будучи ще зовсім творчо недозрілими, безтурботно черкають своїм пером направо й наліво, забуваючи про свою відповідальність перед

народом. Зараз, в епоху космонавтики, в чудесну епоху ленінських перетворень степів України, побудови гідростанцій і створення нових форм соціальної перебудови, яких вимагають інтереси суспільного прогресу, нам, творцям і музики, і барв, і слова, треба якомога більше працювати над своїм талантом, над собою. І в цьому нас надихає чудесний приклад невтомного служіння народові в особі високоталановитого і дорогого нам радянського композитора Віктора Степановича Косенка.

1963

СЛОВО ПРО МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Творча душа Максима Тадейовича всякчас спалахувала вогнем, як тільки доторкалася до споріднених йому натур. Людей з енергією Максим Тадейович просто обожнював. Він без кінця й краю міг говорити про Миколу Островського, Олександра Бойченка, Олександра Довженка. Він часто любив повторювати слова Фучіка: «Та ми й мертвими житимемо в частинці великого нашого щастя, адже ми все життя в нього вклали».

Ці слова якнайкраще можна віднести й до самого Максима Тадейовича Рильського. Так, він діяв у праці невсипущій,— як і всі найкращі люди,— за заповітами Леніна: щоб розквітала дружба поміж українським і російським народами, як також міцніла дружба і поміж всіма народами Радянського Союзу. Бо ж сильно цієї дружби нашої та бояться таки світові хижаки-мільярдери, розбійники-кровопивці.

Нас усіх зачудовувала багатогранна діяльність Максима Тадейовича. Звідки вона в нього? Бо поет, бо наш діяч невтомний увесь час чув внутрішній голос:

Іди між люди! Будь усюди:
В містах, у селах, на лану.
Надією окрилюй груди,
Віщуй вселюдськую весну!

Іди між люди! Адже там ти, навіть і в незнайомих місцях, зустрінеш собі однодумця, а ще краще, коли стрінеш друга.

Коли я писав оці слова, до мене вранці принесли газети. Я зараз же кинувся перечитувати їх: а що говорять наші герої-космонавти? Радість же велика-величезна, радість незвичайна: космонавти на кораблі «Восход-2» побували в незнаних для них просторах. А як же їм там велося? Як вони себе почували? Раптом очима нагледів я в газеті відповідь Олексія Леонова — відповідь присутнім на конференції зоряних братів. Бо його, очевидно, запитали: чи страшно було виходити в космос? І Олексій Леонов сказав буквальне таке: «Прямо — чорне-чорне небо. Зорі яскраві, але не струмують, не мерехтять. І сонце не земне — без ореолу, неначе впаяне в чорний оксамит. Незвична картина. Чи страшила вона мене? Ні. Але от так залишитися самому... Добре, що поряд був друг».

І от оце закінчення про наявність, про присутність друга мені ще більше дало можливість відчути настрої Максима Тадейовича Рильського, коли він настійно радив усім та й собі теж:

— Іди між люди! Іди до людей!

Відомо ж нам, що поет часто брав у подорож із собою своїх товаришів. Відомо ж нам, що і під час самої подорожі, часом у цілком незнайомій, незвичній обстановці під час задушевної розмови із зустрічними він несподівано знаходив там собі друга. І це його всього окриляло, давало можливість забути про всі неприємності (а в кого ж з нас немає їх!), забути все хатньо-дрібне.

Наукова спадщина Максима Рильського, як і спадщина мистецька, не вся ще зібрана. Кожен з нас хорошою переймається радістю дружною, як тільки відомо нам стає про якусь знахідку творчу його, нову ще, неопубліковану. Бо цієї знахідки таку ж саму вагу для нас мають, як, скажімо, для музикантів — відкриття нового екземпляра скрипки Паганіні...

Який же основний мотив на скрипці творчій у Максима Тадейовича Рильського? Люди як творці нашого щастя, народ. А народ — це ж океан.

Прислухайтесь, як океан співає —
Народ говорить. І любов, і гнів
У тому гомоні морському. Немає

Мудріших, ніж народ, учителів:
У нього кожне слово — це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.

Мені б хотілося тут кілька слів сказати про творчу манеру Максима Рильського при змалюванні людини — чи то робітника, колгоспника, а чи вчителя, агронома, художника.

Погляньмо, будь ласка, як Максим Тадейович, немов той скульптор, словами ліпить характеристику Олександра Довженка (беру із книги «Наша кровна справа», с. 479; подаю в скороченому вигляді): «Коли ви розмовляли з ним, вірніше, слухали його, коли він розгортав перед вами свої плани реконструкції міст, зокрема так любленого ним Києва,— ви могли подумати, що перед вами блискучий архітектор і скульптор. Коли він удавався в розмову про улюблене ним садівництво, про таких блискучих його майстрів, як Бербанк і Мічурін, то вам могло здатись, що маєте справу з першорядним спеціалістом садової справи. Коли він освітлював огнем свого натхненного слова безмежно дорогу йому тему величних гідроспоруд у Радянському Союзі,— то він міг нам здатися і велетенського розмаху інженером, і глибоких знань агрономом...»

— В чім справа? — може, дехто зміг би запитати нас.— Чого це Максим Тадейович робить такі відступи, як скульптор перед своїм станком,— може, не розуміє Довженка?

Нічого подібного! Максимові Тадейовичу добре відомо, що собою являє Олександр Петрович Довженко, але ж він хоче тільки одного, а саме: щоб ми разом з ним обійшли круг Довженка і побачили його з усіх боків, побачили й остаточно оцінили. А як же це можна і якими словами? А ось... І Максим Тадейович робить висновок: «І ви починали, зрештою, думати, що справді — коли б цей чоловік працював чи в інженерній справі, чи в архітектурі, чи в історичній науці, чи у філософії, чи в біології, чи навіть, скажімо, в медицині, то скрізь би прокладав він свої сміливі шляхи, скрізь би виявив свій надзвичайний талант».

Цей творчий принцип Максима Тадейовича — всебічно охоплювати людину чи якесь явище нашого життя — скрізь присутній в його творах, не тільки в окремих поезіях, а й у поемах: «Чума-

ки», «Жага», «Мандрівка в молодість», «Слово про рідну матір». Чи завжди задоволений був своїми новаторськими ходами і сам автор? Але ж він шукав. І одне це вже явно виділяло його з-поміж багатьох дослідників літератури. Газета «Правда» від 4 березня 1965 року в своїй передовій писала: «Мистецтво соціалістичного реалізму не можна мислити без сміливих новаторських пошуків».

Максим Тадейович Рильський ніколи не заплющував своїх очей, як стрічався з людьми. Письменникові, звичайно, не завжди потрібно тримати в пальцях олівець — можна багато чого чудового й прекрасного зафіксувати в своїй душі й без олівця. Та ось так же якраз і сам поет наш про це каже: «Все записуй в серці молодому». Не автоматично, ні, і не для статистики, а виключно для того, щоб показати: що твою піднесло душу? Що твою думку зрушило і в якийсь новий, ще несподіваний бік перевернуло? І тут в першу чергу маємо на увазі не музику, не шепіт трав, а саме ж — голос людини. Голос людини і вираз її обличчя.

Як зненацька
У людській розмові
Дружній голос душу стрепене,
Як заблисне в посмішці раптовій
Юне личко,— спогадай мене!
...Все записуй в серці молодому,
Буде це як знахідка тобі,
Коли в старість прийдеш, як додому,
Як у гавань тиху по плавбі...

Усі записи Максима Рильського цікаві й однаково для нас цінні: як ті, що вже віршами стали, так і ті, що іноді ще мають форму щоденника. От щодо останніх. Розповіді й новелетки із книги «Вечірні розмови», як на мою думку, мають подвійну цінність. По-перше, вони є деякою мірою етюдами до великої, ще не зібраної воєдино книги, назва якій «Людина», а по-друге, вони є точним відсвітленням героїки буднів, відсвітленням нових рис комунізму в повсякденній роботі. Згадаймо, як одним із перших писав про буденне і Володимир Маяковський у своїй поемі «Хорошо».

Про що свідчить часте й багате-багатюще листування Максима Рильського зі своїми адресатами? Тільки про те, що серце Максима Тадейовича билось в унісон із серцем народу.

Про що свідчить той факт, що назви його окремих творів редактори газет і журналів ставлять заголовками передових статей або ж окремих нарисів? Це знов же таки пояснюється тим, що Максим Тадейович мислив думами свого народу.

Може, дехто з наших читачів — любителів поезії — скаже, що я, мовляв, надто вже легко пояснюю успіхи нашого поета, ніби ці успіхи самі лягали йому на стіл, як паляниці. Ой ні! Таким я зразу тут же заперечу. Не все нашому прославленому співцеві Радянської Батьківщини давалося легко. Він дуже багато працював, а крім того, в минулій нашій дійсності знаходилися ще й такі горе-критики, які дуже сікалися до Максима Рильського. «За що?» — спитаєте. А хто їх знає, за що. Ось вони, ці критики, одного разу обвинуватили Максима Тадейовича за те, що він нібито дозволив ластівкам літати, коли зовсім не треба було б їм показуватись у небі без дозволу... Чийого? — Очевидно, самих критиків.

Ластівки літають, бо літається,
І Ганнуся любить, бо пора...
Хвилею зеленою здіймається
Навесні Батиєва гора.

Як посмів поет Рильський, кричали критики, в наш час, строго розмірений і наперед розпланований,— як посмів він змальовувати політ ластівок надто вже безплановий і невиразний! Бач, до чого докотився: мовляв, «бо літається» само собою. Та й Ганнуся любить пішла одразу, без ніякої тобі витримки.

Я про критику проти ластівок згадав, бо отаке ж було, о, отаке траплялося в нас. Це було ще за часів так званої махаєвщини [101], ворожої марксизмові анархістської течії. Махаєвщина ставила своєю метою розпалювати ворожнечу поміж інтелігенцією і робітничим класом, а для цього пускалася на наклепи й шельмування чесних і чистих людей...

Максим Рильський був полум'яним патріотом нашої багатонаціональної Батьківщини, натхненним співцем рідної партії нашого

народу. Його, як і всіх нас — радянських митців, науковців,— надихали світлі, невмирущі ідеї Володимира Ілліча Леніна. Таким він і увійшов в історію великої країни соціалізму.

1965

МАРІЇ ЗАНЬКОВЕЦЬКІЙ

(Кантата)

Трудящої країни,
трудящого народу —
жінко найкраща!
Які світи тебе носили
в просторі голубім?
Якая сила невгасима —
Сонце! Мріє! —
у імені твоїм,
Заньковецька Маріє?

— Якая сила, якая сила?
Як ішла лісами я, як ішла я нетрями —
цар опутував народ тенетами...

Якая сила, якая сила?
Ой стогнав народ — та не день, не рік!
Як побачила, що він темний спить,--
я пішла будить.

Тут моя сила,
тут чесність, горіння,
отут увесь мій вік...
Чим же нам тебе вітать
в часі новім?
Яким іще ім'ям назвать —
Сонце! Мріє! —
по імені твоїм,
Заньковецька Маріє?

— Нічим, нічим —
як боротьбою.
Будіть і ви,
зовіть до бою.
Грянем в силі,
у красі!
Радість буде —
всім!
всім!
Благословенної землі,
трудящого народу —
жінко найкраща!

1922

ПЕРШЕ ЗНАЙОМСТВО

(Чернігів, 1910 рік)

...а ми вже й познайомились,—
це молодий поет, що, мо', й до друку
пора б його...— Ага, ага, надісь,

уже от стільки написали? — руку
по-дружньому до мене простягнув
високий, лисий,— засміявсь без звуку.

— А це ось Коцюбинський,— підморгнув
мені учитель малювання.— Fata? —
у мене вирвалось... Високий був

такий радий: та фата ж... Розіллята
в очах його за мене радість — враз
передалася і мені. Багата

душа його озвалась: — Ми вже раз,
здається, бачились? — І взяв за плечі
мене злегенька він і, мій екстаз

оберігаючи, між молодечі
повів ряди, між юні пари... З ним
мені було так легко! Жарти, речі

кругом лунали. Я ж не чув. Одним
й о г о лиш голосом впивавсь. Сердечним,
м'яким, ще й теплим сміхом золотим

з іскринками..— Ну не журись,— безпечним
мене своїм тут ліктем підштовхнув
учитель малювання. Словом гречним

хтось привітавсь до нас... Сміявсь і гув...
і рухавсь коридор... Дзвінок почувся —
тож люд увесь поволі повернув

до зали. Й ми утрьох пішли. Вже чувся
там настрій концертовий. Ноту л я
давав кларнет альтам. І розгорнувся

од проби інструментів гук! Здаля
здавалось: звуків суперечка. Взявши
і я тут свій гобой, що, як маля,

весь шум оркестру тонко пронизавши,
заплакав,— знов поклав його, а сам
тремтів я... Капельмейстер, вгору знявши

оббиту паличку, всім голосам
сказав замовкнуть. Стихло в залі. Глінка
у музиці заговорив. Лісам,

що все росли із звуків, порошинка
жива із неба сіяла привіт —
тріолями [102]. Озиме і травинка

заслухались. Скінчивсь зимовий гніт —
весна! Саме лиш сонце, та в блакиті
ота пташиночка. Е, ні! І піт,

трудящих піт, що в Intermezzo [103] в житі
його ж сам Коцюбинський відчував
як головне: крізь нього ж бо — всі нити

в майбутнє, в «завтра»! Це оркестр іграв
прозорий «Жайворон». І на гобої
радіючи, я бачив — мов читав

те «завтра» Коцюбинський: і двобої
ще ж будуть, і бої!.. Принаймні він
дивився кудись поперед себе. Строї

мінялись в музиці, а він один
сидів наструнений і себе гідний —
серед усіх — творець!.. Я тих хвилин

ніколи не забуду! Любий... Рідний...

17.IV.1938

АМВРОСІЙ БУЧМА

Горе гнаного й поклики вільного,
прямосердість і щирість Енеєва...
В його засобах стільки є спільного
з контрапунктом [104] суворим Танєєва!

Боротьба проти штампу підгінчого,
проти схеми, сухої узорості...
Не шукайте в ньому́ чогось іншого,
крім складної, стрункої прозорості.

Ця прозорість трудом лиш дісталася:
все життя ж, як грядки, переполото!..
Гартувалась душа, гартувалася,
поки стала дзвеніти, як золото.

Ця прозорість умінням підсилена,
розумінням людини, житечності.
Кожна роль — це ідея утілена,
що пішла вже звучать в безко́нечності.

Він не знає ідей розузорених,
на гаплик коли образ защеплений:
з-поміж образів, Бучмою створених,
образ Леніна — серцем отеплений!

І за це йому слава з привітами.
Зустрічайте його ви литаврами.
Він сьогодні закиданий квітами,
він сьогодні увінчаний лаврами.

Бучма — друг перетворення дійсності.
Бучма — ворог порожньої модності.
Запорука його славнозвісності —
у народі й народності.

Ах, в артиста одне лиш призначення —
бути щирим, правдивим в природності.
Бучми нашого цінність і значення —
у народності.

1941

ПАМ'ЯТІ ОКСАНИ ПЕТРУСЕНКО

Співала ж дзвінко, дужо, незрівнянно!
А голос був — із щирого срібла!
Ой рано, рано, дуже рано,
Оксано, ти від нас пішла...

Їй од природи — стільки було дано!
Як велетень — вона росла й росла.

Ой рано, рано, дуже рано,
Оксано, ти від нас пішла...

У нас же літо зараз: засміялась
природа вся! — Чудовий урожай!
А ти в далеку путь зібралась?
Не від'їжджай, не від'їжджай...

Тебе ще слухать хоче вся країна —
набратись сонячного почуття —
і Бессарабія, і Буковина,
що скресли до життя.

Ну, глянь же синіми очима. Слово
почуй від нас: за те тобі хвала,
що людям спів несла чудово
і вірна Партії була!

И народ, яким жила ти,— вічна сила,—
носитиме твій образ на руках!
Що смерть? Сьогодні хай скосила,
але не скосить у віках!..

Співала ж дзвінко, дужо, незрівнянно!
А голос був — із щирого срібла!
Ой рано, рано, дуже рано,
Оксано, ти від нас пішла...

1940

ЛЕОНТОВИЧ

Мамонько, люблю я пісню
про з о з у л ю і про г а й,—
я просю тебе, ну, люба,
Леонтовича співай!

Ти ж мені про нього вчора
ой же як розповіла! —
про к а л и н у й про м а л и н у,
що у л у з і р о з ц в і л а...

Що в той луг та у лужечок
ти біжком і я біжком —
Леонтовича зустрінем
н а д р і ч к о ю б е р е ж к о м.

За річкою ж за Дунаєм,—
бачиш? — сонце!.. вітер стих...
Йдуть по цей бік трактористи,
ще й наш татко серед них.

І гукну я: — Тату! Татку! —
й я з тобою! Добре? Так? —
Засміється він до мене,
засміються річка й хмари,
й при д о л и н і мак, мак,
при широкій мак...

1940

НА ДЕНЬ СВЯТА ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

Радійте, гори в синій піднебесності!
Радійте, ріки й давні ліси!
Такої ж не було ще в нас чудесності —
воістину казкової краси!
І ти, народе буковинський,— в чесності
сьогодні честен,— славен-бо єси!

Година красна, гожа, незабутняя,
година сонця й теплої роси...

А як згадать,— ой сило ж ти могутняя,
які страшні були тоді часи!..
Радій,— зоря червона, п'ятикутняя
понад тобою,— славен-бо єси!

Ти славен творчими ясними соками,—
неси ж їх, всьому світові неси!
Дзвінкими голосами та високими
ніхто ще так не воздавав яси.
З жінками ти своїми чорноокими
виходь на свято,— славен-бо єси!

Хай всі чудуються, нехай всі дивляться:
які в тобі є творчі голоси.
Коли ж, буває, вороги покривляться,—
струси плечима з себе їх, струси!
Твої джерела — нашими оживляться
на віки вічні,— славен-бо єси!

Ідуть твої легіники з дівчатами
(пшенице, колосочки колоси!),
ідуть поважні мужі, ноженятами
ще й діти... Та хіба ж передаси
пером, як пахнеш рутами та м'ятами,
народе любий? — славен-бо єси!

І ти, найкраща жінко, героїчная,
прекрасна Ольго! Духа не вгаси,
як не вгашала ти ніколи! Стрічная
тобі любов од нас! Ти воскреси
нам діяння народу: одвічная
ти ж наша сило,— славна-бо єси!

23.XI.1940

ІДЕМО З ВЕЛИКОЇ БАГАЧКИ [105]

(Після ювілею кобзаря Ф. Д. Кушнерика)

В ніч таку, морозяну і строгу,
в небі зорі — наче вимиті, нові...
«Выхожу один я на дорогу» [106],—
все дзвенить у мене в голові.

Ідемо з Великої Багачки.
Сніг скрипить — на весь широкий світ!
Синьо так! Біжать собі конячки,
«И звезда с звездою говорит».

Враз передня вниз пішла підвода.
Міст загримкотів — це Псьол-ріка.
Кілометр — не більш до небозвода,
тільки ж він біжить собі й тіка.

Хай тіка в нічні свої алеї.
В тім же все й життя, щоб доганять.
На Кушнериковім ювілеї
нас було в Багачці двадцять п'ять.

Знову поле. Вітер в два весельця
нас погнав, як човна в синій млі...
Що й казать! Чудесно односельця
шанував народ у цім селі.

Радий я, що все оце побачив:
ах, яких в житті ще нам прикрас!
Лермонтову шлях — у тьмі маячив.
Нам же шлях — освітлений весь час.

«Выхожу один я на дорогу»,—
в цих словах ой скільки гіркоти!
Ми ж співаєм сонцю перемогу,
сонечку, з яким нам легко йти!

Працювать — сумлінно та почеськи!
Заспівать — на весь широкий світ!
...Сніг скрипить. Вже близько он Яреськи,
«И звезда с звездою говорит».

23.XII.1940

А. Є. КРИМСЬКИЙ

(яким він уявлявся авторові строф оцих)

Весна! Берізку сонце посере́жить,
а вітер — свій в зелене вмочить квач...
Біжи! Їжак з гори скотивсь, як м'яч...
І дивиться за цим, і пильно стежить —
поет, учений, громадський діяч,
що всім єством народові належить.

Іде він лісом. Дуб. Сосна. Ялинка.
Хтось на вербі у стилю рококо
вінок заплів. Он пролетів бузько.
Проїхав робітник. Худенька жінка
пройшла. Згадавсь чомусь Іван Франко
і вічнодумна Леся Українка.

І наш поет — від згадки аж заплаче:
— Загинули! Глибокії моря
збредеш — таких не найдеш... Як зоря,
світилась Леся! А Франко — неначе
Арктур [107] вгорі! Їй смерть через царя.
Іван? — над ним австрійський цісар кряче.

І далі йде учений. Бачить: пада
водичка у рівчак, але ж із ям
не може вирватись на волю. Сам
ломачкою прокопує — і рада
біжить вона...— Тобі я вихід дам,
так як мені дала Радянська влада.

— Радянська влада! — звівшись, наш учений
свої повторює слова.— Вона
шляхи відкрила нам! Само ж зрина
тепер із серця слово,— як студений
потік оцей.— «Потік оцей»...— луна
десь відгукнулась. Ліс стоїть зелений...

І далі йде... Руїни. В них — мов гротик —
провал кудись. Закохані стоять.
В о н а: мене ж ти будеш пам'ятать?
А в і н: навік я твій! «У тебе ж ротик —
це джерело безсмертя...» Прочитать
тобі Гафіза? — з Кримського екзотик!

Ах, ці слова всю душу схвилювали
ученому! — Виходить, що мене
читають? — він прошепотів.— Одне
іще б зробити — щоб гопази й лали
Нізамі показати!.. (Про ясне́
пташки тут раптом щось защебетали).

І, повернувшись, він іде додому.
Прощайте ви, дуби! Прощай, лужок!
Ось він уже поміж своїх книжо́к.
До праці! Поколінню молодому
всю душу я віддам!.. (Сурмить в ріжок
десь керосинщик у дворі гулкому...)

А він все пише. Вголос щось промовить,
зітхне відрадісно — та й знов перо
в чорнило вмочить. Мов з картин Коро́ —
сіріють речі: вже смеркає. Бро́вить
свої тут брови вчений: на добро
трудящим він граматику готовить.

Якраз ось лист прийшов з Азербайджану
та з різних місць із України — п'ять.

Засвічує він світло. Прочитать,
що пишуть там!..— Про відкриття урану...
Про гелій два... Вже ніч. Пора і спать.
Бо завтра ж — академія кохана.

15.1.1941

СКОВОРОДА І БІСНУВАТИЙ

(Уривок із поеми)

А Сковорода
на землю упаде,
цілує квіти, трави гладить,
росою очі, немов незрячі, протирає:
— Природо!
Як ти всього мене кругом наповнюєш —
щедро-щедро́тно!
Пролий душі моїй силу,
і муст [1], і нектар, і любов,
нехай я мудрістю твоєю затужавію,
руто моя!
І рута пахуча зразу ж десь почує,
і Сковороді
такий муст у серце вступить,
що він од радості і бігає, і плаче,
і кожне дерево вітає,
метелику й комашці дякує —
за все, за все!
Пе́рце удода, на стежці піднявши,
в петельку сорочки він собі застромить
і ніжно дмухає на нього —
навмисне,
щоб упало.

---

[1] Від латинського mustum — молоде вино.

Тільки ж пе́рце,
вже й перехилившись головою вниз,
тримається на кінчику і падати не хоче.
О натуро!
Що може бути краще,
як та гармонія душі!
Неспокійні руки роботи попросять.
Гембля свого під напи́налом в саду знайшовши,
він ясенові дошки струже і гембелює,
а дошки ж лисі, аж шуті,—
а по них узори шиті —
сухопінявий шум!
Тісняться стру́жки у стружки́ —
шуті, шиті, шум!
Тікають скручені в кружки́ —
шуті, шиті, шум!
— Гармонія, ах, гармонія душі!
Для неї — все на світі залишу...

1920, 1940

ФРАНКА ІВАНА ГОЛОС ЧУТИ

Співайся, пісне полум'яна,—
нехай почує вся земля
про мужнього Франка Івана,
сина коваля!

Не легкість мрій голубооку —
він зло в житті своїм зустрів:
панів нелюдяність жорстоку,
облуду цісарів, царів.

Шляхи життя важкі і грузні:
працюй — зморивсь чи не зморивсь.
Він полюбив огонь у кузні,
під молотом, що все іскривсь...

Він той огонь узяв у душу —
по-творчому, як і хотів:
— Я мушу працювати, мушу
задля добра своїх братів!

Братів же множилось з літами —
все різних націй і племен;
вони кричали з молотами:
— Нас тисячі — нових імен!

Каменярі ми — нас не вбити!
Ми йдем, щоб вдарить на катів! —
...Франко взяв молот ваговитий —
і скелі шмат вже одлетів...

Трудні були на бій дороги,
але ніхто з них не боявсь.
Хай жертви,— є ж і перемоги,—
аж Борислав тут засміявсь...

Франка Івана голос чути
по всій Радянській стороні:
— Встаю ж і я за правду в світі,
не спочивать мені,— о ні!

...Він не дожив до тої днини,
коли нам Жовтень зайснів.
Життю нової України —
він так радів би, як весні!

Весна, весна, народу щастя,
єднання в світі всіх людей!
В серця нам радість передасться,
що з нами ж і Франко іде...

Співайся, пісне полум'яна,—
нехай почує вся земля
про мужнього Франка Івана,
сина коваля!

1956

ПРИМІТКИ

До книги увійшли твори П. Г. Тичини, відібрані з таких його видань: Твори в шести томах, Державне видавництво художньої літератури, Київ, 1961—1962; З минулого — в майбутнє, Видавництво художньої літератури «Дніпро», Київ, 1973; Читаю, думаю, нотую, Радянський письменник, Київ, 1974.

[1] Йдеться про Всесвітній антифашистський конгрес оборони культури, що відбувся у середині липня 1935 року в Парижі. До складу делегації Радянського Союзу на конгрес входили чотири письменники з України: П. Г Тичина, І. К. Микитенко, П. Й. Панч та О. Є. Корнійчук.

[2] Акафіст — хвальна відправа з читанням і співами на честь Христа, богородиці та окремих святих при богослужінні в церкві.

[3] Нотр-Дам де Парі — собор Паризької богоматері (1163—1250), пам'ятка французької готики.

[4] Сюрреалісти — послідовники одного з напрямків буржуазного мистецтва і літератури; закликали відмовитися від законів розуму, логіки і керуватися у творчості підсвідомим, інтуїцією.

[5] Козьма Прутков — колективний псевдонім О. К. Толстого та братів О. М. і В. М. Жемчужникових, яким вони підписувалися під сатиричними творами.

[6] Прометей — один з титанів-богоборців у грецькій міфології; викрав на Олімпі вогонь і віддав його людям. За це був прикутий на Кавказі до скелі, орел клював йому печінку, доки його не визволив Геракл. Герой п'єси Есхіла «Прометей прикутий».

[7] Формалізм — реакційний напрям у мистецтві і літературі, що характеризується нехтуванням ідейного змісту творчості і наданням основного значення формі, відривом форми від змісту, утвердженням її самодостатності і незалежності.

[8] Натуралізм — напрям буржуазного мистецтва і літератури, якому властиве фотографічне зображення явищ життя, ігнорування художнього узагальнення, типізації, суттєвого у суспільному житті.

[9] Екзотика — незвичайні, химерні, дивовижні особливості звичаїв, природи, мистецтва далеких країн і народів.

[10] Схематизм — спрощеність відображення; мислення готовими схемами.

[11] «Комуніст» — газета, виходить з 1919; з лютого 1943 р. і досі — під назвою «Радянська Україна», орган ЦК Компартії України.

[12] Неологізм — нове слово або вираз, створені письменником під впливом змін у розвитку суспільства, науки, техніки, культури.

[13] Макаронічна мова — мова, засмічена спотвореними на свій лад іноземними словами виразами або ж своїми словами, зміненими в дусі іноземної мови.

[14] Валуєвський циркуляр 1863 р.— розпорядження царського уряду про заборону друкування українською мовою книг, за винятком окремих художніх творів. Автором циркуляра був мі істр внутрішніх справ реакціонер П. О. Валуєв.

[15] Йдеться про Емський акт 1876 р., підписаний Олександром II у м Емсі (Німеччина), яким заборонялося ввозити на Україну з-за кордону українські книжки, друкувати українські переклади з іноземних мов, ставити п'єси українською мовою.

[16] Зевс — головний бог, творець богі людей у грецькій міфології.

[17] Пан — бог лісі отар, пастухі згодом — покровитель природи у грецькій міфології.

[18] Голуб-Дух — початок, зміст усього сущого на землі, за релігійними поняттями.

[19] Хітон — вовняний або лляний одяг у давніх греків (у формі сорочки без рукавів, підперізувався поясом).

[20] Діез — знак підвищення звука на півтону.

[21] Месія — в іудаїзмі та християнстві — «спаситель», якого нібито прийшле бог на землю, щоб знищити зло і встановити «царство небесне».

[22] Мойсей — біблійний пророк.

[23] Тріолет — вірш, що складається із восьми рядків, у якому перший рядок повторюється тричі (четвертим і сьомим рядком), а другий — двічі (восьмим).

[24] Рондель — вірш із тринадцяти рядків, має три строфи; в перших двох строфах по чотири рядки, а в третій — п'ять.

[25] Sagesse — мудрість, скромність, цнотливість (з французької).

[26] Фауст — герой поеми «Фауст» великого німецького поета Й.-В. Гете.

[27] Фарисейство — лицемірство, ханжество.

[28] Етер — ефір, переносно — якнайчистіше повітря; світовий ефір — матеріальне середовище, через яке передається взаємодія тіл (за уявленнями XVII—XIX ст.),— дослідами існування його не доведено.

[29] Аеростат — літальний апарат, легший за повітря.

[30] Херувим — один із вищих ангелів у християнській релігії.

[31] Фіолет — фіолетовий колір.

[32] Стилет — невеличкий кинджал з тригранним клинком.

[33] Еллада — назва різних частин Греції в давнину, а з VII ст. до н. е.— усієї Греції.

[34] Аустенітова сталь — міцна, в'язка і пластична сталь, з високим вмістом нікелю й марганцю.

[35] «Літературно-науковий вісник» — журнал, що виходив у Львові з 1898 р До 1906 р. провідну роль у його редколегії відігравали І. Франко та В Гнатюк. Пізніше журнал скотився на ліберально-буржуазні, а згодом і буржуазно-націоналістичні позиції.

[36] «Жизнь» — російський літературно-політичний журнал, виходив у Петербурзі в 1897—1901 рр., в Лондоні й Женеві — в 1902 р.

[37] Катеринослав — колишня назва Дніпропетровська (до 1926 р.).

[38] Курди — народність, що живе в Іраку, Ірані, Туреччині, Сірії, на Закавказзі, більшість — мусульмани.

[39] «Вепхіс ткаосані» — «Витязь в тигровій шкурі» (грузинською), поема Шота Руставелі.

[40] Католікос — глава грузинської і вірмено-грегоріанської церков.

[41] Шаїрі — віршовий розмір, у якому рядки вірша шістнадцятискладові, а строфа — чотирирядкова, всі рядки римуються між собою; панував у грузинській поезії до XVIII ст.

[42] Домбра — казахський народний щипковий музичний інструмент, має дерев'яний корпус з довгою шийкою і дві струни.

[43] Акин — поет і оповідач у казахів, киргизів та інших народів.

[44] Ашуг — народний поет-співець і музикант у вірмен і азербайджанців.

[45] Манас — герой киргизького народного епосу «Манас».

[46] «Фауст» — драматична поема великого німецького поета Й.-В. Гете.

[47] Алхімія — донаукова хімія, помилково вважала, що можна перетворити неблагородні метали на золото і срібло за допомогою «філософського каменя»

[48] Ала-Тау — гірські хребти у Середній Азії.

[49] Йдеться про жахливі погроми і різанину в 1895—1896 та 1915—1916 рр. у Західній Вірменії, що перебувала під владою Туреччини.

[50] Мовиться про повстання болгарського народу проти турецьких гнобителів у квітні 1876 р.

[51] Слов'янофіли — представники реакційного напрямку російської суспільної думки XIX ст., протиставляли Росію Західній Європі, відкидали класову боротьбу і можливість революції в Росії.

[52] Йдеться про війну між країнами Балканського союзу (Болгарія, Сербія, Греція і Чорногорія) і Туреччиною, яка зазнала поразки.

[53] «Работническо дело» — щоденна болгарська газета, заснована 1927 р.; в 1935—1944 рр. виходила нелегально.

[54] Йдеться про О. М. Горького.

[55] БВО — Білоруський воєнний округ.

[56] «Звязда» — газета, орган ЦК Компартії Білорусії.

[57] «Давид Сасунський» — вірменський героїчний народний епос, формувався у VII—X ст. н. е.

[58] Янка Купала був обраний дійсним членом Академії наук УРСР 1929 року.

[59] «Світло» — педагогічний журнал для школи і сім'ї буржуазно-ліберального напряму, виходив у 1910—1914 рр. у Києві.

[60] «Наша нива» — щоденна білоруська газета, видавалася у м. Вільно з 1906 по 1915 р.

[61] Шипка — перевал через хребет Стара Планина у Болгарії. Тут проходили жорстокі бої між турецькими і російськими військами під час війни 1877—1878 рр.

[62] Тут припущена поетом неточність: «Віла-посестра», вважають дослідники, написана за мотивами насамперед сербської, а не болгарської народної творчості.

[63] «Искра» — перша газета революційних марксистів Росії, заснована В. І. Леніним Виходила в 1900—1905 рр.; з № 52 стала меншовицьким органом.

[64] Бемоль — знак зниження звука на півтону.

[65] Добриня Нікітич — герой руського билинного епосу.

[66] Батир — башкирський богатир.

[67] Курай — башкирський татарський духовий музичний інструмент, схожий на флейту.

[68] Ватан — батьківщина (башкирською).

[69] Місця, де свого часу перебував О. С. Пушкін.

[70] Сурамі — місто в Грузії, де померла Леся Українка.

[71] «Мазовше» — польський державний ансамбль пісні і танцю, організований в 1948 р.

[72] Йдеться про повстання матросі броненосці «Потьомкі 1905 р.

[73] Йдеться про повстання народних мас проти англійських колонізаторів у м. Шолапурі 1931 р.

[74] Церападус — гібрид, одержаний І. В. Мічуріним в результаті схрещування степової вишні і вишні «ідеал» з японською черемхою.

[75] Йдеться про журнал «Літературно-науковий вісник», який з 1933 р. виходив під назвою «Вісник» (див. примітку 35).

[76] «Ночі аракчеєвській» — мовиться про режим деспотизму і вояччини в Росії у першій половині XIX ст., що дістав назву від імені реакціонера Аракчеєва О А. (1769—1834).

[77] Мефістофель — персонаж із поеми «Фауст» Й.-В. Гете.

[78] «Абсолютна ідея Гегеля» — те, що лежить, за Гегелем, в основі усіх явищ природи і суспільства

[79] «Сын отечества» — російський історичний, літературний і політичний журнал, виходив з 1812 по 1852 р

[80] Ахроматичний мікроскоп — мікроскоп із системою оптичних стекол, які не розкладають промінь на складові частини і дають безбарвне зображення.

[81] Йдеться про повстання в Польщі 1830 р.

[82] Микола Палкін — російський імператор Микола I (1796—1855).

[83] Ця доповідь належала перу М. П. Драгоманова — українського вченого, публіциста і громадського діяча.

[84] Езопівський тон, мова — алегорична, замаскована, те, що читається «між рядками»; від імені давньогрецького байкаря Езопа (бл. VI ст. до н. е.)

[85] Якобінці — революційні буржуазні демократи у Франції в часи революції кінця XVIII ст., члени Якобінського клубу.

[86] Люцифер — одне з імен диявола у християнстві.

[87] Каїн — за біблійним міфом, старший син Адама і Єви, через за-

здрощі убив свого молодшого брата Авеля. За це був проклятий богом і приречений разом із нащадками на вічні блукання.

[88] «Микола Кривавий» — йдеться про царя Миколу II (1868—1918).

[89] Філоксерна комісія займалася боротьбою з шкідником винограду — комахою філоксера.

[90] Імпресіонізм — течія у літературі і мистецтві в другій половині XIX ст.— початку XX ст., що проголошувала основною метою мистецтва відтворення скоминучих, безпосередніх вражень, відчуттів митця.

[91] Опришки — учасники народно-визвольної боротьби в Галичині, Закарпатті та Буковині проти феодально-кріпосницького гніту (XVI — перша половина XIX ст.).

[92] Болдина гора — узвишшя над Десною у Чернігові, де похований М. М. Коцюбинський

[93] Народовці — представники українського буржуазно-ліберального націоналістичного руху проавстрійської орієнтації (60-і роки XIX ст.).

[94] Москвофіли — суспільно-політична течія на західноукраїнських землях (друга половина XIX ст.), що орієнтувалася на реакційні сили царської Росії.

[95] «Дністрянка» — альманах, виданий у Львові 1876 р.

[96] «Русалка Дністровая» — альманах «Руської трійці» (М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич), виданий 1837 р. в Будапешті.

[97] Йдеться про Брестську церковну унію — об'єднання православної церкви України й Білорусії з католицькою. Мала антинародне значення.

[98] «Вісті» — щоденна республіканська газета, орган ВУЦВК, а згодом — Президії Верховної Ради УРСР Виходила з 1919 по 1941 р.

[99] «Гарт» — Спілка пролетарських письменників України (1923—1925).

[100] Митуса — співець єпископа перемишлянського, згадується у Волинському літописі під 1241 р.

[101] Махаєвщина — анархістська течія, що характеризується зневажливим ставленням до революційної інтелігенції, розпалюванням ворожнечі між інтелігенцією і робітничим класом.

[102] Тріоль — ритмічна музична фігура з трьох рівноцінних нот.

[103] Інтермеццо (перерва — італійське) — невеличка музична п'єса, що виконується між актами трагедії, пізніше — опери; самостійна фортепіанна п'єса.

[104] Контрапункт — вчення про одночасний і злагоджений між собою рух кількох самостійних голосів, які створюють єдине гармонійне ціле.

[105] Велика Багачка — селище в Полтавській області, де народився і жив відомий радянський кобзар Ф. Д. Кушнерик

[106] «Выхожу один я на дорогу» — слова із вірша М. Ю. Лермонтова.

[107] Арктур — найяскравіша зірка у сузір'ї Волопаса.

Абакелія Тамара — 171—173.
Абовян Хачатур — 118.
Айвазовський Іван Костянтинович — 10, 119.
Айні Садріддін — 46.
Альшванг Арнольд Олександрович — 251.
Амангельди Іманов — 116.
Анандавердхана — 109.
Андроников Іраклій Луарсабович — 243.
Аплаксіна Олександра Іванівна — 215.
Арагон Луї — 18, 160.
Арцибашев Микола Сергійович — 214.
Асєєв Микола Миколайович — 156—158.
Ахундов Мірза Фаталі — 109, 198.
Багрицький Едуард Георгійович — 191.
Бажан Микола Платонович — 18, 38, 111, 190.
Байрон Джордж-Ноел-Гордон — 121, 142, 211.
Бальмен Яків Петрович — 204.
Бараташвілі Ніколоз — 198.
Барб'є Огюст — 29, 158.
Барбюс Анрі — 82, 142, 154, 158, 238.
Башилов Михайло Сергійович — 204.
Бенедиктов Володимир Григорович — 197, 198.
Бенкендорф Олександр Христофорович — 101.
Беранже П'єр-Жан — 35, 247.
Бербанк Лютер — 257.
Бергсон Анрі — 25.
Бернс Роберт — 35, 36, 142.
Бетховен Людвіг ван — 9, 12.
Бєдний Дем'ян (Придворов Юхим Олексійович) — 54.
Бєлий Андрій (Бугайов Борис Миколайович) — 61.
Бєлінський Віссаріон Григорович — 102, 103, 106, 114, 153, 193, 194, 195, 202, 221, 222, 225.
Білецький Олександр Іванович — 5, 55
Блок Жан-Рішар — 160.
Блок Олександр Олександрович — 34, 61.
Бойченко Олександр Максимович — 45, 255.

Бородін Олександр Порфирійович — 246.
Бортнянський Дмитро Степанович — 9
Ботев Христо — 134, 153.
Буташевич-Петрашевський Михайло Васильович — 203.
Бучма Амвросій Максиміліанович — 263—264.
Вагнер Ріхард — 142.
Вазов Іван — 129—134, 153.
Васильченко (Панасенко) Степан Васильович — 63, 147, 203, 248.
Вахтангов Євгеній Багратіонович — 34.
Ведель Артемій Лук'янович — 9.
Вересай Остап Микитович — 9, 116.
Вериківський Михайло Іванович — 251.
Верхарн Еміль — 80, 142, 175—180, 238.
Верьовка Григорій Гурійович — 7, 9, 142, 251.
Вільдрак Шарль — 160
Вітте Сергій Юлійович — 178.
Вовчок Марко (Вілінська Марія Олександрівна) — 48, 153, 216.
Вольтер (Аруе Франсуа-Марі) — 209.
Вольф Вільгельм — 22, 23.
Вороний Микола Кіндратович — 145.
Ворошилов Климент Єфремович — 126.
Вургун Самед — 52.
Гаврилюк Олександр Якимович — 45.
Галан Ярослав Олександрович — 45.
Гаршин Всеволод Михайлович — 115.
Гафіз (Шамседдін Мухаммед) — 270.
Гафурі Мажит — 164, 165.
Гегель Георг-Вільгельм-Фрідріх — 195.
Гейне Генріх — 35, 142, 187.
Гельвецій Клод-Адріан — 208.
Гендель Георг-Фрідріх — 123.
Герцен Олександр Іванович — 48, 157, 195, 202.
Гесіод — 116. 239.
Гете Йоганн-Вольфганг — 12, 112, 121, 211.
Гідаш Антал — 126.
Гіра Людас — 136.
Глібов Леонід Іванович — 48.
Глієр Рейнгольд Моріцович — 251.
Глінка Михайло Іванович — 9, 262.
Гоголь Микола Васильович — 7, 11, 113, 120, 155, 190, 193, 194, 225.
Голованівський Сава Овсійович — 190
Гомер — 213.
Гора Йосеф — 5.
Горький Максим (Пєшков Олексій Максимович) — 13, 42, 45, 51, 52, 96—99, 112, 117, 134, 135, 145, 160, 163, 190, 203, 204, 213, 214, 217, 218, 224, 226, 238.

Грабовський Павло Арсенович — 115, 127, 154, 204, 222, 245.
Гребінка Євген Павлович — 48, 196
Грибоєдов Олександр Сергійович — 109.
Гулак-Артемовський Петро Петрович — 48, 193.
Гурамішвілі Давид — 110, 161—163, 190.
Гурко Йосип Володимирович — 152.
Гюго Віктор — 204.
Д'Аламбер Жан-Лерон — 209.
Дандін — 109.
Данте Аліг'єрі — 71.
Державін Микола Севастянович — 134.
Десняк (Руденко) Олекса Гнатович — 45.
Джамбул Джабаєв — 52, 113—118, 136, 213.
Дживані (Левонян Сероб) — 116.
Дідро Дені — 210
Добролюбов Микола Олександрович — 31, 48, 171, 202, 222, 225.
Довбуш Олекса Васильович — 218.
Довженко Олександр Петрович — 12, 15, 34, 55, 235—243, 255, 257.
Досвітній Олесь (Скрипаль Олександр Федорович) — 253.
Доспевський Станіслав — 153.
Драгоманов Михайло Петрович — 154.
Драч Іван Федорович — 18.
Дринов Марин — 153.
Дроб'язко Євген Антонович — 39.
Дрожжин Спиридон Дмитрович — 203.
Друмев Васил — 153.
Дубасов Федір Васильович — 217.
Дубельт Леонтій Васильович — 190.
Дюртен Люк — 160.
Ейзенштейн Сергій Михайлович — 243.
Еллан-Блакитний Василь Михайлович — 233—235.
Енгельс Фрідріх — 22, 23, 31, 129, 195, 209, 211, 225.
Есхіл — 29.
Єсенін Сергій Олександрович — 61.
Живков Тодор — 156.
Жук Михайло Іванович — 10.
Жуковський Василь Андрійович — 100, 104.
Залка Мате — 126.
Заньковецька Марія Костянтинівна — 147, 260—261.
Зелінський Корнелій Люціанович — 242.
Іванов Всеволод Вячеславович — 189.
Івашкевич Ярослав — 5, 18.
Іллеш Дюла — 126.
Ісаакян Аветік — 46, 136.
Ісаковський Михайло Васильович — 136.
Йофан Борис Михайлович — 36.

Кабакчієв Христо — 152.
Каравелов Любен — 153.
Карамзін Микола Михайлович — 210.
Кармелюк Устим Якимович — 63, 64, 196, 218.
Квітка-Основ'яненко Григорій Федорович — 47.
Кіплінг Редьярд — 149.
Клопшток Фрідріх-Готліб — 211.
Клюєв Микола Олексійович — 61.
Кобилянська Ольга Юліанівна — 97, 154, 266—268.
Ковалинський Михайло Іванович — 208, 209, 210.
Козицький Пилип Омелянович — 251.
Колас Якуб — 46, 135, 136, 144—146, 189.
Кольцов Олексій Васильович — 114, 197, 203.
Корнійчук Олександр Євдокимович — 154.
Коро Каміль — 270.
Косенко Віктор Степанович — 254—255.
Котляревський Іван Петрович — 7, 47, 120.
Коцюбинський Михайло Михайлович — 6, 7, 8, 10, 13, 48, 49, 52, 97, 98, 99, 121, 135, 147, 163, 213—219, 222, 239, 261—263.
Кошут Лайош — 126, 129
Кримський Агатангел Євтимович — 269—271.
Кропивницький Марко Лукич — 11.
Крупська Надія Костянтинівна — 180—182.
Кудаш Сайфі — 164—166.
Куліш Микола Гурович — 12
Куліш Пантелеймон Олександрович — 229.
Купала Янка — 52, 134—138, 144, 145, 191.
Курбас Лесь (Олександр Степанович) — 12.
Кутюр'є Вайян — 159, 160.
Кушнерик Федір Данилович — 268.
Лахуті Абулкасем — 189, 190.
Левський Василь — 131.
Ленін Володимир Ілліч — 5, 13, 16, 17, 31, 42, 43, 44, 45, 47, 53, 54, 56, 97, 114, 116, 124, 125, 152, 174, 180—182, 214, 218, 220, 228, 234, 241, 245, 247, 252, 255, 260, 264.
Леонардо да Вінчі — 142.
Леонов Олексій Архипович — 256.
Леонтович Микола Дмитрович — 9, 34, 251, 253, 265—266.
Лермонтов Михайло Юрійович — 52, 101, 195, 215, 245, 268.
Лисенко Микола Віталійович — 9, 154, 204, 246, 247, 249, 253.
Ломоносов Михайло Васильович — 242.
Любомирський Григорій Львович — 246.
Людкевич Станіслав Пилипович — 253.
Лятошинський Борис Миколайович — 12.
Малишко Андрій Самійлович — 18, 35—40, 54, 112.
Маркевич Микола Андрійович — 196

Маркс Карл — 31, 108, 109, 118, 120, 129, 159, 204, 209, 211, 225.
Махтумкулі — 143
Маяковський Володимир Володимирович — 18, 30, 33, 34, 39, 45, 122—125, 156, 157, 186, 188, 205, 258.
Мережковський Дмитро Сергійович — 214.
Меттерніх Клеменс-Венцель-Лотар — 229.
Микитенко Іван Кіндратович — 154.
Мирний Панас (Рудченко Панас Якович) — 203, 222.
Мисик Василь Олександрович — 36.
Мілюков Павло Миколайович — 26.
Мічурін Іван Володимирович — 187, 242, 257.
Монюшко Станіслав — 9.
Морачевська Серафима Миколаївна — 6, 10.
Мусоргський Модест Петрович — 114.
Мюллер Йоганнес — 199.
Навроцький Олександр Олександрович — 110.
Налбандян Мікаел Лазарович — 115.
Наполеон Бонапарт — 101.
Нарбут Георгій Іванович — 34.
Неєдли Зденек — 253.
Некрасов Микола Олексійович — 34, 115, 119, 121, 134, 153, 155, 203, 217, 222, 225, 226.
Неріс Саломея — 52.
Неру Джавахарлал — 149.
Несмєянов Олександр Миколайович — 56
Нечуй-Левицький Іван Семенович — 49, 226.
Нізамі Гянджеві Ільяс Юсіф-огли — 270.
Ніцше Фрідріх — 25.
Новиков Микола Іванович — 210.
Новиченко Леонід Миколайович — 8.
Номис (Симонов Матвій Терентійович) — 204.
О'Кейсі Шон — 166—168.
Олійник Борис Ілліч — 18.
Орбеліані Сулхан-Саба — 190.
Островський Микола Олексійович — 45, 255.
Павлов Тодор — 134.
Павлович Никола — 153.
Паганіні Нікколо — 256.
Панч Петро Йосипович — 154.
Первомайський Леонід Соломонович — 38, 127
Пестель Павло Іванович — 100.
Петефі Шандор — 125—129.
Петрицький Анатолій Галактіонович — 12.
Петровський Григорій Іванович — 54.
Петрусенко Оксана Андріївна — 264—265.
Плеханов Георгій Валентинович — 252.

Подвойський Микола Ілліч — 6, 7, 8, 11, 84, 98, 147.
Полежаєв Олександр Іванович — 196.
Поліщук Валер'ян Львович — 253.
Полонський Яків Петрович — 34.
Поляков Димитр — 152.
Примаченко Марія Овксентіївна — 8.
Пудовкін Всеволод Іларіонович — 243.
Пушкін Олександр Сергійович — 12, 14, 30, 33, 52, 75, 99—107, 109, 111, 112, 114, 116, 117, 121, 145, 153, 155, 168—171, 186, 190, 194, 196, 198, 202, 213, 216, 217, 226.
Радищев Олександр Миколайович — 122, 125, 135, 210, 242.
Рембрандт Гарменс ван Рейн — 12.
Рєпін Ілля Юхимович — 10.
Рилєєв Кіндрат Федорович — 195, 216.
Рильський Максим Тадейович — 38, 51, 52, 255—260.
Римський-Корсаков Микола Андрійович — 9.
Робесп'єр Максімільєн-Марі-Ізідор — 211.
Роллан Ромен — 82.
Романський Стоян — 154.
Рудакі Абу Абдулло — 140—144.
Русов Олександр Олександрович — 145.
Руссо Жан-Жак — 210, 211.
Руставелі Шота — 6, 12, 15, 30, 52, 107—113, 116, 121, 162, 171, 186, 190, 213.
Сааді (Мусліхаддін Абу Мухаммед Абдаллах ібн Мушріфаддін) — 138—140.
Сабахаттін Алі — 142.
Сабір Алекпер Таїр-заде — 115, 143.
Садовський Микола Карпович — 7, 11, 147, 248, 249.
Садуль Жорж — 243.
Саксаганський Панас Карпович — 147.
Салтиков-Щедрін Михайло Євграфович — 120.
Самійленко Володимир Іванович — 247, 250.
Саят-Нова — 109.
Сергєєв-Ценський Сергій Миколайович — 46.
Скобелєв Михайло Дмитрович — 152.
Сковорода Григорій Савич — 47, 63, 64, 161—162, 205—213, 271—272.
Скрипчинська Елеонора Павлівна — 251.
Скрябін Олександр Миколайович — 34, 252.
Сластьон Опанас Георгійович — 204.
Сокальський Володимир Іванович — 253.
Сократ — 116.
Спасов Цветан — 155.
Стальський Сулейман — 52, 136.
Стасов Володимир Васильович — 246.
Стендаль Фредерік (Бейль Анрі-Марі) — 121.
Степовий Яків Степанович — 9, 251, 253.
Стефаник Василь Семенович — 97, 154, 213, 222.

Стеценко Кирило Григорович — 7, 9, 243—254
Столєтов Микола Григорович — 152.
Стоянов Людмил — 18, 134, 154.
Суриков Василь Іванович — 10.
Суриков Іван Захарович — 203.
Тагор Рабіндранат — 147—150, 182—186.
Танєєв Сергій Іванович — 34, 247, 263.
Танчич Михай — 129.
Тельнюк Станіслав Володимирович — 36, 125, 157.
Тесленко Архип Юхимович — 115, 204.
Тичина Євген Григорович — 59.
Тодоров Петко — 154.
Толстой Лев Миколайович — 46, 52, 190, 252.
Толстой Олексій Костянтинович — 34.
Толстой Олексій Миколайович — 136.
Тудор (Олексюк) Степан Йосипович — 45.
Тукай Габдулла — 115, 143.
Туманян Ованес — 52, 107, 112, 118—122, 213.
Трепов Дмитро Федорович — 178.
Тургенєв Іван Сергійович — 55.
Уатт Джеймс — 242.
Уеллс Герберт — 149.
Уїтмен Уолт — 80, 142, 237, 238.
Українка Леся (Косач Лариса Петрівна) — 7, 46, 52, 97, 147, 154, 171, 172, 213, 222, 244, 252, 269.
Ульянов Олександр Ілліч — 114.
Успенський Гліб Іванович — 115.
Фадєєв Олександр Олександрович — 134, 136.
Фізулі Мухаммед Сулейман-огли — 143.
Філіпенко Аркадій Дмитрович — 9.
Фірдоусі Абуль Касим — 116, 121, 186.
Франклін Веніамін — 211.
Франко Іван Якович — 12, 14, 15, 46, 52, 97, 154, 172, 204, 213, 219—233, 269, 272—274.
Фучік Юліус — 255.
Хмельницький Богдан Михайлович — 146, 207, 221.
Хостнаєв Олексій — 203.
Церетелі Акакій — 202.
Ціолковський Костянтин Едуардович — 242.
Чаадаєв Петро Якович — 200.
Чавчавадзе Ілля — 110, 121.
Чайковський Петро Ілліч — 9.
Черемшина Марко (Семанюк Іван Юрійович) — 97.
Чернишевський Микола Гаврилович — 48, 103, 153, 171, 202, 222, 226, 228.
Чехов Антон Павлович — 146—147.
Чинтулов Добрі — 153.

Чіковані Симон — 111.
Шванн Теодор — 199.
Швець Василь Степанович — 153.
Шевченко Тарас Григорович — 7, 10, 11, 12, 13, 15, 31, 33, 37, 48, 52, 54, 55, 62, 63, 80, 86—87, 97, 109, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 119, 121, 129, 134, 137, 144, 145, 146, 153, 155, 165, 171, 180—182, 186—205, 213, 216, 217, 222, 228, 229, 239, 242, 247, 248.
Шекспір Вільям — 12, 112, 121, 213.
Шишкін Іван Іванович — 10.
Шіллер Фрідріх — 187.
Шовкуненко Олексій Олексійович — 10.
Шолом-Алейхем (Рабинович Шолом Нохумович) — 120.
Шостакович Дмитро Дмитрович — 34.
Шпенглер Освальд — 29.
Юдіна Валентина Василівна — 9.
Яворський Болеслав Леопольдович — 251.
Язиков Микола Михайлович — 197.

ЗМІСТ

З народом, для народу. Вступна стаття Л. М. Коваленка 5
Партія веде 19
Арко-дужним перевисанням до народів 95
У пісні, в славі, в помислах живе 186
Примітки 274
Іменний покажчик 279

Памятники эстетической мысли

ПАВЕЛ ГРИГОРЬЕВИЧ ТЫЧИНА
ОБ ИСКУССТВЕ И ЛИТЕРАТУРЕ

Сборник

Составитель, автор вступительной статьи и примечаний
Леонид Николаевич Коваленко

Киев, издательство «Мыстэцтво», 1981
(На украинском языке)

Редактор *С. Г. Давиденко*
Художник *В. В. Красій*
Художній редактор *С. В. Ковальов*
Технічний редактор *Л. Л. Ніколенко*
Коректор *С. І. Гайдук*

Інформ. бланк № 1383

Здано на виробництво 08.10.80. Підписано до друку. 05.05.81. Формат 70×108¹/₃₂. Папір кн. журнальний. Гарнітура літературна. Спосіб друку високий. Умовн. друк. арк. 12,6. Умовн. ф.-відб. 14,98. Обл.-вид. арк. 14,5. Тираж 9750. Зам. 289. Ціна 1 крб. 50 коп.

Видавництво «Мистецтво».
252034. Київ-34, вул. Золотоворітська, 11.

Київська книжкова фабрика «Жовтень».
252053. Київ-53, вул. Артема, 25.

Тичина П. Г.

Т93 Про мистецтво і літературу: Збірник / Упорядкування, вступ. стаття та приміт. Л. М. Коваленка.— К.: Мистецтво, 1981.— 286 с.— (Пам'ятки естет. думки).

В опр.: 1 крб. 50 к. 9750 пр.

До книжки ввійшли твори, статті, висловлювання одного з основоположників і провідних творців української радянської поезії, видатного майстра літератури соціалістичного реалізму. Павло Тичина — автор багатьох літературознавчих праць про Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, О. Пушкіна, М. Гафурі, К. Хетагурова та інших. В них поет висловлює свої погляди на роль і місце літератури в суспільстві, майстерність поета, народність радянської поезії. Призначена для широкого кола читачів.

Т $\frac{10507\text{-}181}{M207(04)\text{-}81}$ 561-81 0302060000

ББК 83+У2
8+У2